

TAXANDRIA

TIJDSCHRIFT VAN DE KONINKLIJKE
GESCHIED- & OUDHEIDKUNDIGE
KRING VAN DE ANTWERPSE KEMPEN

NIEUWE REEKS XXVIII

Nrs 1, 2, 3, 4

1956

PERIODIEKE UITGAVE
VERSCHIJNT DRIEMAANDELIJKS

Handelsreis
R.

TAXANDRIA

TIJDSCHRIFT VAN DE
KONINKLIJKE GESCHIED-
EN OUDHEIDKUNDIGE
KRING VAN DE
ANTWERPSE KEMPEN.

NIEUWE REEKS XXVIII
Nrs 1 - 2 - 3 - 4

Periodieke uitgave
Verschijnt driemaandelijks

Drukkerij G. CROLS-VERWILT
Begijnenstraat 44, Turnhout.

Turnhout, november 1957.

Beste Leden,

Wij hadden gehoopt U heel wat vroeger onze jaargang 1956 te kunnen aanbieden. Maar het uitgeven van een oudheidkundig tijdschrift verloopt, jammer genoeg, niet altijd zo vlot als men dat wel wensen zou.

Ondertussen werd er ook gewerkt aan de verfraaiing en de materiële verzorging van ons tijdschrift. En deze jaargang komt thans tot U in een nieuw kleedje. Het moge bij U in de smaak vallen. Deze vernieuwing bewijst tevens dat de redactie de standing van het tijdschrift met alle middelen wil bevorderen.

Thans moeten ook weer de bijdragen voor 1957 worden geïnd. U zou aanzienlijk het werk van onze penningmeester verlichten door storting van Uwe bijdrage op postcheckrekening nr 412831 van de Kon. Geschied. & Oudheidkundige Kring Taxandria (p/adr. Adv. Francis De Vel, de Merodelei 117, Turnhout).

U bij voorbaat dank zeggend voor Uwe vriendelijke attentie, durven wij blijven rekenen op Uw waardevolle steun en aanmoediging.

De Redaktieraad

TONGERLO EN DE HEERLIJKHEID VAN RAVELS-EEL

door

Dr MILO KOYEN.

De jurisdictionele betrekkingen tussen de abdij Tongerlo en haar verschillende grondheerlijkheden is nog weinig bestudeerd geworden. De grote lijnen er van zijn gekend; zij zijn opgebouwd volgens de algemene principen van de lagere en hogere rechtsmachten. Het blijft evenwel van belang om in de afzonderlijke gevallen na te gaan hoe de abdij de grondheerlijkheid heeft verkregen en hoe de rechtsverhoudingen zijn geëvolueerd.

Een eerste vraag, die alzo moet gesteld worden, luidt : sinds wanneer dateren de betrekkingen van Tongerlo met Ravelseel ?

Reeds zeer vroeg had de abdij alhier goederen en bezittingen verkregen. In 1165 werden door deken Gerardus van het kapittel van St Servaas van Maastricht vier hoeven te Ravelo en één hoeve op Eel aan de abdij overgedragen. De tekst van deze overdracht luidt : *Preterea investimus eundem abbatem quatuor mansis terre nostre in Ravenslo et une manso in Ele, in hereditariam possessionem ecclesie*. De abt ontvangt dus de investituur over de vijf hoeven; zij vormen een erfleen, waarvoor hij bepaalde voorwaarden moet volbrengen ten opzichte van het kapittel van St. Servaas. Bij de overdracht staat vermeld dat de abdij gedurende de eerste zes jaren, op het feest van de H. Dionysius, moet betalen : een halve zilveren mark. Na verloop van deze zes jaren : 4 stuivers per

jaar en per hoeve. Verder moet de abdij bij elk nieuw leenverhef, dat gebeurt bij de aanstelling van elke nieuwe abt, nog betalen : een anker wijn aan de kanunniken en een sester aan de deken van het kapittel ⁽¹⁾. Deze schenking vormt het begin van het latere grondbezit der abdij te Ravels-Eel; het zal nog vermeerderd worden, wanneer in 1211 de proost van St. Servaas de kapellen van Ravels en Poppel aan de abdij schenkt ⁽²⁾.

Van wanneer nu oefent de prelaat van Tongerlo zijn rechten uit op het grondgebied van Ravels-Eel ? m.a.w. wanneer is Tongerlo grondheer geworden ?

In het begin der 13de eeuw is nog steeds de proost van St. Servaas grondheer van Ravels en eigenaar van de vroente of den Aart, zoals hij zelf getuigt in de hoger vernoemde begevingssacte van de kapellen Ravels en Poppel aan de abdij. Daarin staat : *Praepositus Henricus concessit domino abbati... capellas Ravensloo et Publoo, quarum fundi dominus sum*. De proost is dus nog steeds de grondheer, bezit nog steeds het *generale dominium* met de bijhorende jurisdictie.

Dit blijkt ook duidelijk uit een acte van 14 mei 1209, waardoor Jonker Joris Werner van Ranst de paalsteden vaststelde tussen Schoot-Weelde en Ravels. Hierin staat o.m. : *Ende verclaerden noch voortaeen Joncker Werner voirs. oirloff te hebben vanden proest van Maestricht tot Ravels te jagen ende te vliegen zijn leven lanck ende regaerde te hebben naede*

(1) M. A. ERENS, *De Oorkonden der Abdij Tongerlo*, dl. I, n° 24 : Deken Gerardus en het kapittel van St-Servaas geven goederen aan Tongerlo, gelegen onder Massenhoven, Oosterwijk en Ravels op 5 mei 1165. Het leenverhef zal de abdij blijven betalen tot aan haar opheffing. In 1780 zal prelaat Hermans de provisor der abdij afvaardigen « ut pro nobis et nostro nomine apud prepositum S. Servatii faciat relevium super bonis nostris quibusdam in Ravels ». Hij betaalde 40 pattacons. AAT, Ravels, Bundel VI : brieven.

(2) M. A. ERENS, *Op. cit.*, n° 61 : Maastricht, 1211, 29 april : Proost Hendrik maakt de kapellen van Poppel en Ravels, met de aanhangsels, over op de abdij Tongerlo tegen betaling van een jaarcijns aan de investiet van deze kapellen. Zie verder ook de nummers 62 en 63.

warande van Ravels ⁽³⁾. Hij krijgt dus van de proost het jachtrecht en de warande van Ravels, hetgeen wijst op het bezit van de grondheerlijkheid.

Wanneer Tongerlo in het bezit is gekomen van de vroente en de grondheerlijkheid van Ravels staat niet vast. Er schijnt wel een verandering te zijn gekomen op het einde der 13de of het begin der 14de eeuw. In 1298 neemt hertog Jan II van Brabant de bezittingen van de abdij onder zijn bescherming ⁽⁴⁾. In deze beschermbrief verklaart hij : *sub nostra protectione et tuitione tanquam verus advocatus suscipientes omnes libertates, immunitates et gratias... concessas eisdem a nobis... super... allodiis, wastiniis, etc.... necnon minoribus justiciis hactenus per judices, scabinos et mansionarios in allodiis monasterii praedicti de Tongerlo habitis*. De hertog neemt dus onder zijn bescherming al de goederen, bezittingen en vrijheden der abdij, alsook de lagere rechtspraak of jurisdictie, die door rechters, schepenen en laten in de allodiale goederen van de abdij wordt beoefend.

Ravels en Eel worden in deze oorkonde vernoemd. Het is nu de vraag : mag men uit deze charter besluiten dat de termen : *super allodiis* en *super minoribus justiciis per mansionarios habitis* toepasselijk zijn op de grondheerlijke rechten van Tongerlo te Ravels-Eel ? Waarschijnlijk wel, gezien uit de aart-brief van Weelde-Poppel, die door hertog Jan II op 23 juni 1300 werd gegeven, blijkt dat toentertijd de aart en de vroente van Ravels reeds aan de abdij toebehoorden ⁽⁵⁾. Hierin staat : *a loco dicto Mierder Meire usque primum palum, dictum 't Gehuelte* (nu Gelschen Hoeck), *bonis allodialibus monachorum de Tongerlo infra dictos palos*

(3) AAT, Ravels, Bundel V, reeks A, n° 44 : *Attestation over de paelen tusschen Raevels ende Weelde van diverse iaeren over de hondert*.

(4) M. A. ERENS, *Op. cit.*, dl. II, n° 305.

(5) AAT, Ravels, Bundel II : *Naerderen inscriptis voor den eerw. Heer Prelaet van Tongerlo ende die schepenen ende regeerders der Heerlijcheijt Ravels gedaegde, tegens die hooftschout, schepenen, gesworns ende gecommitteerde gegojdens der stadt ende vrijheijt Turnhout ... impetranten*, blz. 33 met onder n° 20 de kopij van de aart-brief.

existentibus et jacentibus exceptis. Het gaat in deze aart-brief hierover, dat de hertog verkoopt of in cijnsgoed uitgeeft de vroenten en wildernissen gelegen binnen de aangeduide palen, uitgezonderd de allodiale goederen van Tongerlo.

Wat bewijst dit? Volgens de opvatting van de rechtsgeleerde die in 1752 de *Naerderen inscriptis*... opstelde, kunnen de termen: *bonis allodialibus de Tongerlo*, niet de betekenis hebben van enige erven, vermits dat de erven nooit kunnen vallen in een transport van vroente en wildernisse, en vermits dat de erven nooit zijn uitgenomen of uitgezonderd geweest in een dusdanige aart-brief. Bijgevolg moet de term: *bona allodialia* noodzakelijk alhier verstaan worden in de zin van vroente en wildernisse. En vermits de grens van Tongerlo's goederen, tussen de twee palen van Mierder Meire en 't Gehuelte gelegen, zich ver noordwaarts uitstrekt, als een wig in de vroente van Weelde-Poppel ⁽⁶⁾, moest in de aart-brief van Weelde-Poppel gezegd worden: *bonis allodialibus infra dictos palos jacentibus exceptis*. Dit moest de hertog trouwens ook zeggen, omdat hij niet wilde en ook niet mocht beschikken over de aart van Ravels, die toebehoorde aan de abdij ⁽⁷⁾.

Indien we nu de traditie in de abdij nagaan, komen we eveneens tot de vaststelling dat bij het begin der 14de eeuw de abdij de vroente bezat en grondheer was te Ravels.

In 1306 schonk hertog Jan II de vrije warande aan de abdij te Tongerlo, Westerlo, Herselt, Alphen, Kalmthout en in al die plaatsen waar Tongerlo allodiale goederen bezat en waar de hertog advocatus was ⁽⁸⁾. Ravels wordt in deze acte niet genoemd, maar in latere jaren zal de abdij steeds beroep doen op deze brief wanneer haar vrijheid van warande te Ravels werd geschonden of in twijfel getrokken. De abdij beschouwde dus steeds deze acte als zijnde toepasselijk op Ravels. Wanneer dan in 1418 bij de herbekrachtiging van de vrije warande een vidimus wordt gegeven van de brief van

⁽⁶⁾ AAT, Figuratieve kaarten: Bundel E, n° 24, 25.

⁽⁷⁾ *Naerderen Inscriptis*..., blz. 33-34. AAT, Ravels, Bundel II.

⁽⁸⁾ M. A. ERENS, *Op. cit.*, dl. II, n° 371.

1306, wordt er in de tekst bijgevoegd dat dit gebod niet alleen moet afgekondigd worden in de voornoemde kerken van het charter van 1306, maar ook nog te Hapert en Loon en te Ravels ⁽⁹⁾. In 1477 zal Maximiliaan, hertog van Brabant, getuigen dat de abdij, krachtens de privileges van zijn voorvaderen, sinds mensengeheugenis de vrije warande bezit te Ravels ⁽¹⁰⁾.

De vrije warande werd als een soort leen gegeven aan de grondheer: *dat niemand binnen de termpte van enigen der voirs. eigene goeden en jaege en forettiere... dan de hertog of de abt of zijn jager*. Het bestond hierin dat de abt of degene die van hem de toelating verkreeg alleen het recht had om jacht te maken op konijnen, hazen, patrijzen, vogels en ander boswild, *binnen de grenzen van zijn domein*. De overtreders zouden goed en lijf verbeuren ⁽¹¹⁾. Om de warande te verkrijgen moest men dus ook grondheer zijn.

Uit dit alles blijkt dat de vroente van Ravels reeds bij het begin der 14de eeuw toebehoorde aan de abdij. Hoe ver strekten de grenzen van deze grondheerlijkheid zich uit?

In de 14de eeuw waren er waarschijnlijk reeds moeilijkheden gerezen in verband met de grensscheiding tussen de vrijheid Turnhout en Ravels. Daarom zal Maria van Brabant, hertogin van Gelder en Zutphen, in 1367 de begrenzing tussen Turnhout en Ravels vastleggen ⁽¹²⁾. De paalscheiding strekte zich uit van de paal van Mierder Meer tot op de Hontsberch; vandaar trok men de lijn tot aan het Wit Keesvenne, verder tussen Wirics Dijck en Stapelvoort door naar die Grondelooze Meer. Van hieruit lijnde men verder af tot bij Machiels Hovele aan de Put, verder tot aan « een struec in die vort, geheten Belkenvoort », vandaar tot Hillekens

⁽⁹⁾ RAA, Tongerlo, charter n° IX, C. (VANNERUS, J., *Inventaire des archives de l'abbaye de Tongerlo reposant aux archives de l'Etat à Anvers*, blz. 14). AAT, Ravels, Bundel II: *Naerderen inscriptis*..., bewijsstuk n° 5.

⁽¹⁰⁾ AAT, orig. charter, n° 2220; Cartul. G., blz. 58.

⁽¹¹⁾ Zie nota ⁽⁹⁾.

⁽¹²⁾ AAT, orig. charter, n° 785b. Vidimus door de abt van Averbode in 1421, 6 sept., orig. charter, n° 1403a.

Putte, geheten die Zeikenbosch en van hieruit ging dan de grensscheiding verder tot aan het vertrekpunt van Mierder Meer.

Dit was een zeer omvangrijk gebied, en te onderzoeken valt nu welke rechten de abt van Tongerlo genoot in deze grondheerlijkheid.

In de hoger vernoemde aart-brief van 1367 zegt Maria van Brabant dat de rechten « welke si herbracht hebben ende gebruect bi onsen lieven here ende vader, hertoghe van Brabant, ende bi ons al noch dachlijcs handplichten ende gebruecken... welke herbrachte rechten ende paelsteden voerscrieven wi hen gheconfirmeert ende ratificeert hebben... ende gheloven den abt ende tconvent voers. op alsulcke rechten ende paelsteden alse voers. sijn, warant te sine tieghen en yeghenliken ende hen daer inne te houdene ghelijc dat wijt wittelijc bevonden hebben ende sijt met wittigher besittinghen herbracht hebben » (13). Hieruit blijkt dat reeds onder Hertog Jan III de abt bepaalde rechten uitoefende in het grondgebied van Ravels. Deze worden nu geconfirmeerd door Maria van Brabant.

De rechten, die de abt genoot en uitoefende, waren deze van een grondheer, of zoals het in latere dokumenten wordt uitgedrukt, bezat hij hier de fonciere jurisdictie.

In 1420 schrijft hertog Jan IV dat voordien reeds de abt van Tongerlo in de functie van grondheer van Ravels zijn rechten uitoefende door een meier en laten aan te stellen. Ravels was bijgevolg een laathof met latenbank, die tot taak had de heerlijkheid en de rechten van de prelaat te bewaren en te handhaven, en die in naam van de prelaat het geding moest houden en boeten heffen tot 3 schellingen toe (14). Deze toestand klimt waarschijnlijk op tot het begin van de 14de eeuw.

De latenbank heeft alleen maar jurisdictie voor hetgeen

(13) *Ibid.*

(14) Cartul. A, fol. 180; Cart. C, fol. 152 v°; Cart. G, blz. 3 en 20. - ARAB, n° 119, Register van leenbrieven van 1396-1477, fol. 51 v°.

de lagere rechtspraak aangaat : het laatrecht op erven en onterven van laatgoederen en cijnsgoederen. Voor de andere gevallen gingen de inwoners van Ravels naar de bank van Weelde, zoals hertog Jan II schrijft in 1307 : *die van in de gebuerte van Ravels en Poppel, die gewoonlijk sijn tot Weelde te rade ende te rechte te commen* (15). Omdat dus de meier en de latenbank over geen voldoende macht beschikken om recht te laten geschieden, zal de prelaat in 1420 stappen aanwenden bij hertog Jan IV van Brabant om te Ravels-Eel een meier en zeven schepenen te mogen aanstellen om « een iegelijcken recht te doen alsoo verre als hem toebehoort, ende men in andere ridderlijke hove schuldigh is te doen » (16). Dit wordt hem toegestaan. De abt mag als schepenen en meier nemen *die hen nutste ende oirbelickste duncken selen*, en hij mag deze *hersetten alsoo dicken als hem genoeg sal*. Indien er personen zijn die zonder wettige reden het aangeboden ambt weigeren te aanvaarden, zal de schout van Turnhout hen hiertoe moeten dwingen (17).

Maar ook de schepenbank is niet bevoegd om in alle zaken recht te spreken, *daar zij voor alle zaken niet vroet sijn*. Daarom zal de abt van Tongerlo een verzoek richten tot de schepenbank van Antwerpen, opdat deze van Ravels naar Antwerpen zouden mogen komen als naar hun hoofdbank, daar zij elders geen hoofd hebben en omdat de meier en de schepenen dikwijls zware zaken te behandelen hebben, waarvoor zij niet ervaren (vroet) genoeg zijn. De burgemeester, schepenen en raadslieden der stad Antwerpen hebben dit verzoek dadelijk ingewilligd en hun toestemming gegeven op 8 oktober 1438 (18).

Als grondheer van Ravels heeft de abt de lage jurisdictie. Dit wil zeggen dat hij o.m. rechter is in alle reële zaken die met de meier en de schepenen. Onder deze reële zaken vallen :

(15) AAT, Ravels, Bundel II : *Naerdereren inscriptis...*, blz. 24. E. SABBE, *Dienstbaarheid in de Kempen*, in *Tijdschr. van Gesch. en Folklore*, XVII (1954), blz. 136.

(16) Zie nota (14).

(17) *Ibid.*

(18) AAT, Ravels, Bundel V, reeks A, n° 27; Cart. G, blz. 11.

de grond aangaan, en dat hij hierover mag oordelen samen koopdagen van gronden, velden, scheidingen en delingen van erfgronden, nalatenschappen enz., alsook alle keuren en breuken de grond rakende. Aangaande de hoge heerlijkheid van keuren en breuken, lijf en let, vechterije enz. staan de ingezetenen van Ravels onder de bank van Weelde. De lage jurisdictie zal de abt steeds blijven behouden omdat hij de grondheer is, de vrije warande bezit alsmede de vrijheid van houtschat, en in solidum al de cijnsen onder Ravels heeft. Dit volgens een attestatie van de schepenen van Ravels van 27 januari 1559 ⁽¹⁹⁾.

De heer prelaat van Tongerlo heeft het vaste dominium en de eigendom, gelijk ook de heerlijkheid en de jurisdictie met de keuren en de breuken, het recht van realisatie, de libere dispositie, zonder enig octrooi of consent van wie ook, van de goederen en van de aart en de vroente gelegen binnen de limieten van Ravels. Niemand, 't zij de gemeente van Ravels of andere personen, kan enig recht of gebruik preten-deren op de aart en de vroente, tenzij met « consent ende factum » van de prelaat ⁽²⁰⁾. Dit blijkt trouwens ook zeer duidelijk uit het keurboek, dat in 1552 gegeven werd door prelaat Arnold Strejters als grondheer van Ravels ⁽²¹⁾.

Zoals te Ravels bezit ook de abt van Tongerlo hetzelfde dominium en eigendom, met dezelfde rechten en jurisdictie op de goederen, aart en vroente enz. te Kalmthout, Essen en Nieuwmoer. En zoals het te Ravels het geval is, zijn er ook

⁽¹⁹⁾ *Ibid.*, reeks C, n° 15; *ibid.*, blz. 19.

⁽²⁰⁾ AAT, Ravels, Bundel II : *Naerderen inscriptis...*, blz. 22. Op 6 juli 1459 geven de prelaat en het convent van Tongerlo toelating aan de ingezetenen van Ravels om de vroente te gebruiken op voorwaarde dat geen torf of heide buiten het dorp worden gevoerd, Cart. G, blz. 104. - De prelaat heeft te Ravels ook de kleine tol, te weten « van alles dat tot Ravels vercochte, uijtgedreven of gevuert wordt en daer oerspronck nempt, dat wordt tot Ravels vertolt; te weten : scapen, waeraff die cooper boter van thondert, VI st.; van honinck... mey nemende oirspronck tot Ravels als voirs; wordt vertolt vanden wagen 3 st. » AAT, Ravels, Bundel V, reeks C, n° 25.

⁽²¹⁾ AAT, Ravels, Bundel V, reeks A, n° 1; reeks C, n° 16; reeks D, n° 38. Drie afschriften van het keurboek.

nog andere plaatsen waar de eigendom van de aart en de vroente, de heerlijkheid, de keuren en de breuken toebehoren aan een particulier nl. te Merksplas en te Beerse, waar de abt van de St. Michielsabdij van Antwerpen grondheer is ⁽²²⁾.

Gedurende een korte tijdspanne — van 1559 tot 1616 — genoot de prelaat van Tongerlo ook de hoge en middele jurisdictie te Ravels-Eel. In 1558 heeft prelaat Arnoldus Strejters van de hertog van Brabant, de eigenlijke recht-hebber voor de heerlijkheid van Ravels, de hoge en middele jurisdictie beleend voor een vol leen, met alle keuren en breuken van criminele en civiele zaken ⁽²³⁾, met de vorste-rije ⁽²⁴⁾, bastaarden goederen, confiscatiën, remisiën enz., met de houtschat en al hetgeen de hertog competeerde te Ravels. Hij verkreeg dit leen voor de som van 441 gulden. Indien het leen later zou worden afgelost, zal de prelaat echter in bezit blijven van : de lage jurisdictie, grond en bodem met de cijnsen, de vrije warande, de vrijheid van houtschat, het behoud van keuren en breuken enz. Ook zal hij steeds de meier en de schepenen mogen blijven aan-stellen om recht te spreken ⁽²⁵⁾.

⁽²²⁾ *Naerderen inscriptis...*, blz. 22-23, en het bewijsstuk n° 17 : oorkonde van 1299 van Jan II, hertog van Brabant, aan de St-Michiels-abdij.

⁽²³⁾ Schepenen, kerkmeesters, H. Geestmeesters, keurmeesters, de-kens der gildens van St-Sebastiaan en van St-Servaas en andere inge-zetenen klagen bij de prelaat over de schout Jan Buijcx, omdat deze twee personen heeft doen aanhouden om gerecht te worden door de drossaard van Brabant. Zij waren alleen plichtig in civiele zaken en werden meegevoerd uit Ravels. AAT, Ravels, Bundel V, reeks C, n° 23.

⁽²⁴⁾ De benoeming van de vorster gebeurt door de prelaat. In 1580 werd Jan Meyendoncx aan de prelaat voorgesteld en aanbevolen door de schepenen en gezworenen van Ravels : « zij hebben bevonden en bevinden dagelijks de imbecilliteit, impotentie en overkomende ouder-dom van Wouter Govart Tijs, vorster alhier ». *ibid.*, n° 21.

⁽²⁵⁾ De belening van Ravels op 1 maart 1558, AAT, Ravels, Bun-del V, reeks E, n° 5. - Op 7 juni 1586 zal de administrator Walter van Corsworm Gerard Swanen tot schout aanstellen en hem de opdracht geven de schepenen te benoemen, de genechten te verkondigen..., *ibid.*, n° 3.

Meester Jan Bacx van Berthy hield in 1561 als bezetman in naam en ten behoeve der abdij de hoge en middele jurisdictie, met uitsluiting nochtans van enkele rechten aan de koning gereserveerd, nl. de klokslag, de beden, de hergeweiden, het ressort, de remisiën van overjaarde delicten, de legitimatiën, de octrooien en enkele andere regaliën. Als sterfman werd Jan Cottereau aangesteld. In 1598 was Godescalcus Nieuwenhuizen sterfman en in 1613 Jan Verbruggen ⁽²⁶⁾.

In 1615 eindigde de hoge en middele jurisdictie. A. De Zoete schrijft op orde van de rekenkamer dat Hare Hoogheid de penningen gereed heeft om de heerlijkheid van Ravels af te lossen ⁽²⁷⁾. Door de plaatselijke schepenen, met consentement van de prelaat, wordt de prins van Oranje in 1616 voorlopig als heer van Ravels erkend, met dezen verstande dat de prelaat zijn rechten van grondheer zal blijven uitoefenen. Er was aanvankelijk sprake geweest om de hoge jurisdictie bij onder de bank van Weelde te brengen, maar op verzoek van de prins werd de bank van Ravels zelfstandig. Daar echter de prelaat de grondheer is, blijft hij het recht behouden om een meier en 7 schepenen aan te stellen. Door de gecommiteerde van de prins wordt dan voorgesteld dat deze 7 schepenen voor hun beider belangen zouden optreden: in reële zaken onder het gezag van de meier in naam van de prelaat; in personele zaken onder de schout van de prins ⁽²⁸⁾.

Deze regeling werd door de schepenen aanvaard. De zelfstandigheid van de bank van Ravels, indien deze bestaan heeft, heeft voorzeker niet lang geduurd, want enkele jaren

⁽²⁶⁾ Op 25 aug. voldoet Jan Bacx van Berthy het verhef, ARAB, Leenregister, n° 109: *Nieuwe vercrijgen de anno 1555*, fol. 144. - AAT, Cart. G, blz. 114; Ravels, Bundel V, reeks E, n° 6. - Een sterfman is iemand die door de abdij werd aangesteld om het leen op zijn naam te zetten. Daar de abdij als persona moralis onsterfelijk is, moest er dus een sterfman worden aangeduid, opdat na diens dood opnieuw het leenverhef zou kunnen gebeuren.

⁽²⁷⁾ AAT, Cart. G, blz. 61; Ravels, Bundel V, reeks C, n° 14.

⁽²⁸⁾ Cart. G, blz. 137.

later stond zij voor hetgeen de hoge en middele jurisdictie aanging onder de bank van Weelde. Dit blijkt uit een paar brieven van de secretaris Franciscus a novo Domo of vanden Nieuwenhuizen. In het jaar 1619 schrijft hij dat hij vreesde zijn secretarisschap te verliezen door de regeling die getroffen was met de prins van Oranje. Hij verzoekt zijn ambt toch te mogen blijven voortzetten voor hetgeen de grondheerlijkheid aangaat. Mijn werk is wel verminderd, betuigt hij, omdat de hoge en middele jurisdictie onder Weelde zijn gesteld ⁽²⁹⁾.

De toekenning van de heerlijkheid aan de prins van Oranje was slechts voorlopig. Prelaat Stalpaerts, bevreesd dat de belening van Ravels in vreemde handen zou overgaan en om zulks te voorkomen en om alle inconveniënten te vermijden, heeft de heer Philip Le Roy van Broechem verzocht de belening te doen. Deze aanvaardde in 1626 en betaalde hiervoor aan de koning 2000 gulden, die de prelaat hem had gegeven. Aan deze overeenkomst tussen de prelaat en de heer Le Roy waren bepaalde voorwaarden verbonden. Indien Le Roy stierf zonder wettige kinderen ofwel indien zijn kinderen niet waren « naer het contentement van de prelaat », mocht de prelaat zelf een opvolger aanduiden naar eigen believen. De erfgenamen van Le Roy mochten hiertegen niet protesteren op gevaar dat zij de 2000 gulden promptelijk zouden moeten restitueren. Indien de heerlijkheid werd afgelost, zullen ook de penningen terugkomen aan de abdij ⁽³⁰⁾.

Die verdeeldheid van het gezag tussen de abdij en de bezitter der hoge en middele jurisdictie was meermalen oorzaak van wrijvingen en misverstanden. Zo beklagt zich de secretaris van Ravels, dat de schout van Philip Le Roy zich bemoeit met de verkoop van veldvruchten, hetgeen rechtens toekomt aan de prelaat als grondheer, en die moeten gedaan worden onder toezicht van de meier ⁽³¹⁾. Dan zijn er nog getuigenissen van verschillende personen, die verklaren dat

⁽²⁹⁾ *Ibid.*, blz. 138.

⁽³⁰⁾ Cart. G, blz. 96. - Ravels, Bundel V, reeks C, n° 13. - ARAB, Leenregisters n° 110: *Nieuwe vercrijgen ab anno 1626*, fol. 42 v°.

⁽³¹⁾ Brief van 8 juli 1643.

de meier en de schepenen van Ravels altijd gewend zijn geweest in te staan voor de verkoop van rogscharen, met uitsluiting van de mannen van de Hoge Heer. Het openen van een verkoop, hetgeen geschiedde door het aansteken van de kaars, kwam eveneens toe aan de meier ⁽³²⁾. In 1652 getuigen de schepenen van Ravels dat Jan Buycx, schout van de heer Knuyt, de meier van de prelaat tegenwerkte in de uitoefening van zijn ambt nl. in verband met het manen van een goedenis, in het aansteken van de kaars bij een verkoop van erfgronden, in het voorlezen van het keurboek; hij heeft o.a. ook verboden rechtszitting te houden enz. ⁽³³⁾. Het zal nog een hele tijd aanlopen al eer de onderlinge rechtsverhoudingen worden geregeld.

Wanneer na de vrede van Munster de Hoge Heerlijkheid van Ravels in bezit komt van Amalia van Solms, wordt er naar gestreefd om goed af te lijnen welke bevoegdheden de beide partijen bezitten. Door de raad van de prins van Oranje wordt gevraagd om schriftelijk aan te duiden welke rechten de meier van de prelaat toekomen. Om hierop met kennis van zaken te kunnen antwoorden werd beroep gedaan op het advies van rechtsgeleerden. Advocaat Mallants van Turnhout geeft zijn advies op het volgend *Quaeritur*: Welke zijn de rechten die aan elkeen toekomen in die dorpen, waar de jurisdictie verdeeld is onder verscheidene heren? ⁽³⁴⁾

In zijn antwoord van 5 september 1663 zegt Mallants dat reeds in 1572 op een soortgelijk quaeritur was geantwoord te Brussel. Hij betoogt dan dat de juristen en de costumiers uiteenlopende oplossingen geven over de verdeling van de jurisdictie, over de graden en over al hetgeen daaronder moet verstaan worden. Ter staving geeft hij verschillende auteurs aan o.m. Argent, Camil. Borell, Guido Papa, Gudelin. Deze besluiten allemaal dat de gewoonten van een plaats moeten gevolgd

⁽³²⁾ Cart. G, blz. 30, brief van 13 juli 1643.

⁽³³⁾ *Ibid.*, blz. 99; 143. Op 28 nov. 1653 heeft Amalia de heerlijkheid overgedragen aan Jan Knuijt, zie ARAB, n° 19: *Hooft-leenboek Antwerpen*, fol. 458 v°.

⁽³⁴⁾ *Ibid.*, blz. 147.

worden, alsook de plaatselijke interpretatie van de gebruiken ⁽³⁵⁾. Na deze algemene beschouwingen geeft Mallants zijn advies op de verschillende punten die hem werden voorgelegd en die waarschijnlijk betwist werden door de twee partijen. We geven hier het afschrift van zijn antwoord. Zijn advies op het eerste punt is:

1° dat distinctie moet gemaect worden oft de selve vruchten oft goederen vercocht werde uijt cracht van executie van gewesen vonnissen, oft bij contracten volenteir, want in den eersten cas soo competeert den officier vande Hooge Jurisdictie alle executie oock ingevolge de gemelde sententie, bij gevolge soude hem oock competeren de keersbrandinge als wesende preparatoir totte executie.

Dan in contracten volontair soude de selve keersbrandinge competeren den officier vande Jurisdictie fonciere (hoe wel tot Turnhout tselve anderssints werdt geobserveert) contrarie het gebruyck vande omliggende plaetsen als het quartier van Santhoven, Gheel etc., want de keersbrandinge is merae voluntatis en mach int vercoopen geconditioneert werden oft nijet, en werden elders de keersbrandingen gedaen bij de stipulateurs vande voerwaerden, oock in herbergen.

2° Op het tweede point is d'advij dat het begaen van heijmingen, beleijden ende den eeulenck met de calengieringe daer over competeert den officier vande jurisdictie fonciere, ten waere dat het misbruijck waer vallende in criem oft criem civil, ende dijergelijcke in welcke gevalle de actie competeert den officier vande Hooge Jurisdictie.

3° Op het derde point is d'advij dat het bewaeren vanden geme'den segel competeert den officier vande Hooge Jurisdictie, oft beter sijne schepenen.

4° Op het vierde point is d'advij dat het begaen van waeterloopen, competeert den officier vande Jurisdictie fonciere.

⁽³⁵⁾ ARGENT, *Consuet. brittan.*, art. 446, glose 2a, n°s 3, 4, 5 et seq.; CAMILL BORELL, *Summa decision. orbis*, tom 1°, tit. 41: *de jurisdict. et imperio*, n°s 59, 60, 61 et seq.; GUDELINUS, *De jure novissimo*, lib. 5, cap. 13, n° 35.

5° Op de vijfde vraag is d'advijis dat het recht van goedennisse van erffgoederen competeert den officier vande jurisdictie fonciere, uijtgenomen als die werden vercocht bij executie.

6° Op de sesde vraag is d'advijis dat het recht van paelen te stecken competeert den officier vande Jurisdictie fonciere.

7° De sevenste vraag is gesolveert mette resolutie gegeven op de vijfde vraag.

8° Op de achste vraag is d'advijis dat het recht van verhueringe geschiedende bij executie als bij gebreeke van betaelling van dorps lasten competeert den officier vande hooge jurisdictie, gelijk oock van verhueringe van weesen goederen competeert aenden selven oft wel zijne schepenen, dan andere voluntaire verhueringe mogen gedaen worden voor alsulcke heeren als den verhuerder zal versuecken, als wesende merae voluntatis.

9° Op de negenste vraag is d'advijis dat leveringe van erffpanden int voor oft naer jaer competeert den officier vande jurisdictie fonciere, gelijk oock inde hoven van smalle heeren daegelijcx geschiet.

Dan het overstaen ende verhooren van rekeningen van weduwen ende weesen competeert den officier vande Hooge jurisdictie, oft wel sijne schepenen, mits t'selve de jurisdictie fonciere geentsints en raect.

Uit dit oordeel van advocaat Mallants blijkt, dat al hetgeen de grond raakt, toekomt aan de officier van de lage jurisdictie, op voorwaarde dat het niet gebeurt ten gevolge van een gerechtelijke uitspraak, of dat de reële zaken niet verwant zijn met personele zoals b.v. de belangen van wezen. Het is gevaarlijk te wedden op één paard, en daarom werd ook nog het advies gevraagd van de advocaten Moors en van der Borgh (36). Hun oordeel over de jurisdictie van Oranje en Tongerlo te Ravels is zeer vaag. Zij tonen wel aan, aan de hand van vroegere bescheiden, dat de prelaat van Tongerlo bepaalde rechten heeft verworven, maar in plaats van een

(36) *Ibid.*, blz. 145. Antwoord gegeven op 4 nov. 1663.

duidelijke uitspraak te doen zeggen zij: « om juist te kunnen bepalen welke rechten de prelaat toekomen uit de lage en middele jurisdictie zou hij telkens, wanneer hij iets doet, daarover advies moeten vragen ». Een waardig advocaten-antwoord, maar in feite is er niets mede opgelost.

Er moest klaarheid komen. Het was te lastig om steeds met die kleine moeilijkheden en onderlinge wrijvingen of misverstanden de vrede te bewaren tusen de leden der twee jurisdicties. In 1669 kwam dan eindelijk een onderling akkoord tot stand tussen Amalia van Solms, douarière van Oranje en barones van Turnhout enerzijds, en de prelaat Hroznata Crils van Tongerlo anderzijds (37). Daar het getal der officieren en de scheiding van de jurisdictie binnen Ravels inconveniënten teweeg brengen voor Amalia en voor de abt, daar dit tevens schadelijk is voor de gemeente en de ingezetenen alsook voor de uitoefening van de jurisdictie zelf, hebben beide partijen besloten hieraan te verhelpen. Na verscheidene besprekingen geraakte men het eens over de diverse punten.

In een eerste kapittel werd de staat van schout, meier, secretaris en schepenen behandeld. De permanente officieren: schout, meier en secretaris behouden hun ambt. Na de dood van deze nu in functie zijnde ambtenaren, zullen de nieuwe officieren beurtelings benoemd worden door de douarière en door de abt. De zeven schepenen zullen aangesteld worden door de beide partijen. De eerste maal zullen er vier door de douarière en drie door de prelaat aangesteld worden: het volgend jaar vier door de abt en drie door de douarière. En zo telken jare opnieuw. Deze zeven schepenen moeten de zaken van de twee partijen behartigen. Het ambt van vorster zal ook alternatim toegekend worden door een der twee partijen, met goedkeuring van de andere officieren.

De aangelegenheden die vallen onder de hoge en middele jurisdictie van hare hoogheid de douarière worden behandeld in het tweede kapittel. Zij worden in acht nummers samengebracht. Vooreerst zijn het al de zaken « daar lijf en let aan

(37) *Ibid.*, blz. 164-168; Ravels, Bundel V, reeks D, n° 12.

hangen » ; confiscatiën van goederen. Alle keuren en breuken, die de grond niet aangaan. Het verhuren en verkopen van goed voor de dorpslasten. Alle personele zaken : schat-schulden, obligatiën, koopmanschappen, injuriën of beledigingen bij dagement geïntenteert en die niet voorkomen van erfgoederen of erfbrieven. Alle executies van vonnissen, uitgenomen deze die voorbehouden zijn aan de prelaat. Het kiezen, aanstellen en beëden van momboirs, toezichters ; het verkopen van meubelen en goederen van wezen. Het aanstellen en beëden van burgemeesters ; het overhoren van de burgemeestersrekeningen. Het bewaren van het zegel dat ook gebruikt wordt door de prelaat.

Dan volgen in een derde kapittel de punten die afhangen van de grond-jurisdictie van de prelaat en van zijn middele jurisdictie. Zij worden onder vijf nummers samengevat, en slaan op : het erven en onterven ; het creëren van grondrenten en de proceduur hierover. Al hetgeen de wegen, waterlopen, omheiningen aangaat, alsook de processen hierover ; de verkoop van erfgoederen ; scheidingen en delingen van onroerende goederen ; het schutten van dieren op vercijsde of onvercijsde erven. Alle keuren en breuken vallende op de eigendom van de prelaat. De verkoop van schaarhagen en veldvruchten.

Ten slotte worden nog enkele punten vernoemd die door beide partijen moeten afgehandeld worden nl. het bewaren van de sleutels, waarvan er twee door de douarière en één door de prelaat worden bewaard. Vervolgens moeten de punten, die niet vermeld staan onder hun beider competenties, door beiden worden opgelost, tenzij het anders wordt beslist. Ten slotte zal het benoemen en aanstellen van de kerkmeesters en de H. Geestmeesters moeten geschieden door de pastoor, met goedkeuring van de schepenen.

Deze regeling zal in de toekomst behouden blijven tot contentement van de twee partijen.

Als grondheer van Ravels-Eel heeft de abdij in de loop der tijden dikwijls moeilijkheden ondervonden in het uitoefenen van haar rechten, en in het verdedigen van haar privileges. Als grondheer was de abdij eigenaar van de aart en de

vroente. Zij heeft altijd de beschikking gehad van de vennen, wouwers, allerhande waters en van de moeren binnen de limieten van Ravels. Zij heeft tevens altijd het recht gehad om te jagen en het recht van legge om valken en andere dieren te vangen. De abdij was ook vrijgesteld van de betaling van de houtschat. Dit bestond hierin. De souverain eiste voor zich het tiende deel op van al het verkochte hout in heel Brabant, op grond van het feit dat hij grondheer was van al de gemeenten of vroenten. Weinige gemeenten waren hier van uitgezonderd. Bij deze uitzonderingen behoorde Ravels. Moeilijkheden bleven niet uit, maar hieraan zal een einde gesteld worden door het akkoord dat op 4 december 1549 werd aangegaan met de pachters van de houtschat ten gevolge van een proces ⁽³⁸⁾. In maart 1549 had de prelaat een partij bomen verkocht volgens de oude gewoonte van zijn voorgangers, los en vrij van enige houtschat, omdat de bomen gewassen waren als geamortiseerde goederen en omdat de prelaat grondheer was. Niettegenstaande die oude gewoonte hadden de pachters van de houtschat : Mathijs de Hoeymaeckere, Daniel van Hoecke en Jan Thielmans Wolfs de voornoemde bomen aangeslagen ter plaatse waar zij gevallen waren. Zij willen deze niet vrij geven, zelfs niet onder voldoende borgstorting. De kopers van deze bomen bekloegen zich natuurlijk bij de prelaat. Er worden nu getuigenissen verzameld en verschillende personen verklaren onder ede dat de abdij naast de vrije warande ook de vrijheid van houtschat bezit ⁽³⁹⁾ ; dit wordt zelfs officieel bevestigd door de schepenen van Baarle-Hertog ⁽⁴⁰⁾. De prelaat beklaagt zich vervolgens bij de Raad van Brabant over de schending begaan door de pachters van de houtschat ⁽⁴¹⁾. De Raad van Brabant geeft dan aan hen en speciaal aan Mathijs de Hoeymaeckere opdracht om de aangeslagen bomen vrij te geven. Er wordt geen gevolg aan gegeven, « Mathijs en heeft niet geobedieert ».

⁽³⁸⁾ Cart. G, blz. 22.

⁽³⁹⁾ *Ibid.*, blz. 53 en 54 : getuigenissen van personen uit Weelde en Ravels afgenomen en opgetekend op 10 en 16 sept. 1549.

⁽⁴⁰⁾ *Ibid.*, blz. 55 : getuigenis gegeven op 16 september 1549.

⁽⁴¹⁾ *Ibid.*, blz. 25 : brief van 20 nov. 1549.

Wanneer dan de deurwaarder een open brief bezorgt aan de pachters om het hout vrij te geven « costeloos ende scadeloos », zullen zij zich haasten om dit gebod uit te voeren en zullen zij de prelaat smeken het ingespannen proces terug te trekken ⁽⁴²⁾. Voortaan zal de abdij niet meer gemolesteerd worden voor de betaling van de houtschat.

Soortgelijke moeilijkheden deden zich voor in verband met de vrije warande en met het recht van de legge. Maar telkens zal Tongerlo door de hogere instanties gehandhaafd worden in het bezit van hare vrijheden en rechten.

In verband met het gebruik en het bezit van de vroente zal in de 18de eeuw een langdurig proces ontstaan tussen Turnhout en Tongerlo. Het gaat voornamelijk over de juiste afpalingen van het domein. Zij beschuldigen mekaar er van de grenzen van de vroente te hebben verlegd ten nadele van de andere partij. Bundels en nog eens bundels bestaan er over dit proces dat interessant is voor het vele materiaal dat er in verwerkt is. Aan al deze moeilijkheden kwam een einde door dat de abdij in 1773 het grootste deel van de vroente voor de som van 15.000 gulden verkocht aan Julien de Pestre, graaf van Turnhout.

Deze enkele beschouwingen over de heerlijkheid van Ravels tonen aan dat het zijn belang heeft ook die kleine grondheerlijkheden eens van nabij te beschouwen om zodoende de juridische constellatie van de Kempen te leren kennen. Tevens willen we onderstrepen dat een abdij niet alleen moet gezien worden in het licht van de kerkelijke geschiedenis van onze streek, van haar economisch belang of van haar culturele invloed, maar dat zij ook een studie waard is over haar betekenis op bestuurlijk en administratief gebied.

⁽⁴²⁾ *Ibid.*, blz. 9 en Ravels, Bundel V, reeks A, n° 3. Op 4 dec. 1549 werd het akkoord aangegaan.

KEMPENSE ZOENGEDINGEN EN STRAFBEDEVAARTEN TOT AAN DE VOORAVOND VAN DE BEELDENSTORM

door

Raymond PEETERS

Het zoengeding blijft steeds één van de schilderachtigste en meest boeiende uitingen van de oude rechtspleging. Deze merkwaardige vorm van rechtsbedeling buiten de gevestigde rechtslichamen om, had zich, in vrij gave vorm, nog weten staande te houden tot een eind in de XVIe eeuw « *niet enkel in het recht der plattelandse vierscharen, maar zelfs in dat van de steden, waar verouderde denkbeelden uiteraard gemakkelijker prijs werden gegeven* » ⁽¹⁾.

De aanleiding tot deze bijdrage waren een nogal uitgebreide reeks zoenstukken die in de schepenregisters van Turnhout staan opgetekend vanaf 1502. Tot en met 1561 troffen we aldus 59 zoenstukken aan, die in hun geheel, een uitgebreid gamma van bijzonderheden opleverden nopens de praktijk van de verzoening. Onder meer dan één opzicht van belang, niet alleen voor de rechtsgeschiedenis, doch evenzeer voor de kennis van de zeden en de sociale verhoudingen, voor de volksdevotie en zelfs voor de patronymie, werd het, mede omwille van de duidelijkheid van de uiteenzetting, noodzakelijk geacht deze zoenstukken in regestvorm in bijlage te laten volgen.

⁽¹⁾ E. I. STRUBBE & A. SCHOUTET, *Het zoengeding te Brugge na 1542*. (HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP... BRUGGE, LXXXVII), 1950, blz. 5.

Natuurlijk bleef ook na 1561 het zoengeding nog in de gebruiken voortbestaan. Maar toch was er iets grondig veranderd. Niet alleen was hun aantal op sprekende wijze geslonken, maar ook het karakter van deze zoenstukken was geheel geëvolueerd en ontkracht geworden. Het had weinig zin meer het onderzoek nog verder uit te breiden. Het zoengeding had zijn ziel en zijn schoonste traditie verloren.

Dat we in onze schepenregisters geen ouder materiaal, en meer speciaal, geen XVe eeuwse stukken, aantreffen, mag niet tot het besluit leiden dat het hier behandelde rechtsgebruik in deze periode geen toepassing vond.

Het tegendeel is waar. Het oudste schepenregister dat het Turnhoutse stadsarchief nog bezit (1428-1440), bevat op één van de laatste folio's, de tekst voor een zoenstuk dat een of ander schepenklerk aldaar moet hebben ingeschreven om het te gelegener tijd als voorbeeld te gebruiken ⁽²⁾. Bovendien bevatten de XV^{de} eeuwse registers ook nog enkele kwijtingen, borgstellingen en andere aanwijzingen die er ondubbelzinnig op duiden dat zij in verband stonden met een zoengeding ⁽³⁾.

Waarom de eigenlijke zoenstukken van de XV^{de} eeuw, in

(2) Zie bijlage II. Het stuk staat in gezelschap van een paar notities voor algemeen gebruik, zoals 'n kalender met paasdata en zondagsletter van 1428 tot 1500, beveneens een « *Ontfanck vanden Lande van Turnhout vanden beden...* », waarin het jaartal 1435 wordt vermeld.

(3) E. T. [Edw. VAN BALLAER], *XV^{de} eeuwse kronijkje van het Land van Turnhout*, (KEMPISCH MUSEUM, II & III), 1891 & 1882, geeft documentatie uit de schoutenrekening afkomstig.

Uit de Turnhoutse schepenregisters, enkele andere voorbeelden : 1453 : Jacob die Wever van Bladel, scheldt zijn broeder Claus, mids bedevaart, de zoen kwijt voor doodslag op een andere broeder, Jan. *Schepenreg.* 1450/57, f. 75.

1455 : Kwijting van de gebroeders Deckx voor de zoenpenningen wegens doodslag op hun broeder Jan. Zoendrager droeg deze penningen over aan zijne zwagerin, Jacoba Deckx. *Schepenreg.* 1450/57, f. 73.

1497 : Wouter van Huiden alias Pypers, stelt zich borg voor het traktaat van de peys over doodslag op Jacob van Ysschot, door zijn zoon en Symon en Geert Huybs. *Schepenreg.* 1487/1500, f. 10.

Ook te Arendonk kan men hetzelfde vaststellen. Zie bijlagen : J. GORIS, *Zoengeding te Arendonk in 1451* (TAXANDRIA, n° XXVI, 1954).

tegenstelling met deze van de volgende eeuw, niet in de schepenregisters werden opgenomen, daarop kan slechts met veronderstellingen een antwoord worden gegeven. Bestond er misschien een speciaal « Zoenboek » of een « Geloftenboek » dat door de wisselvalligheden van de tijd verloren is gegaan ? Er is niets dat deze veronderstelling vooralsnog komt staven.

Strikt genomen, hoorde het zoenstuk in de schepenregisters feitelijk niet thuis. De zoen behoorde immers tot de buitengerechtelijke orde, zijnde een « tractaet van peys » dat werd besloten tussen onenige partijen ten private titel. De schepenbank, als rechtslichaam, greep immers niet in bij het bepalen van de verschillende stipulatiën van het traktaat, maar beperkte zich tot de rol van hoedster van de vrede in de gemeente.

Zelfs wanneer, vanaf de XVI^{de} eeuw, de zoenstukken in het schepenregister werden opgenomen, waarschijnlijk om praktische en voor de hand liggende redenen, bleef het karakteristieke privaatkarakter van dergelijke overeenkomsten in het aangewende formulair ondubbelzinnig voortbestaan. Ook dan nog waren het documenten die in eerste instantie uitgingen van de keersluiden die de verzoeningstaak op zich hadden genomen. De schepenen, als zodanig, vervulden slechts een toeziende rol. De eerbiediging van de gevestigde gebruiken en de naleving van de termen van het kontrakt.

Op gevaar af van in een gemeenplaats te hervallen, moet ook bij deze gelegenheid worden onderstreept, dat het gebrek aan oude archivalia uit de Kempense wereld, niet toelaat de vele leemten te dichten welke zij openlaten. Doch, samen met enkele, in Kempense tijdschriften gepubliceerde zoenstukken, bieden zij toch reeds het voordeel van enkele lokale verschillen aan te tonen benevens een aantal oude relikten die ook hier de oude traditie tot een zekerheid maken.

* * *

De verre oorsprong van de zoen lag bij het oud-germaanse recht op weerwraak dat de leden van een verongelijkte maagschap bezaten ten opzichte van een andere familiestam, wanneer één van haar leden onrecht of schade was toegebracht.

Een primitieve, nog weinig georganiseerde maatschappij, die over geen voldoende uitgebouwd rechts-apparaat beschikken kon, dwong het individu ertoe zelf zijn recht ter hand te nemen. Individueel te zwak, werd hij in die taak geholpen door zijn sippegenoten. Deze omstandigheid leidde ertoe dat de wraak als strafrechterlijk principe werd ingeburgerd ⁽⁴⁾.

Maar dit ongebreidelde recht, dat elke normale ontplooiing van de volksgemeenschap gevaarlijk aantastte, was reeds onder het versterkte staatsgezag van de Frankische periode beperkte geworden ⁽⁵⁾. De Salische wet bevatte dan ook reeds een aantal voorschriften waarbij een weergeld of schadevergoeding, in de plaats trad van de lijfelijke wraakpleging ⁽⁶⁾. Hoezeer vete en wraak in het volksgemoed verankerd lagen, mag blijken uit het feit dat de Karolingische wetgeving reeds gepoogd had de vete uit te schakelen, poging waarbij zij klaarblijkelijk niet blijvend door het volk gevolgd werd ⁽⁷⁾.

In een jongere faze ging de gemeente, uit zelfbehoud, meer en meer vast houden aan een « *gecontroleerde en gedwongen-vreedzame regeling* » ⁽⁸⁾. De beweging van de Godsvrede en de kerkelijke afkeer voor gewelddaad en bloedvergieten hebben er ontegenzeggelijk toe bijgedragen dat de oorspronkelijke idee van vete en wraak naar het achterplan werden verdrongen en de idee van vrede en verzoening op de voorgrond werd gebracht.

Op het tijdstip dat we met de eerste Kempense zoenstukken kennis maken, omstreeks het midden van de XV^{de} eeuw, leeft

⁽⁴⁾ R. C. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XI^{de} tot de XIV^{de} eeuw*. Brussel, 1954, blz. 24 & 234; L. T. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen, 1947, blz. 83 e.v.; J. B. CANNAERT, *Bijdragen tot de kennis van het oude strafrecht in Vlaanderen*, Gent, 1835; E. POULLET, *Histoire du droit pénal dans l'ancien duché de Brabant*, 2 t., Brussel, 1867-1869.

⁽⁵⁾ Rudolf HIS, *Geschichte des Deutschen Strafrechts bis zur Karolina*. München, 1928, blz. 58.

⁽⁸⁾ K. Aug. ECKHARDT, *Lex Salica*. Weimar, 1953. Titels LXIX-LXXI.

⁽⁷⁾ R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 233.

⁽⁸⁾ *Idem*, blz. 24.

bewust de kristelijke opvatting in ons zoenstuk voort. In een modelzoenstuk van circa 1428-1440 (Bijlage II) motiveren de keersluiden het aanvaarden van hun bemiddelingsrol in deze voegen: « ...volgens willen Cristus leere, want Cristus selve sprac tot sinen jongheren, vrede sy met u, soe willen wy iij segghers voirscreven daer toe geneicht te vreden te brenghen dit ongheval, om te volgen Cristenen leere, dat welke wel toebehoort allen kersten menschen... » En een Arendonks zoenstuk van 1451 drukt zich nagenoeg in dezelfde bewoordingen uit ⁽⁹⁾. De Turnhoutse zoenstukken van de XVI^{de} eeuw, bevatten weliswaar deze motivering niet meer, maar niettemin blijven de verschillende lagen — ook de kristelijke — waarop de onderbouw van de verzoening werd opgetrokken, zich duidelijk onderscheiden. In deze van Herentals daarentegen, bleef het kristelijk argument wel gebruikelijk en was er alles behalve een versterkte formule ^(9bis).

I. HET MISDRIJF VAN DE DOODSLAG.

De zoenstukken die we hier wensen te behandelen, staan allen, zonder uitzondering, in verband met doding. Evenals in het oud-Germaanse recht, maakte het middeleeuws rechtsgevoel een duidelijk onderscheid tussen een moord en een doodslag. Was de eerste een misdaad, waarvan het criterium vooral de heimelijkheid is geweest, dan grepen daarbij de gevestigde rechtslichamen in om de misdaad met de dood te straffen.

De doodslag, als gevolg van een twist en gepleegd in

⁽⁹⁾ J. GORIS, o.c., blz. 13.

^(9bis) In 1514: « ...doer de minne van Christo ende zyn bitter liden ende passie, ende doer die minne ende compassie die Maria zyne gebenedide moeder tot hem droech ende doer sijne grondloese ontfermtheit... »

In 1519: « ...om passie onsses Heere ende om peys ende vrede nae cristus leeren te stabiliteren... » P. J. GOETSCHALCKX, *Herentals: Eenige zoenakten*, (KEMPISCH MUSEUM, II), 1891, blz. 271 & 274.

« oevenen moede » of « met heeten bloede », ook doodslag als gevolg van een ongelukkig toeval, was in eerste instantie een aangelegenheid die alleen de betrokken maagschappen aanging. Schout en schepenen kwamen slechts tussenbeide wanneer één der betrokken partijen zich te beklagen had over onwil bij de tegenspeler in de staving van vrede en zoen. Slechts op dat moment traden zij in actie om enerzijds tot materiële en morele genoegdoening te verplichten; anderzijds om de vredelijke verzoening desnoods met volle gezag af te dwingen.

In zijn « *Practijcke ende handtboec in criminele saecken* » ⁽¹⁰⁾, noemt Joos de Damhoudere de doodslag : « *het tweetste crime dat oynt op den aerde gebuerde, want naer de prevaricatie ende inobedientie Adam ende Eva (de welcke d'eerste prevaricatie ende crime was) Cain sloech doot zijnen broeder Abel* ». Een doodslager, zo betoogde hij verder, hindert God op dubbele wijze : in Zijn schepsel en in Zijn gebod. Hij treft het lichaam van de gemeente en haar hoofd, de prins, door hen te beroven van hun leden en onderzaten. Hij treft de ouders en het geslacht van de verslagene. Tenslotte misdoet hij tegen het slachtoffer dat hij ontnemt het edel leven « *met gheen dinck comparabel* ».

Verder zet hij nog uiteen hoe het feit, de daad zonder meer, het recht van de gemeenschap heeft getroffen, en niet de wil. Met andere woorden, dat niet het ethisch aspect, inzicht en omstandigheden van de doodslag, in aanmerking moeten genomen worden, doch uitsluitend de daad op zichzelf als oorzaak van toegebrachte schade. Deze opvatting is oeroud en gold zelfs vele eeuwen vóór Damhoudere's geschrift.

Waar de zoenstukken zelf nooit reppen van de omstandigheden die de manslag vergezelden, kan men toch in sommige gevallen daarover een nadere beschrijving vinden in die zelfde goedenisboeken waarin ook de zoenakten voorkomen.

Zij zijn dan vervat in een document dat door de schout werd afgeleverd voor een dubbel doeleinde. Want, nadat de

⁽¹⁰⁾ Joes DE DAMHOUDERE, *Practijcke ende handtboec in criminele saecken*. Amsterdam, 1598, blz. 74 e.v.

pleger van een manslag met de maagschap van zijn slachtoffer was verzoend, diende hij ook nog met de prins, waarvan de schout de vertegenwoordiger was, in het reine te komen door betaling van een compositiegeld. Ook de prins, naar Damhoudere's voorstelling, had schade geleden in zijn onderzaten.

Voor een overeen te komen bedrag, dat vermoedelijk in evenredigheid was met de materiële toestand van de dader, werd dan « *gecomposeerd* ». De akte die hierover werd opgesteld verleende enerzijds aan de dader opnieuw « *dat goede land van Brabant* » ⁽¹¹⁾, terwijl het anderzijds dienst moest doen als document voor de Rekenkamer die scherp toezag op de bedongen geldboeten. Aan deze laatste omstandigheid zal het in hoofdzaak zijn te danken geweest dat de toeleg van het misdrijf in geuren en kleuren in het schouten-document werd verhaald. Misschien wel met min of meer bewuste neiging om de feiten niet in hun ongunstigst licht voor te stellen. De schout immers, bedacht op verrechtvaardiging van zijn beleid terzake, wenste de opmerkingen van een inhalige Rekenkamer te ontgaan, die de bedongen compositie-bedragen wel eens te laag vond ⁽¹²⁾.

Zulk een stuk van 14 mei 1518, — we beperken ons tot slechts enkele typische gevallen — verhaalt hoe zekere Cornelis Boeckheze met Wouter van Thielen in geschil lag over een rente. Laatstgenoemde had met een « *yseren vetere* » (keting) een erfweg afgesloten die toegang verleende tot een dries die aan de eerste toebehoorde. Toen Boeckheze zijn paard wilde terug halen dat op de dries weidde en daartoe de afsluitketen verbrak, was van Thielen hem achterna gekomen met twee hazewinden en gewapend met een stok.

⁽¹¹⁾ Een soort landsvrede. De compositie volgde in algemene regel op de partikuliere verzoening van partijen. Zie : PLACCAETEN VAN BRABANT, *Blijde Incomste van Philips de Goede*, art. XXIX : Van doodtslaghen niemanden d'landt te gheven, hy en sy ten eersten versoent tghen die Maeghe, (blz. 157b). *Blijde incomste Karel de Stoute*, art. XVII, blz. 172b).

⁽¹²⁾ De schoutsrekeningen van de XV^{de} eeuw, (Rijksarchief Brussel), bevatten verschillende gevallen waarbij de Rekenkamer ontevreden was. Soms werden ook bedevaartstraffen aan de compositie toegevoegd.

Hij had Boeckheze voor dief gescholden en hem tweemaal met zijn stok geslagen, tevens de honden tegen hem ophitsend. Toen één van de honden Boeckheze in het been beet, verloor de man zijn bezinning. Uit de haagkant greep hij een stuk hout en sloeg er van Thielen zo ongelukkig mee op het hoofd, dat deze er 's anderendaags van stierf ⁽¹³⁾.

In 1520, ten tijde van de grote pest, vertoefde Lambrecht Verheze in een herberg te Oud-Turnhout, toen daar Jan van den Moere binnen trad, met een witte roede in de hand, « *gelyck die ghene moesten draeghen die metter pesten besmet waeren* » ⁽¹⁴⁾. De vrees voor besmetting, die trouwens het magistraat uit de Vrijheid had doen vluchten, moet Verheze toen naar het hoofd gestegen zijn. Na kijfwoorden viel er ook een kwade slag met een groene « *klippel* ». 's Anderendaags overleed de pestlijder aan de gevolgen « *midts nochtans oeck synre quaeder bewaerenisse* » ⁽¹⁵⁾. Dat Jan van de Moere, door zijn handelwijze, de ordonnantie op de pest had overtreden, schijnt in genen dele de gewone gestrengheid van het zoengeding te hebben gemilderd ⁽¹⁶⁾.

⁽¹³⁾ Zie bijlage VII, n° 22, *Compositie*. De twist viel voor op de vooravond van O. L. Vrouw Geboorte, en was een vastendag. Boeckheze was derhalve volkomen nuchter.

⁽¹⁴⁾ In de jaren 1518 tot 1520 had de pest zo erg geregeerd « *zoe dat menich duysent persoonen doen ter tyt daer aff gestorven zyn* ». Er was toen een ordonnatie gemaakt die echter door de schrobbers en andere infame personen, met de voeten werd getreden. Bedevaarten en andere straffen werden genegeerd. In 1533 brak de pest opnieuw uit en werd 'n nieuwe ordonnantie gemaakt, door de keizer bekrachtigd op 13.III.1533. O.a. : Vóór het huis waarin iemand aan pest stierf, moest 'n strowis uitgehangen worden gedurende 6 weken. De huisgenoten moesten drie weken in huis blijven zonder onder het volk te komen. Alleen mochten zij zich buiten de vrijheid begeven, naar het ziekhuis of buiten op de heide. Na die tijd moesten zij nog de witte roede dragen. *AT. Klein Privilegieboek*, fol. 144.

De Herentalse keuren schreven het dragen van een witte roede voor van 2 ellen lang. J. R. VERELLEN, *Keuren van Herentals, 1410-1567*, (TAXANDRIA N° XXII), 1950, blz. 31.

⁽¹⁵⁾ Zie bijlage VII, 28. Merk op dat de zoen gebeurde in 1520; de compositie daarentegen pas in 1523, nadat het magistraat, dat gevlucht was, terugkeerde.

⁽¹⁶⁾ Zie bijlage VII, 28.

In 1524 was Arnout van Dale, stadhouder van de schout, met zijn dienaar Jan Timmermans, op zoek naar zekere Jan Cleeren van Vosselaar, die een priester geslagen had. Men was een herberg binnen gevallen waar een gezelschap aan het gelag zat. Eén van dezen, Joes van Doerne, die bij drank was, bood de stadhouder een dronk aan, dewelke door deze afgewezen werd. De weigering werd als een affront opgenomen en in de twist die volgde, sloeg de vertoornde stadhouder van Doerne in het gezicht. Toen evenwel, mengde zich ook des stadhouders al te ijverige dienaar in de strijd en schoot toe met een opsteker in de hand. Nog trachtte hem de stadhouder te stuiten, maar te laat. Van Doerne werd op slag gedood ⁽¹⁷⁾. Het geldende rechtsgevoel maakte geen onderscheid. In het zoengeding dat over deze gebeurtenis werd gesloten, kreeg van Dale al de kosten van missen kaarsoffers en zoengelden voor zijn rekening. Zijn dienaar werd belast met de bedevaarten, tijdelijke verbanning, grafkruis. Doch beiden moesten zich gelijkelijk onderwerpen aan de vernedering van de openbare voetval ⁽¹⁸⁾.

Uit deze voorbeelden, die nog met vele andere zouden kunnen worden aangevuld ⁽¹⁹⁾, blijkt ten overvloede dat de vraag naar de schuld geen hoofdbekommernis was. Alleen het blote feit volstond.

Een gewoon handgemeen kon, in zijn nasleep, soms bittere verrassingen met zich voeren. Zelfs tot acht weken na de feiten, bleef iemand aansprakelijk voor het overlijden van een tegenstander ⁽²⁰⁾. Op een tijdstip waarop de medecijnkunst niet bij machte was zich uit te spreken over de werkelijke doodsoorzaak, schijnt het vermoeden alleen reeds te hebben volstaan.

⁽¹⁷⁾ Zie bijlage VII, 34.

⁽¹⁸⁾ Idem. Mededaderschap en anderzijds verantwoordelijkheid van de meester voor zijn dienaar.

⁽¹⁹⁾ Zie bijlage VII, n°s 27, 42, 46, 47. Ook : KEMPISCH MUSEUM III, 1892, blz. 90.

⁽²⁰⁾ ARB. *Schoutsrekening St. Jan 1474-1475* : Ruytscher vander Vucht, 'n Kempenaar uit Engeland, kwetste een aanrander. Deze scheen na 7 of 8 weken genezen, doch overleed nadien.

Zo noteert de schoutsrekening van 1480 dat het slachtoffer zich slecht had verzorgd: « ... *hij dranc vele couts botermelcx* », wat nadelig was voor de hoofdkwetsuur en de « *febres pestilencialis* » waaraan de patiënt geleden had ⁽²¹⁾.

In 1490 had Janne vande Moer zijn vrouw een vuistslag op de slaap gegeven. Toen zij enige tijd nadien overleed, werd gefluisterd dat die vuistslag daarvan de oorzaak was. Maar de hardhandige echtgenoot betoogde dat het daar niet van kon zijn en dat hijzelf « *alsulcken slach wel zoude dorren verwachten om een pot wyne* ». De vrouw was « *besieckt vander gaven van drie santen* » ⁽²²⁾, zo voer hij aan, en was in het huis geweest van vrienden die kortelings gestorven waren van de « *haestige sieckte* » ⁽²³⁾. Uit het schepenregister van 1535 kennen we het geval van een meisje, dat, tussenkomend in een twist, een slag op het hoofd had gekregen. Ze had « *viijf weken te bedde geleghen na den welcken zy is genesen ende wel te passe geweest, ende achter straete gegaen inde gebuertten huysse daer ontrent, etende criecken ende anderen gelycke fruyt daer mede zy hoer heeft versuympt gelyck de medecyns zeggen ende is corttelingh daerna afflivich geworden* » ⁽²⁴⁾.

Waar we ons in deze bijdrage beperkten tot de zoenstukken als gevolg van doodslag, past het toch erop te wijzen dat ook enkele zoenstukken voor kwetsuur in de schepenregisters

⁽²¹⁾ ARB. *Schoutsrekening St. Jan 1480—Kerstmis 1480*. Het slachtoffer heette Jan van der Linden. De stadhouder van de schout had hem 's nachts te 10 u. op straat betrap met 'n mes. Dit was tegen het gebod, omdat men verraad van Gelderse zijde vreesde. Op de sommatie van de stadhouder trachtte van der Linden te vluchten en werd door de stadhouder in de achtervolging gekwetst. Alhoewel de wonde goed «consolideerde» stierf hij 45 dagen later.

⁽²²⁾ Namelijk: S. Antonius Abt, S. Christoffel en S. Rochus.

⁽²³⁾ ARB. *Schoutsrekening Kerstmis 1489—St. Jan Bapt. 1490*. [Edw. VAN BALLAER], *XV^{de} eeuwse kronijkje van het Land van Turnhout*, (KEMPISCH MUSEUM III), 1892, blz. 90.

⁽²⁴⁾ AR. — *Schepenreg. 1534/35*, ON. 1001, f. 363. Twist tussen Pieter Moerlants en Wouter Zouwen, waarbij Anna vander Straelen de dodelijke slag opving. 31.III.1535.

zijn terug te vinden ⁽²⁵⁾. Doch ze zijn zo gering in aantal dat de gevolgtrekking voor de hand ligt, dat de kwetsuur meestal een dodelijke afloop kende.

Aan de verplichting tot verzoening ontsnapte wel niemand. Reeds zagen we het geval van Arnout van Dale, de plaatsvervangende schout ⁽²⁶⁾. Doch al evenmin konden geestelijke personen zich eraan onttrekken, wat eens te meer de buitengewone macht van deze buitengerechtelijke praktijk onderstreept. Zo was in 1544 kanunnik Frans Nuyens oorzaak geweest van de dood van zekere Jan Thys ⁽²⁷⁾. Het zoenstuk dat over dit geval werd gemaakt, verschilde in niets van de gangbare gebruiken van het ogenblik, op leken toepasselijk, behalve dat bij de ootmoedige voetval het gebruikelijke voorschrift nopens de vernederende kledij waarin zulks diende te geschieden, achterwege bleef. Maar van een boete als schade-loosstelling van de landsheer kwam niets terecht. In zijn rekening stipte de schout aan dat geen compositiegeld werd ingebeeld vermits de kanunnik « *remis* » verworven had van de paus ⁽²⁸⁾.

Slechts éne uitzondering op de verzoeningsplicht kennen we uit de Herentalse keuren. Wanneer in de XV^{de} eeuw iemand een « *raemdieff* » dood of levend ving, zou hij « *quijt syn vanden brueck tsegen den heere ende ongeveedt blijven vanden magen* ». Doch in 1514 werd aan het keurboek een uitvoeriger redactie toegevoegd, waarin thans uitdrukkelijk werd gezegd dat de doodslag niet « *zonder noot oft hem verweerende* » mocht zijn begaan ⁽²⁹⁾.

⁽²⁵⁾ AT. — *Schepenreg. 1546/47*, ON. 1007, f. 150: Peismaking tussen Aert Molemans & Wilbort Ooms, wegens kwetsuur. 27.V.1547.

— *Schepenreg. 1548/49*, ON. 1008: Peismaking tussen Ambrosius van Kynschot & Adriaan Knechts, wegens aanranding en verwonding. 3.IV.1549. Het geval werd reeds behandeld door: A. GIELENS, *Verzoening tusschen Ambrosius van Kytschot en Adriaan Knechts (1550)*, (TAXANDRIA N° IV), 1932, blz. 96-98.

⁽²⁶⁾ Zie voetnota 17.

⁽²⁷⁾ Bijlage VII, n° 51.

⁽²⁸⁾ ARB. — *Schoutsrekening St. Jan Bapt. 1543/45*.

⁽²⁹⁾ R. VERSTREYDEN, *De keuren van Herentals*, (MEDEDEEL. VAN DE KUNST- & OUDHEIDK. KRING HERENTALS II), 1935, blz. 62; III, 1936, blz. 73.

Het is duidelijk dat tussen beide redactie's zich reeds een verfijning van het rechtsgevoel heeft afgetekend. Is de dief, uit de oudste redactie, iemand die zich voor zijn daad tegenover de gemeenschap vredeloos heeft gemaakt en derhalve onvoorwaardelijk alle rechtsbescherming verbeurde, dan is in de latere een opmerkelijke evolutie vast te stellen. Slechts noodverweer kon thans nog alleen de doding rechtvaardigen.

II. VETE EN VREDELOOSHEID

Wie manslag beging, ongeacht de begeleidende omstandigheden, haalde zich de wraak en de vete van de getroffen sippe op de hals. Meteen belaadde hij zich met de vijandschap van de gemeenschap. Als zodanig bezat hij geen rechtsbescherming meer. Men kon hem straffeloos slaan en zelfs doden. Elke bijstand van volksgenoten werd hem onthouden. Niemand mocht hem nog gastvrijheid verlenen of hem noodduft verstrekken. Zijn goederen werden verbeurd en zijn woonplaats verwoest. En op de gehele gemeenschap rustte de vervolgingsplicht.

In haar oud-Germaanse oorsprong was de vredeloosheid een definitieve toestand. Maar het Frankische rijksrecht had hierin reeds milderend gewerkt door het invoeren van de ballingschap als straf, wat in feite neerkwam op een tijdelijke of afkoopbare vredeloosheid ⁽³⁰⁾.

Sommige van onze Kempense keuren en zoenstukken weerspiegelen nog hier en daar enkele relikten van deze oude, en over elkaar heen schuivende rechtsbegrippen. In de Herentalse keuren vindt men bijvoorbeeld nog een verbod terug om de ballingen van de stad te herbergen ⁽³¹⁾, evenzo op het provianderen van ballingen die hun toevlucht hadden genomen tot kerk en kerkhof van Ste-Woutruid ⁽³²⁾, de

⁽³⁰⁾ R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 18, 137, 138, 130 & 143.

⁽³¹⁾ R. VERSTREYDEN, *Keuren* o.c., (MEDEDEEL. HERENTALS I), 1934, blz. 58.

⁽³²⁾ *Idem*, (MEDEDEEL. HERENTALS III), 1936, blz. 67.

verplichting tot bijstandverlening in het vangen van misdadige ⁽³³⁾.

Krachtens de XVI^{de} eeuwse keuren moest de dader van een kwade slag — of iemand zijner maagschap — zulks onmiddellijk doen vreden. Was het feit 's nachts gebeurd, dan moest het gevreed worden daags nadien vóór de noon; was het tijdens de dag voorgevallen, dan moest de vrede nog gelegd worden vooraleer de zon onder ging ⁽³⁴⁾. Was de vrede aldus « *geleeght oft gestaelt* », dan liep de vredebreker gevaar lijf en goed te verbeuren. Wanneer er vanwege de « *invasoer oft oploper* » werkelijk onwil aanwezig was, dan kon ten behoeve van de partij die zich daarover te beklagen had, driemaal de vrede worden gestaafd voor zes weken. In de derde termijn kon de klager dan zijn tegenstander met het recht dwingen tot het geven van een « *oorvrede* », die niet meer behoefde vernieuwd te worden. In deze zesweekse termijnen zijn nog de Salische 40 nachten te onderkennen, en de drie quadragenae waarvan hier sprake is, komt neer op $\frac{1}{3}$ gedeelte van het jaar.

Vredebraak, juist omwille van de strenge bestraffing, kwam slechts zelden voor. Een schepenattest uit het jaar 1545, waaruit bovenstaande gegevens werden geput, bevestigt zulks. Schepenen die van 15 tot 23 jaar in het schependom hadden gezeten, verklaarden dat zij nooit dergelijk geval hadden ontmoet en het slechts kenden van horen zeggen van voormalige schepenen ⁽³⁵⁾.

⁽³³⁾ *Idem*, (MEDEDEEL. HERENTALS II), 1935, blz. 61.

⁽³⁴⁾ Voor Turnhout, zie bijlage V. — R. VERSTREYDEN, *Keuren*, o.c., (MEDEDEEL. HERENTALS II), 1935, blz. 65.

⁽³⁵⁾ Zie bijlage VI. — In 1414 composeerde Loden Tijel van Ravels voor vredebraak; in 1416 waarschijnlijk dezelfde, thans Tiebouts geheten, andermaal vredebraak. Hij werd te Turnhout onthoofd. (KEMPISCH MUSEUM II), 1891, blz. 88 & 89. — 1428 weigerde Claus die Sprenger, welke het poorterschap van Brussel bezat, te vreden. Hij werd door Schout voor schepenenbank van Brussel vervolgd en aldaar veroordeeld tot 'n bedevaart naar Milaan : ARB. — *Schoutsrek*. 1418/31. — 1452 weigerde Jan Vleminc van Arendonk, te vreden. Hij werd tot 10 liber veroordeeld : ARB. — *Schoutsrek*. *Kerstmis* 1451/52. Zie ook : R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 253.

De Herentalse keuren speciëren uitdrukkelijk dat het vreden ook moest gebeuren voor kwetsuur, slaan, werpen, stoten, begieten en andere handdadigheden ⁽³⁶⁾. In de praktijk vindt men dezelfde opvatting in het Turnhoutse. Een voorval, in 1460, opgetekend in een Turnhoutse schepenrekening, verhaalt hoe zekere Heynken Dierick Schellekens soene « *sette dbeenken aen Hynken Peters Stevens soene aen eenen dans so dat hy viel* ». De beentjeslichter had de plaat gepoetst en had anderhalf jaar verbleven in « *Venegien* » (Venetië). Maar hij was heimelijk naar huis terug gekeerd en kreeg het aan de stok met de schout « *omdat [hy] noyt gevreet en heeft geweest* » ⁽³⁷⁾.

Wanneer het een doodslag betrof, waarvan de dader voortvluchtig was, dan genoten zijn bloedverwanten, tot in de vierde graad, slechts gedurende een zekere termijn van 'n wettelijke bescherming. In tal van onze Kempense zoenstukken is dan ook deze familiale aansprakelijkheid terug te vinden. Voor de dader treden de sippegenoten op wanneer deze, beducht voor de gevolgen van zijn daad, het Land van Brabant ontvluchtte en de lasten van de verzoening overliet aan zijn mannelijke verwanten, te beginnen met deze die hem naar het bloed het naaste stonden: vaders, broeders, ooms, neven...

Aldus moest in 1503 Willem van Isschot in de plaats treden van zijn gevluchte broeder Henrick (bijlage VII, 4); Jan Moerlants voor zijn broer, Ansem (bijl. VII, 3); zag men de vier gebroeders Vekemans in 1511 gezamentlijk hun broeder Baratholomeeus vervangen (bijl. VII, 12); Jan van Kynschot, in 1519, voor zijn inmiddels aan de pest overleden broeder Peeter (bijl. VII, 20); Wouter Vueghs voor zijn zoon Laureys die hij dood waande in 1528 (bijl. VII, 36); en Melchior

⁽³⁶⁾ R. VERSTREYDEN, *Keuren... o.c.*, (MEDEDEEL. HERENTALS II), 1935, blz. 65.

⁽³⁷⁾ [Edw. VAN BALLAER], *XV^{de} eeuwse kronijkje... o.c.* (KEMPISCH MUSEUM II), 1891, blz. 244.

Bolckmans eveneens voor zijn zoon, Hans, in 1561 (bijl. VII, 58) ⁽³⁸⁾.

Spreekt uit dit alles de geest van familiale solidariteit langs de zijde van de dader, welke trouwens ook nog op andere momenten van het zoending tot uiting komt, dan wordt aan de zijde van het slachtoffer éénzelfde samenhorigheid gemanifesteerd. Het meest sprekend voorbeeld daarvan werd gegeven in 1509 toen de drie zwagers van het slachtoffer er op uit waren getogen om de dader te vangen (bijlage VII, 8). Daarmede voldeden deze verwanten aan een plicht die reeds in het oud-Germaanse recht gebruikelijk was.

Bij gebrek aan preciese inlichtingen ontgaat het ons, hoe, op het lokale plan, de toestand van de vredeloze zich in bijzonderheden verhiel. Hoogstwaarschijnlijk kwam deze, zoals overal elders, de rechteloosheid nabij. Dat zovelen de vlucht hebben genomen, geeft alleszins te denken. Wat konden zij door deze vlucht wel redden, tenzij het leven? Gold misschien, in volle XVI^{de} eeuw, in onze Kempen nog die vreemd-merkwaardige opvatting van de betrapting op heterdaad, zoals dit in het Vlaanderse recht bekend was, en dat de onmiddellijke executie van de dader als een recht erkende ^(38bis)?

Steunende op sommige bekende feiten, staat het wel vast dat de tijdsgeest dergelijke staat vreesde als de pest. Tekenend in dit opzicht is wel het wedervaren van Ruytscher vander Vucht en Willeken Stockmans in 1474. Beide mannen « *die uut Ingelant waeren comen hoir vrienden bezueken, want zy beyde uut Kemppenere geboeren zyn, hoe wel zy overlanghe tyden in Engelandt gewoent hebben ende noch woenen* » ⁽³⁹⁾,

⁽³⁸⁾ Zie ook bijlage VII, n^{rs} 6, 7, 44. Daarin treden ook andere personen op dan de dader zelf. Hun verwantschapsraad wordt echter niet medegedeeld.

^(38bis) R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 79.

⁽³⁹⁾ Vanaf 1336 weet men dat Vlamingen en Brabanders naar Engeland uitweken ingevolge het verbod op uitvoer van onverwerkte wol. J. DE STURLER, *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au moyen âge*. Paris, 1936, blz. 448.

werden bij een vreedzaam bezoek aan vrienden onverhoeds en brutaal aangerand, zwaar geslagen en gekwetst. Ruytscher vander Vucht had zijn « *taliaert* » uitgetrokken en zich verwerend, twee aanranders gekwetst. Eén van hen had zeven tot acht weken aan zijn kwetsuren geleden en was dan plotseling overleden aan « *ydropicus* » (waterzucht). Maar, ofschoon dit feit, voor moderne begrippen, een zuiver geval van wettige zelfverdediging was, toch droegen onze Engelse Kempenaars, bij hun terugkeer naar Engeland, hun vrienden op voor hen met de maagschap van dode te zoenen ⁽⁴⁰⁾. Eerst rond het tweede kwart van de XVIe eeuw zal kwetsing bij zelfverweer niet meer met boete worden gestraft ⁽⁴¹⁾.

Een ander typisch geval dateert uit 1543. De doding was een zuiver ongeval en nochtans bleef het vreden van de wraak een dwingende voorwaarde. Peeter Cantfoorts en Peeter van Houterle, beide jonge gezellen, waren met meer andere te Merksplas verzameld en vermaakten zich met het « *schieten opte hoepen oft schutters joelen met den handt-boge* ». Bij onnozel ongeval raakte van Houterlé zijn metgezel met een pijl in het hoofd, nabij het oog. Ondanks *zekeren curen des zirurgyns* », stierf Cantfoorts. Doch, vooraleer te sterven, had hij, « *met goeder wetentheyte* », aan Houterlé vergeven, « *begeert hebbende van zynen vrienden oft nyemanden anders egeen wrake daer over gedaen te worden* ». « *Niet te min* », zo gaat het document verder, « *omme allen wruegen van desen... te schouwen* » zo werd een zoenstuk opgesteld, waardoor van Houterlé zich verplichtte de kosten van uitvaart, chirurgijn en zoen te betalen en bovendien nog 12 car. gl. voor een knechtshuur (bijlage VII, 49). In dit laatste duikt wellicht nog een relict op van de oeroude zoen-manschap, waardoor het verlies van een man wordt gebeterd door een ander man in de plaats te stellen in dienstbaar verband ⁽⁴²⁾. De bijzondere omstandigheden van het

⁽⁴⁰⁾ ARB. — *Schoutsrekening St. Jan 1474/75*; [Edw. VAN BALLAER], o.c., (KEMPISCH MUSEUM II), 1891, blz. 291.

⁽⁴¹⁾ W. VAN SPILBEECK, *Keurboek van Tongerlo*, (KEMPISCH MUSEUM I), 1890, art. XXX, blz. 230.

⁽⁴²⁾ R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 284.

voorval, dat niet uit 'n twistgeskil voortspoot, en derhalve een geheel andere atmosfeer ademt dan de andere zoenstukken, maakt het des te waarschijnlijker dat een eeuwen oude opvatting, in dit enige geval, op sprekende wijze aantoonde dat 'n meer dan duizendjarig begrip nog niet geheel in de vergetelheid was begraven.

Aan de andere kant kennen we een doding bij ongeval, uit 1515, waaraan, voor het leggen van de vrede, geen peismakers te pas kwamen. De beide betrokken partijen wendden zich, als voor een gewoon kontrakt, tot de schepenen om hunne overeenkomst in een document vast te leggen. De getroffen partij hechtte ogenschijnlijk geen bijzondere waarde aan het plechtig en openbaar karakter van de zoen en stelde zich tevreden met de zakelijke zijde van de vergoedingen ^(42bis).

Tot nog toe betroffen de hier besproken gevallen dezulken waarvan de dader tot een andere familiestam behoorde als het slachtoffer. Doch tussen onze Kempense stukken komen er enkele voor waarin en de dader, en het slachtoffer tot dezelfde stam behoorden. In die gevallen heeft men klaarblijkelijk niet anders gehandeld als bij de overige zoengedingen. De vredeverstoorder diende thans met de eigen maagschap verzoend. Maar zulks gaf wel eens aanleiding tot eigenaardigheden, zoals in 1510 toen een twist onder zwagers een doodslag tot gevolg had gehad. Zoendrager was de broeder van het slachtoffer. In het zoenstuk verbond hij er zich toe om het geëiste zoengeld van 100 gl. aan zijn zusters, echtgenoten van de misdadige zwagers, bij wijze van gift terug te schenken (bijlage VII, 10).

In 1519 had te Herentals een man zijn grootvader gedood « *met heeten moede* ». Dit vergriep tegen de familiale

^(42bis) *Rechtspleging in het Land van Turnhout: documenten*. (TAXANDRIA), 1939, blz. 51. De onvrijwillige dader, Peter Boegaerts Goeyvaertssone, zoon van een schepen en zelve gezworen en schepen 1530-1548, verplichtte zich om gedurende 13 j. ieder jaar 2 veertelen rog te geven voor de vier nagelaten kinderen en 45 rinsgl. van 20 st. Uitdrukkelijk werd in het kontrakt opgenomen dat Boegaerts alle verkeersvrijheid behield.

hiërarchie werd met geen zoengeld gedelgd, maar een onge-
woon zware reeks van pelgrimagiën naar Halle, Alseberg,
Aarschot, Rome, Wilsnack en St.-Jacobs in Galissiën tonen
met nadruk aan dat de boete-idee, en tevens een geestelijk
schadeherstel de leidinggevende gedachte zijn geweest ⁽⁴³⁾.

Tegenover de gestrengheid van de eigen sippe, zoals deze
daareven tot uiting kwam, zijn er ongetwijfeld ook gevallen
geweest die minder dramatische gevolgen hebben gehad. In
1535 doodde een man zijn zoon, met een messteek in de arm,
toen deze in een echtelijke twist tussenbeide kwam. Waarschijnlijk nam hier de sippe genoegen met de omstandigheid
dat de stervende zoon zijn vader « *metten levenden lyven vergeven* » had ⁽⁴⁴⁾. In onze schepenregisters is geen zoen-
stuk hieromtrent terug te vinden.

Tegenover vreemden, diegenen welke niet tot de gemeente
behoorden en dus stonden buiten de gemeentelijke solidari-
teit, vertoonde het zoenstuk wel eens een opvallende ge-
matigdheid. De onderlinge hulp en bescherming die de diepe
zin was van de middeleeuwse gemeente, is hier voorzeker
doorslaggevend geweest. Het zoenstuk dat in 1539 werd
gemaakt over de doodslag die begaan was op Herman
Pruymen van St.-Truiden, is dan ook het magerste uit onze
gehele reeks (bijlage VII, 46).

In de praktijk kende de vredeloosheid geen verjaring. Zulks
ervoer de Turnhoutenaar Hein Gielis, die tijdens het beleg
van Calais, in 1435, een kameraad had gedood. Vijf en twintig
jaar later, in 1470, moest hij voor dat feit nog componeren
met de schout voor 24 rijns gl. ⁽⁴⁵⁾.

IV. DE TECHNIEK VAN HET ZOENSTUK

Wanneer over een manslag de vrede was gestaafd, dan
betekende dit slechts een tijdelijke opschorting van vete en

⁽⁴³⁾ P. J. GEOTSCHALCKX, *Herentals: Eenige zoenakten*,
(KEMPISCH MUSEUM II), 1891, blz. 274.

⁽⁴⁴⁾ AT. — *Schepenreg. 1536/37*, On. 1002, ou datum van 16.VII.
1537 (Wilboort van Westervijck).

⁽⁴⁵⁾ [Edw. VAN BALLAER], o.s., (KEMPISCH MUSEUM II),
1891, blz. 247.

wraak die twee groepen van verwanten tegenover elkaar
stelde. Het was slechts een voorlopig stadium dat de defini-
tieve opruiming van de vete, door de zoen, voorafging.

De zoen, symbolisch uitgedrukt in de mondzoen die tussen
dader en zoendrager werd uitgewisseld, was een plechtige
overeenkomst, waardoor de vrede tussen de vijandige partijen
werd hersteld en blijvend bestendigd, de vijandschap opge-
heven, en theoretisch althans, door een bepaalde vorm van
vriendschap overkoepeld.

Zulk een verzoening was steeds ingekleed in een openbaar
en plechtig ritueel, ten overstaan van overheid en volk ⁽⁴⁶⁾,
en onze zoenstukken ademen nog geheel in die atmosfeer van
zinrijke symboliek en de diepe ernst van een indrukwekkend
vertoon dat onveranderlijk, in een climax, naar de verzoene-
ningsdaad leidde. Zeer terecht heeft Van Caenegem ⁽⁴⁷⁾ bij
dit alles, gewezen op de onmiskenbare invloed van de kriste-
lijke moraal die in de dader in eerste instantie een zondaar
ging zien. Vandaar het publieke schuld belijden, de vernede-
ring, het afsmecken van de vergiffenis, het berouw, dat zulke
grote plaats inneemt in onze zoenstukken. Vandaar ook,
naast het antieke weergeld, andere herstel-prestaties die
hoofdzakelijk uit geestelijke waarden bestonden zoals missen,
bedevaarten, kaarsoffers en dergelijke.

Sedert de aanvang van de XVI^{de} eeuw vindt men, in regel-
matige reeks, de zoengedingen in de Kempen, opgetekend in
de schepenregisters. Oudere notaties zijn dan ook een zeld-
zaamheid; doch hier levert Arendonk een opmerkenswaardige
uitzondering.

Zoals deze zoenstukken in onze schepenregisters staan
opgetekend, zijn het allen documenten waarvoor het initiatief
in handen lag van de keersluiden en die omzeggens gehomolo-
geerd werden door de schepenen. De stukken van Herentals
vertonen daartegenover een meer geëvolueerd karakter. Zij
hebben niet meer het uitzicht van gehomologeerde privaat-
stukken, maar ze zijn echte scabinale stukken geworden,

⁽⁴⁶⁾ R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 283.

⁽⁴⁷⁾ *Idem*, blz. 291.

met de keersluiden als getuigen van het kontrakt ⁽⁴⁸⁾. Dit louter formalistische verschil kan wellicht verklaard worden uit het feit dat Herentals tot de zogenaamde smalle steden behoorde en daarom ook meer geneigd was de stedelijke tendens te volgen die erop uit was om de bevoegdheid over deze buitengerechtigde rechtsbedeling nader naar zich toe te halen.

Is de basis-idee vrijwel bij allen dezelfde, dan toch vallen er bij de componenten van de zoen een aantal varianten aan te stippen die van het geheel een veelkleurig en interessant mozaïek maken waarvan het patroon, vergelijkend met elders, éénzelfde oerbron aanwijst.

1. *De dramatis personae.*

De Dader.

Over het slachtoffer, de alomtegenwoordige afwezige in geding, hoeft wel niets naders meer te worden gezegd.

In sommige gevallen is de dader al evenzeer een slachtoffer. Deze van onze zoenstukken komen uit alle maatschappelijke lagen. Ze dragen namen met een voortreffelijke klank :

(48) Gepubliceerde zoengedingen voor doodslag uit de Kempen : *Arendonk* : J. GORIS, *Zoengeding te Erendonk in 1451*, (TAXANDRIA N° XXVI), 1954, blz. 3-4. Documenten van 1451, 1472, 1473, 1615, 1621.

Herentals : P. J. GOETSCHALCKX, *Herentals : Eenige zoenakten*, (KEMPISCH MUSEUM II), 1891, blz. 264-268. Documenten van 1508, 1514, 1515, 1517, 1519, 1525, 1527, 1530. J. R. VERELLEN, *Herentalse verzoeningen*, (HET KEMPENLAND), 15.VII.1951. Document van 1514.

Meer : J. ERNALSTEEN, *Meer : zoenakte uit het jaar 1542*, (OUDHEID & KUNST), 1937, n° 4, blz. 113.

Westmalle : J. MICHIELSEN, *Westmalle en Zoersel : Zoenakte tussen Jan Wouters Marcxsone en Lucas de Meyere, ingevolge den doodslag door Jan Wouters gepleegd op Arnold de Meyere*, (KEMPISCH MUSEUM I), 1890, blz. 136-139. Akte van 1551. Verscheen eveneens in OUDHEID & KUNST IV, 1908, blz. 31.

Wuustwezel : [C. H. VAN HORENBEECK], *Verzoening na doodslag*, (WESALIA VII), 1932, blz. 10-14. Akten van 1502 en 1536. J. MICHIELSEN, *Wuustwezel*, (OUDHEID & KUNST IV), 1908, blz. 47. Akte van 1522.

van Oostenrijk te Herentals ⁽⁴⁹⁾, Walschaerts en Ghevarts te Turnhout ⁽⁵⁰⁾. Naast de eenvoudige dienaar van de stadhouder van de schout, en de speelman, treffen we evengoed een procureur, een kanunnik, 'n chirurgijn en 'n rentmeester van de domeinen aan ⁽⁵¹⁾.

We zagen reeds hoe de dader, verschrikt door zijn daad of hare gevolgen, de wijk nam en het aan zijn maagschap over liet om zoen en vrede te verwerven. In deze hachelijke omstandigheden speelde de familiale solidariteit haar bijzondere rol, hoofdzakelijk voor wat de materiële genoegdoening betrof. Zij stelde zich borg voor de termijnbetalingen van het zoengeld. Zij heeft ongetwijfeld ook aangevuld wat ontbrak ^(51bis).

Een feit uit 1521 is hier het vermelden waard omdat er nog iets aan verbonden zit, dat 'n verre verwantschap bezit met de crene cruda of aardworptitel van de Salische wet. Om dezelfde reden wellicht, waarom destijds de Frank, wiens have en bezit ontoereikend waren om het weergeld te voldoen, een greep aarde nam uit zijn woning en ze ruggelings zijn naaste bloedverwanten toewierp, moet ook Henrick Pynaerts Peeterssone zijn erfelijke en haaflijke goederen wettelijk in handen hebben gesteld van zijn neef-priester,

(49) P. J. GOETSCHALCKX, o.c., bl. 268.

(50) S., *Roemwaardige mannen : Jan Gevaerts*, (KEMPISCH MUSEUM I), 1890, blz. 261; bijlage VII, n° 27. Waarschijnlijk dezelfde, ditmaal echter als slachtoffer in 1537; zie n° 43.

Voor Walschaerts, zie bijlage VII, n° 1. Over deze belangrijke familie bestaat geen genealogische studie. Zie : J. E. JANSSEN, *Jaargetijdenboek van het St. Pieterskapittel te Turnhout in de XV^{de} - XVI^{de} eeuwen*, Turnhout, 1924-1929, de onomastische tafel.

(51) Bijlage VII, n° 34 (stadhouder van schout en gerechtsdienaar), n° 41 (speelman), n° 51 (geestelijke). Verder : P. J. GOETSCHALCKX, o.c., blz. 277 : Joannes van Wechele (procureur; AR. — *Scheperegister 1585/93*, fol. 16 van het jaar 1589 : Mr Hans Hoeffnagel, (chirurgijn); in zelfde register, fol. 22 : Anthonio Boudewijns (rentmeester van de domeinen).

(51bis) AT. — *Schepenreg. 1536/37*, f. 4 : Onbejaarde broeders van Peeter Wilmaerts van Beerse, verkopen stuk land « om voerts gemploeyert te wordden tot der soenen des misvals van Peter Wilmaerts ». Ook de volgende akten. 12.V.1537.

heer Claus Pynaerts, om er de kosten van de zoen mede te bestrijden. Maar het oude, symbolische gebaar leek thans wel overbodig geworden door een stuk zakelijk perkament ⁽⁵²⁾.

De Zoendrager.

Onder verschillende namen wordt hij in de Kempense stukken aangewezen. Waarschijnlijk de oudste is deze van « *montzoener* », terwijl « *moetzoener* » en « *zoendrager* » van jongere datum moeten zijn. Hij belichaamt de wraak van de getroffen sibbe. Aan hem wordt het weergeld, thans zoengeld geheten, afgedragen. Vrouwen en minderjarigen waren van het zoendragerschap uitgesloten, en dit recht kwam uitsluitend toe aan de mannelijke lijn, met uitgesproken voorkeur van de descendenten op de ascendenten.

In verschillende Kempense Costuymen is de te volgen gedragslijn aangegeven: « *De outste sone is moetsoender van den vader alleene, ende daer egeene sonen en zijn, eest de outste broeder, ende daer egeen broeder en is, eest de vader, ende daer egeen vader en is, is de moetsoender de naeste manspersoon vander vaderlijcken sijden van den dooden ende de soenpenningen hooren den moetsoender alleene* » ⁽⁵³⁾.

Was de oudste zoon van het slachtoffer nog minderjarig, dan traden in zijn plaats de momber en toezieners op om een voorwaardelijke zoen te bedingen. Bij dergelijke zoenstukken

⁽⁵²⁾ K. A. ECKHARDT, *Lex Salica*, Weimar, 1953, blz. 239. — AT. — *Schepenreg. 1521*, ON. 991, f. 36. De akte volgt onmiddellijk op het zoenstuk. Ondanks het feit dat geen familielid nog kon gedwongen worden, tegen zijn wil, in het betalen van weergeld te worden betrokken, toch heeft men hier nog een geval van vrije deelname aan de delging. Familiaal eergevoel?

⁽⁵³⁾ G. DE LONGE, *Coutumes du pays et duché de Brabant*, t. VII, Bruxelles, 1878, blz. 112 (Herentals), blz. 184 (Casterlee), blz. 440 (Geel). — Wat voor Turnhout in de zelfde reeks werd gepubliceerd, bevat geen eigenlijke Costuymen. Het is niets anders dan de « *Styl van proceduere* ».

Te Mechelen mocht de vader niet als moetzoener optreden voor zijn zoon. L. Th. MAES, o.c., blz. 90.

ontbreekt dan ook nooit de clausule dat, bij meerderjarigheid, het de zoon vrij staat, mits teruggave van de gestorte penningen, het zoenpakt op te zeggen ⁽⁵⁴⁾. Maar iets dergelijks schijnt wel niet te zijn voorgekomen.

Luidens de hiervoor aangehaalde Costuyme hoorde het zoengeld uitsluitend aan de zoendrager toe. Zulks heeft wel eens geleid tot vrij ongerijmde situaties, vooral wanneer het slachtoffer geen andere dan vrouwelijke afstammelingen bezat.

Toen het slachtoffer, Zeger Moerlants, in 1535 (bijlage VII, 41) slechts kleine meisjes naliet, verviel het zoendragerschap aan zijn oom, Servaas Moerlants en aan zijn zwager, Jan Schoenmakers. Beiden lieten daarom, in het zoenstuk, de verbintenis opnemen om het zoengeld aan de meisjes af te staan.

Omwille van de winst welke aan het zoendragerschap verbonden was, daagden wel eens aanspraakmakers op waarvan de naaste verwantschap niet geheel overtuigde. Zulks was het geval met Jan Deens van Merksplas, die in 1519 zich had aangediend als naaste bloedverwant van Kathlijn Daems, die te Beerse, tijdens een twist tussenkomende, 'n dodende kwetsuur opliep (bijlage VII, 24). Men koesterde argwaan nopens de rechten van zijn aanspraak en derhalve werd in het zoenstuk een passus opgenomen, waarin Deens verplicht werd binnen Turnhout borgen te stellen, voor het geval dat mocht blijken dat iemand anders in naardere verwantschap tot de dode stond dan hij zelf.

Alhoewel de rangorde, zoon - broeder - vader - naaste verwante van vaderlijke zijde, kostuumelijk was vastgelegd, toch vloeiden er betwistingen uit voort. In 1535 raakten vader en zoon niet eens over het bezit van de zoenpenningen die over de doodslag op Christoffel Schoenmakers gepleegd, waren bedongen. Het slachtoffer was respectievelijk broeder en oom van de zoendragers en derhalve kwam het zoengeld, volgens kostuum, nog het meest aan de broeder toe. Maar

⁽⁵⁴⁾ R. C. VAN CAENEGEM, o.c., blz. 298.

de keersluiden, die klaarblijkelijk geen nieuw onenigheid wilden in de hand werken, of misschien ook de knoop niet konden doorhakken omdat de zoendragers mogelijk onder 'n andere jurisdictie en andere costuime thuis hoorden, deden een echte Salomo-uitspraak. De betwiste penningen zouden onder hen blijven berusten tot zolang de krakelers met elkaar in het reine zouden geraken (bijlage VII, 56).

Het zal wel zeer zeldzaam zijn voorgekomen dat de zoendragers bij het geding ontbrak. Doch zelfs dan ging het zoengeding zijn gang omdat men niet tot in het onzekere, de voorlopige toestand van de vredestermijnen verkoos te rekenen. Daarom verving de vader zijn afwezige zoon Henrick Moons in 1545 (bijlage VII, 53). De zoen in afwezigheid van bepaalde leden gesloten, gold immers voor de ganse sippe ⁽⁵⁵⁾. In onderhavig geval, zelfs dan wanneer de afwezige het voornaamste element van het geding was.

De Keersluiden.

Om het traktaat van de zoen voor te bereiden en tenslotte zijn definitieve vorm te geven, keerde of wendde ieder van de vijandige partijen zich tot twee goede mannen die hun vertrouwen genoten. Gezamenlijk werkten deze vier vervolgens het akkoord uit dat allen « *die daer aen cleefden* » onwederroepelijk bond. Vandaar ook hun naam waarmede ze meestal werden aangeduid: « *keersliede* ». Minder gebruikelijk waren sommige andere benamingen uit onze documenten, zoals: *segghers*, *seghsluiden*, *tussensprekers*, *peysmakers*, *uutseggers*, *arbiters*.

In steden zoals Antwerpen, bestond een peiskamer met vier gespecialiseerde peismakers, door de schepenen aangesteld ⁽⁵⁶⁾. Ten plattenlande kende men zulk een bestendig lichaam niet en kon men beroep doen op elk persoon van zijn keuze. Zeer dikwijls nochtans werd beroep gedaan op

⁽⁵⁵⁾ *Idem*, blz. 293. — Zo staat het nog uitgedrukt in de keuren van Kasterlee: G. DE LONGE, o.c., blz. 184 (XIII, 2).

⁽⁵⁶⁾ Fl. PRIMIS, *Rechterlijk Antwerpen in de middeleeuwen. De rechterlijke instellingen*, Antwerpen, 1936, blz. 126.

schepenen of oud-schepenen ⁽⁵⁷⁾, op de schout ⁽⁵⁸⁾, diens stadhouder ⁽⁵⁹⁾, de vorster ⁽⁶⁰⁾, op kanunniken van het kapittel en andere priesters ⁽⁶¹⁾, rentmeesters ⁽⁶²⁾ en andere, die door hun aanzien, of hun ervaring, het meest geschikt werden geacht.

Wanneer deze bemiddelaars niet tot overeenstemming konden geraken, werd beroep gedaan op een « *overman* », die dan de knoop op eigen hand doorhakte ⁽⁶³⁾. In 1544 slaagden de aangestelde keersluiden er evenmin in om de partij van kanunnik Frans Nuyens te verzoenen met de tegenpartij. Er was dan ook een keizerlijke besloten brief nodig, waardoor aan schout en schepenen het bevel werd gegeven, de partijen in alle redelijkheid « *van hueren differenten* » te verenigen (bijlage VII, 51).

De persoonlijkheid van slachtoffer of dader speelde ongetwijfeld een rol bij de keuze van de keersluiden. Te Herentals, in 1508, ter gelegenheid van de doodslag door Adolf van Oostenrijk gepleegd, traden als keersluiden op: Jonker Jan van Lyere, heer van Norderwijk en schout van Turnhout, Jan van Hulselle, Hubrechten van Grobbendonck, heer tot Bouwel en Olmen en Jonker Henrick van Berchem, schout te Herentals ⁽⁶⁴⁾. Te Turnhout werd in 1502 een zoenstuk gemaakt over de doodslag gepleegd op Willem Walschaert Claussone. Hij was schepen geweest van 1481 tot aan zijn dood in 1501 en deze omstandigheid verklaart wellicht waarom kanunnik Sapeels, Reynier vander Beken, hertogelijk rentmeester van het Land van Turnhout, Jonker Jan van Lyere, schout en Jan Diericx, schepenen, zich de zaak als keersluiden ter harte

⁽⁵⁷⁾ Bijvoorbeeld: Diericx, Ruts, Loemans, Oeyen, Marcelis, enz. Zie: R. PEETERS, *Het oude schependom te Turnhout*, (VERSLAG 1950-1951 OVER HET BESTUUR ... STAD TURNHOUT), blz. 89-114.

⁽⁵⁸⁾ Bijlage VII, n° 1.

⁽⁵⁹⁾ *Idem*, n°s 3, 4, 5, 7, 9, enz.

⁽⁶⁰⁾ Bartholomeeus Schellekens was vorster te Turnhout. Zie: bijlage VII, n°s 20, 21, 22, 23, enz.

⁽⁶¹⁾ Bijlage VII, n°s 8, 13, 17, 41, 44, 48, 53, 54, 58.

⁽⁶²⁾ *Idem*, n°s 1, 3.

⁽⁶³⁾ Bijlage I; circa 1440.

⁽⁶⁴⁾ P. J. GOETSCHALCKX, o.c., blz. 269.

trokken. Meer nog. Ook de kanselier van Brabant, Willem Stragio, belastte nog twee andere personen met deze peis-making, namelijk Mr Lenaert Cottereel, lid van de raad van Brabant en Mr Aert de Lare, lid van de Rekenkamer ⁽⁶⁵⁾.

De keersluiden koesterden een hoge opvatting nopens hun verzoeningswerk. In zo verre zelfs dat zij wel eens dorsten te geloven, hunne uitspraak met de goddelijke wil te kunnen vereenzelvigen. In een zoenstuk van 1449, handelend over een geschil waarin erfgoederen en eveneens een bloedige mishandeling ter sprake kwamen, leest men: « ...ende voirtaen is Gods zeggen ende donze... » dat de overeenkomst onverbrekelijk moet gehouden worden. Bij deze zoen waren de keersluiden twee schepenen van Merksplas en twee van Baarle ^(65bis).

De oorspronkelijke oud-Germaanse zoen beperkte zich in hoofdzaak tot een symbolisch zich overleveren in de genade van de wraakgerechtigde en tot de betaling van het schade-delgend weergeld. Op het tijdstip van onze zoenstukken waren zij nochtans geheel overschaduwd door kristelijke elementen onder invloed van het kanonieke strafrecht. Dit laatste legde immers de nadruk op de uitboeting van een individuele schuld, op geestelijke genoegdoening tegenover het slachtoffer en op het betonen van berouw door zich aan vernederende plichtplegingen te onderwerpen ⁽⁶⁶⁾. Zelfs de oude verbanningsstraf was geëvolueerd tot een strafbedevaart ⁽⁶⁷⁾.

A. DE GENOEGDOENING TEGENOVER HET SLACHTOFFER.

De schuld tegenover het slachtoffer was gemeenlijk de eerste bekommernis van onze zoenstukken. In de regel werden dan ook in de eerste clausules van het traktaat de missen, kloostergebeden en andere gebedsuitingen vastgelegd.

⁽⁶⁵⁾ J. E. JANSSEN, *Jaargetijdenboek...* o.c., blz. 169. Het anniversarium voor Wilhelmus Walschairts staat op datum van 19.XI.1501.

^(65bis) Fl. PRIMS, *Documenten uit het archief der priorij Korsendonk*, (BIJDR. GESCHIEDENIS V/H ALOUDE HERTOOGDOM BRABANT, 3de reeks I), 1949, blz. 58.

⁽⁶⁶⁾ R.C. Van CAENEGHEM, o.c., blz. 19 en 290.

⁽⁶⁷⁾ L. Th. MAES, o.c., blz. 440.

Missen, kloostergebeden, jaargetijden, e.a.

Voor de XV^{de} eeuw kan men zich alleen baseren op de zoenstukken van Arendonk. Het aantal voorgeschreven missen schijnt er tamelijk gematigd te zijn geweest. In 1451 zijn het 200 zielmissen en één dertigste, in 1472 alleen een klein dertigste ⁽⁶⁸⁾. Dit getal lag in de eerste jaren van de XVI^{de} eeuw beduidend hoger. Te Wuustwezel was in 1502 en in 1522 het tarief telkens 500 zielmissen met bovendien 5 of 3 dertigsten; in 1535 nog enkel 200 zielmissen ⁽⁶⁹⁾. Te Turnhout stelt men, voor dezelfde periode, een identiek verschijnsel vast. In 1502, 1510 en 1524 telkens 500 missen, behalve de dertigsten (Bijl. VII, 1, 10, 24). Op twee uitzonderingen na, in 1506 en 1511 waar alleen 4 dertigsten werden voorzien, bedraagt het aantal missen afwisselend 450 (2x), 400 (5x), 350 (12x), 300 (1x), 250 (2x) of 200 (7x) missen op 41 zoenstukken, tot 1535. Een buitengewoon hoog getal van 900 zielmissen, alsmede vijf dertigsten werd in 1519 als voorwaarde gesteld (Bijl. VII, 27). En daarenboven diende de dader jaarlijks nog 4 rinsgl. 10 st. erfelijke rente uit te keren, waarvoor « allen Donderdage smergens, wijnter ende somere, als men de groote schelle gaet luijen, ter metten waert, inder keercken van Turnhout, een erfweeckmesse... » moest geschieden. De dader was iemand uit het bekende geslacht der Gevaerts en de omstandigheden van de manslag die hij beging, waren geen andere dan een vulgaire herbergtwist over een meisje dat Gevaerts op een drinkgelag had uitgenodigd. De ethiek van het geval kan onmogelijk de reden zijn geweest voor deze uitzonderlijke kwantiteit. Doch wanneer men het geval in verband brengt met een ander uit Herentals, namelijk dit van een lid uit het geslacht van Oostenrijck in 1508, waarbij 6 maal 400 zielmissen werden overeen gekomen, dan blijft slechts één conclusie mogelijk. Niet de hoegrootheid van de schuld, noch het aanzien van het slachtoffer, maar de materiële toestand van de dader,

⁽⁶⁸⁾ J. GORIS, o.c., blz. 13, 35.

⁽⁶⁹⁾ [C. H. VAN HORENBEECK], o.c., blz. 12 & 14; J. MICHIELSEN, *Wuustwezel...* o.c., blz. 47.

bepaalde de omvang van de delging. Naar het formaat van zijn bezit werd ook de boete toegemeten. Een zeker gevoel voor sociale rechtvaardigheid, als men wil, waardoor de sociale ongelijkheid in eniger mate werd in evenwicht gebracht.

In een paar gevallen is het aantal bedongen missen vrij eigenaardig te noemen. We kennen geen redelijke verklaring voor het getal van 131 missen (Bijl. VII, 24); een ander getal van 363 missen waarvan er 163 te Korsendonck moesten worden gelezen, zal wel bedoeld zijn als een dagelijkse mis gedurende een vol jaar, rekening gehouden met de onderbreking van de Goede Week.

Vanaf 1531-1535 valt in de Turnhoutse akten een opvallende teruggang van het aantal zielmissen aan te stippen. Op de 20 zoenstukken tussen 1531 en 1561 noteert men nog éénmaal 125 missen, 2 maal 100, 3 maal 50, 1 maal 25, 1 maal 5 zielmissen, meestal vergezeld van één tot drie dertigsten. In 6 komen geen missen meer ter sprake en 2 andere geven een bedrag op dat de zoendrager naar eigen intentie moet spenderen aan dertigsten, missen, bedevaarten, kloostergebeden e.a. Bij twee andere zoenstukken wordt volstaan met één dertigste.

De verklaring voor deze uitgesproken decadentie is ontegenzeggelijk een tijdsverschijnsel geweest, te wijten aan de opkomende reformatie. Het herhaaldelijk verscherpen van de plakaten door de hogere instantie's uitgevaardigd ⁽⁷⁰⁾, de bestraffingen voor ketterse sympathieën uit onze schoutenrekeningen van die periode, de buitengewoon heftige uitbarsting van de beeldenstorm in het Turnhoutse ⁽⁷¹⁾, laten er geen twijfel over bestaan dat ook hier de gisting in de geesten werkzaam was.

Iemand als Joris de Hoze, de bekende factor van het rederijkersgild en later één van de kopstukken van de

⁽⁷⁰⁾ L. Th. MAES, o.c., blz. 180.

⁽⁷¹⁾ J. E. JANSEN, *Turnhout en de Kempen*, Turnhout, 1946, blz. 119 e.v.

reformatische beweging te Turnhout ⁽⁷²⁾, vindt men onder de keersluiden in 1548 (B. VII, 55). Zou het aan het toeval kunnen toegeschreven worden, dat juist hier de gebruikelijke missen ontbreken? In de plaats staan drie vertelen rog om aan de armen uitgereikt te worden.

Bij gebrek aan gegevens die voldoende houvast bieden, is het onmogelijk om een juist inzicht te verwerven in de opvattingen die terzake van de H. Mis werden gehuldigd. Het hoge aantal van de opgelegde missen was, precies daarom, nog geen uiting van zuivere en gave opvatting van het waarachtige wezen van de H. Mis ⁽⁷³⁾. Evenmin kan de progressieve afname van het aantal missen, geheel op rekening van reformatische opvattingen worden geschreven. Ook verhelderd inzicht aan de zijde van de rechtgelovigen, kan matigend zijn opgetreden. In ieder geval, de mis bleef een wezenlijk bestanddeel van verreweg de meeste zoengedingen.

Behalve de dertigsten die maar zelden ontbraken, en waarvan het maximum 6 bedroeg (B. VII, 1), werd ook éénmaal een Zondagsgebed opgelegd, dat één jaar lang, in de kerken van Turnhout en Vosselaar moest gehouden worden (B. VII, 10).

Als een typische eigenaardigheid dient hier te worden aangehaald dat de Herentalse zoenstukken onveranderlijk spreken van kloostergebeden. Wat daaronder diende te verstaan, is niet helemaal duidelijk. Misschien niets meer dan dat missen en gebeden in een klooster moesten plaats grijpen. In elk geval, schijnt het geen vaste vorm te hebben gehad. In 1508 is er sprake van 6 kloostergebeden van ieder 400 zielmissen; in 1514 en 1519 zijn het kloostergebeden zonder nadere aanduiding; in 1525 een kloostergebed van 250 ziel-

⁽⁷²⁾ J. E. JANSEN, *De rederijkkamer Ste Apollonia «Het Hei-bloemen»*, (TAXANDRIA), 1937, bez. 188-205; 1938, blz. 17-55; E. Van AUTENBOER, *De Turnhoutse rederijkers in de 16de eeuw*, (TAXANDRIA NR. XXVI), 1954, blz. 122-137.

⁽⁷³⁾ M. MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden naar handschriften en gebedenboeken der XV^{de} eeuw*, d. 111, Antwerpen, 1932, blz. 11-12.

missen ⁽⁷⁴⁾. Bij het kloostergebed uit 1514, kwam ook nog de verplichting bij van een weekmis gedurende een geheel jaar. Na de mis moest de priester zich naar het graf van het slachtoffer begeven om er een « Miserere » en een « De Profundus » te lezen.

Omstreeks 1528 tekende zich meer en meer een strekking af om deze missen in kloosters te laten lezen. In 1528 moeten ze gedeeltelijk in Korsendonk worden gecelebreerd (B. VII, 36), in 1529 globaal in een niet nader bepaald klooster (B. VII, 37), in 1530 een dertigste te lezen bij de Observanten van Herentals, in 1535 andermaal 100 missen bij dezelfde (B. VII, 41), in 1542 onder andere, het enige kloostergebed, niet nader gespecificeerd, van de Turnhoutse stukken. De populariteit van de Herentalse minderbroeders, die ook in het Turnhoutse hun geregeld werkterrein bezaten, steekt op dat tijdstip wel zeer gunstig af.

Kaarsoffers.

Het geven van een aantal ponden was ter ere van het H. Sacrament en van verschillende heiligen was vooral te Turnhout sterk ingeburgerd. Tal van lokale devotie's ziet men daarin optreden. Noch te Arendonk of te Herentals, noch in het noord-westelijk deel van de Kempen, waar het kaarsoffer nochtans niet onbekend was, vindt men dergelijke uitgroei in de heiligenverering ⁽⁷⁵⁾.

Wat wel zeer speciaal opvalt, is het feit dat hier nauwelijks enige verzwakking in het gebruik merkbaar is naarmate men het midden van de eeuw naderde. En nochtans had de heiligenverering het wel bijzonder hard te verduren vanwege de nieuwe geloofsleer.

⁽⁷⁴⁾ P. J. GOETSCHALCKX, o.c., blz. 268, 274, 275. In verband met de laatste, is er een kleine paleografische rectificatie te doen. iijz^c = is niet 350, maar betekent « derdalfhondert » of 250. Die misleidende telwijze, en andere zoals « vierdalfhondert » en « vijf dalfhondert » werd ook in de Turnhoutse stukken gebruikt. J. R. VERELLEN, o.c.

⁽⁷⁵⁾ J. GORIS, o.c., blz. 35 & 38 : in 1472 en 1473 ter ere van O. L. Vrouw; J. R. VERELLEN, o.c. : zoenstuk van 1514 en 1527; P. J. GOETSCHALCKX, o.c., blz. 275 : zoenstuk van 1525.

Op 52 zoenstukken met kaarsoffers, zijn er 49 die nauwgezet de verschillende devotie's aangeven, waaraan diende te worden voldaan. Gerangschikt naar het aantal waarin zij voorkomen, krijgt men de volgende rangorde :

Het H. Sacrament 41, O. L. Vrouw 37, H. Kruis 23, St. Joris 22, Zoete Naam Jezus 19, Sinte Dimfna 17, Sint Antonius abt 16, Sinte Barbara 14, Sinte Anna 13, Sint Sebastiaan 13, Sint Niklaas 4, Sint Christoffel, de H. Drie-vuldigheid, Sinte Kathlijne, Sint Jacob, het H. Bloed elk 3, Sint Loye (Eligius) 2, Sint Huybrecht, Sint Quirijn, de Nood Gods, Sint Bavo, Sint Pieter, elk 1.

Zelve tekens van verzoening zijnde, waren het H. Sacrament, het H. Kruis, de Zoete Naam Jezus, het H. Bloed, de Nood Gods, door hun karakter, aangewezen voor de verzoeningspraktijk ⁽⁷⁶⁾. De mariale devotie, die hier zeer nadrukkelijk op de voorgrond treedt, zag Maria als de tussensprekster in het goddelijk zoengeding.

Opvallend is ook de populariteit van Sint Joris, die met Sint Antonius abt (in de kapel te Oosthoven) en Sint Sebastiaan, de schutpatronen waren van onze hand- en voetbooggilden. Beide laatsten, samen met Sint Christoffel, waren bovendien hier ook nog als pestheiligen in trek.

Bij de vrouwelijke heiligen waren het vooral Sinte Dimfna, Sinte Barbara en Sinte Anna die de gunst genoten. Wat de eerste aangaat, stond hare devotie op een speciale wijze met het zoenstuk in verband. Niet in de eerste plaats, de nabijheid van haar genadeoord, zoals geredelijk mocht worden verwacht, was de reden van haar veelvuldige vermeldingen in de zoenstukken. Waren de meeste manslagen niet het gevolg van een gramschap die de zinnen één ogenblik had verbijsterd ? Een Noord-Brabantse zoenakte, waarin een bedevaart ter ere van Sinte Dimfna ter sprake komt, geeft het

⁽⁷⁶⁾ M. MEERTENS, *De godsvrucht in de Nederlanden*, Antwerpen, 1930-1934, I, blz. 103 (H. Naam Jezus), blz. 114 (verering van Christus' lijden), II, blz. 37 (H. Bloed), III, blz. 99 (H. Sacrament).

In de XVI^{de} eeuw en waarschijnlijk reeds vroeger, bestond te Turnhout een vicarie van den Sueten Naem. Een Gilde van het H. Sacrament bestond er eveneens.

motief aan: «...ten eynde hem sijn vijff sinnen mochten behoet worden, om in sulcken gelycken delicte nyet meer te vallen» (77).

Tussen de overige herkennen we een paar ambachtspatroons (Sint Nicolaas en Sint Loeye), de naampatroon van een slachtoffer (Sint Quirijn), de pelgrimspatroon (Sint Jacobs). Bij dit alles doet het wel eigenaardig aan dat de patroons van de beide parochiekerken van het toenmalige Turnhout, geheel achteraan kwamen.

In een tiental gevallen moesten ook kaarsenoffers gebracht worden in andere lokaliteiten. Voor zo ver dit kon worden nagegaan, stond dat gebruik in verband met het feit dat de woonplaats van één der partijen aldaar gelegen was, ofwel dat het misdrijf aldaar was voorgevallen (78).

In de noordelijke hoek van de Kempen, van Wuustwezel tot Merksplas, was het kaarsenoffer nauw verbonden aan de boetegang en de voetval. In het vervolg van deze bijdrage wordt er nog nader op terug gekomen.

Het kaarsenoffer behoorde tot die reeks van boetedoeningen die, onder invloed van het kerkelijk recht, in het gebruik waren gekomen. Het Mechelse recht paste ze toe wegens baldadigheden en liet er gewoonlijk een bedevaart op volgen (79).

(77) Louis HOUBEN, *Zoenbrieven*, (KEMPISCH MUSEUM I), 1890, blz. 112-117. Akte Eindhoven 1592 (blz. 117).

(78) Bijlage VII, n° 4: te Baarle, voor St Bavo, O. L. Vrouw, St Sebastiaan; te Poppel voor O. L. Vrouw; n° 7: te Antwerpen «opten steene» en in de kathedraal voor O. L. Vrouw; 8 & 10: te Vosselaar voor O. L. Vrouw; n° 16: te Bergeik in de kerk; n° 23: te Vosselaar voor O. L. Vrouw en te Vursel (Viersel?) voor Ste Anna; n° 24: te Beerse, Merksplas en Vosselaar voor O. L. Vrouw; n° 25: te Vosselaar voor O. L. Vrouw; n° 36: te Retie voor St Merten, O. L. Vrouw en het H. Sacrament; n° 56: te Rosendaal voor het H. Sacrament.

(79) L. Th. MAES, o.c., blz. 435.

Het stellen van kruisen, taferelen, glasramen.

Dikwijls was de dader verplicht om een houten kruis op te richten nabij de plaats waar hij de manslag gepleegd had, op «*sheerenstraet*». Ofwel moest een kruis worden gezet op het graf van het slachtoffer. Zo te Oud-Turnhout, waar een ijzeren kruis van 38 pond beschreven werd, te zetten in een witte steen, «*ende doen dat yseren cruys verwen, roet met olei verwe...*». Bij weer andere gelegenheden werd de verplichting tot kruisplanting mits een zeker bedrag afgekocht. In 1521 was het beding «een beert» waarop met olieverb het kruis met Maria en Sint Jan was afgebeeld, waaronder de tekst: «*hier leet begraven Claes Ameldoncx*». Was dit ene meer als epitaaf opgevat, andere hadden meer het karakter van votieftafels zoals die «*tafel... voer den god die staet opten steene inder keercke van Sinte Pieters*», in 1519, of dat andere van 1524, waarop een kruisbeeld moest worden afgeschilderd, met daaronder de woorden: «*dit heeft doen maken Jan Timmermans van Severdonck voerder salichheyte der sielen van Joes Truyens*». Het moest gehangen worden op de plaats die de zoendrager verkiezen zou, en deze omstandigheid schijnt er wel op te duiden dat men daarmee een morele pijniging beoogde, door op deze wijze de dader aan zijn slachtoffer te ketenen (80).

Doorgaans hield men het te Herenthals bij een stenen grafkruis. Doch, tussen de jaren 1508 en 1517 werd driemaal — éénmaal was het voorwaardelijk — het stellen van een glasraam in Sinte Woutruidkerk, als voorwaarde opgenomen. In die jaren werkte men nog volop aan de middenbeuk; de kerk was eerst omstreeks 1530 geheel voltooid (81).

De Strafbedevaarten.

De bedevaart als straf in de burgerlijke rechtspleging, was reeds bekend in de XIII^{de} eeuw. Het gebruik kende zijn hoogbloei in de twee volgende eeuwen, en was, eens te meer, onder

(80) J. GORIS, o.c.; bijlage VII, 1, 2, 5, 17, 20, 25, 28, 29, 27, 30, 34; P. J. GOETSCHALCKX, o.c., blz. 268-270; J. R. VERELLEN, o.c.

(81) W. Van SPILBEEK, *Geschiedenis van Herenthals* (Uitg. R. VERSTREYDEN), Herenthals, 1938, blz. 214.

invloed van het kanonieke recht ontstaan ⁽⁸²⁾. Vooral in de steden werd een ruim gebruik gemaakt van de bedevaartstraf. Te Antwerpen telde men voor de periode van 1414-1513, 2446 bedevaarten op 2450 correctie's, die nagenoeg voor 65 % ook werden volbracht; voor Mechelen in de periode 1441-1570, telde men 415 bedevaarten op 1050 vonnissen ⁽⁸³⁾.

Vrijwel elk vergrijp kon met een bedevaart worden bestraft, en het spreekt vanzelf dat manslag tot die categorie behoorde die gemeenlijk met de zwaarste pelgrimagiën naar buitenlandse heilighdommen moest worden uitgeboet.

Waarschijnlijk was de toepassing van de strafbedevaart in gewone strafzaken, op het Kempense platteland niet zo intens als in de steden. Althans, behalve voor diefstal, kwetsing en doding, vindt men sporadisch slechts enkele aanwijzingen daarover terug ⁽⁸⁴⁾.

De bedevaartstraf beantwoordde aan ene dubbele doelstelling.

Niet voor eigen loutering werd zij de misdadige opgelegd, maar tot geestelijk profijt van het slachtoffer. Om de grootst

(82) We beperken ons hier tot de voor ons belangrijkste werken over de strafbedevaarten: L. van der ESSEN, *De straf- en rechterlijke verzoeningsbedevaarten in de Middeleeuwen bijzonderlijk in de Nederlanden*, Antwerpen, 1911; Et. Van CAUWENBERGH, *Les pèlerinages expiatoires et judiciaires*, Louvain, 1922; J. B. GESSLER, *Losse aantekeningen over de boetebedevaarten uit Loonsche en andere bescheiden*, (PUBL. SOC. HISTORIQUE & ARCHEOL. DANS LE LIMBOURG LXXVII), Maastricht, 1941, blz. 1-70; L. Th. MAES, *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht*, Antwerpen, 1947, blz. 436-444; B. KOETTING, *Peregrinatio religiosa. Wallfahrt und Pilgerwesen in Antike und alter Kirche*, Regensburg, 1950.

(83) FL. PRIMS, *Rechterlijke instellingen*, Antwerpen, 1936, blz. 176; L. Th. MAES, o.c., blz. 439.

(84) De Costuymen van Herentals bevatten nog enkele bedevaartstraffen: G. DE LONGE, o.c., d. II, blz. 68: wie op de schepenen spreekt, naar St. Jacobs; bij kwetsing, 2 maal die tocht met acht dagen tussenpoos; blz. 70: die iemands goed vervreemdt, naar St. Ewout in Elzet (Elzas) of 10 rijnse gl.; d. III, blz. 73: wie bij dag 'n raam insloeg (raamdief), naar St. Jacobs; bij nacht, naar Cyper.

De keuren van Herentals kennen er ook nog enkele: J. R. VER-

mogelijke zekerheid daarover te hebben, ontzag men het niet, vaak een zekere dwang op het geweten te leggen door het afeisen van een eed, dat de bedevaart om niemandswille gedaan was dan voor de ziel van het slachtoffer ⁽⁸⁵⁾.

In de tweede plaats was zij een « heilzame omvorming van de gewone verbanning » ⁽⁸⁶⁾. Zij beoogde niet alleen de tijdelijke verwijdering van de misdadige uit zijn woonstede, maar meer dan eens was zij ook de enige voorwaarde om eeuwige verbanning te ontgaan. Zo werd in 1503 uitdrukkelijk gestipuleerd dat, bijaldien de dader, Ansem Moerlants nimmermeer in Brabant terug keerde, hij niet gehouden zoude zijn tot de hem opgelegde tocht naar Rome. Evenmin was Henrick van Ysschot verplicht tot 'n pelgrimactie naar Wilsnack en Keulen, indien hij er de voorkeur aan gaf buiten Brabant te blijven. Jan en Laureys Mertens, in 1510, mochten niet eerder wederkeren dan na volbrachte bedevaart naar Rome en Wilsnack. Bartholomeeus Vekenmans in 1511, Adriaen van Weerdt in 1514, Dielis van Aken in 1515, Jan Loemans eveneens in 1515, Cornelis vanden Kieboom in 1529 en Joos Leemen in 1530, werden voor dezelfde keuze ge-

ELLEN, *De keuren van Herentals*, (TAXANDRIA NR XXIII), 1950, blz. 22: om schapen in andermans wei te drijven, naar St. Joannes of 1 g. peter; blz. 33: wie in pesttijd op het gasthuis kwam, naar St. Jacobs of 10 gouden peters.

De lakengilde-ordonnantiën straffen met bedevaarten naar Keulen en Milaan: J. R. VERELLEN, *Lakennijverheid en lakenhandel van Herentals in de 14de, 15de en 16de eeuw*, (TAXANDRIA NR. XXVII), 1955, blz. 127 & 130.

De Turnhoutse keuren bestraffen het overtreden van de pestordonnantie van 1533 met « bevaerden »: AT. - *Klein Privilegeboek*, f. 144. Inbreuken op de ordonnantie voor de lazarusen (dragen van loden herkenningsteken, bedeldagen, enz.) bij 1° overtreding, naar H. Sacrament te Brussel, bij 2de overtreding, naar Keulen, bij de 3de naar Wilsnack en uit de Vrijheid gegeseld: *Oud Keurboek*, fol. 92v^o.

De lakengilde strafte inbreuken met 'n bedevaart naar Keulen: J. E. JANSEN, *Bijdragen tot de geschiedenis der lakengilde van Turnhout*, (VERSLAG 1921 OVER HET BESTUUR... STAD TURNHOUT), blz. 72. In de praktijk kwamen ook nog enkele andere voor.

(85) J. GORIS, o.c., blz. 16.

(86) R. C. Van CAENEGEM, o.c., blz. 151.

plaatst ⁽⁸⁷⁾. Laatstgenoemden werden voor 7 jaar buiten het Land van Turnhout of de Vrijheid gebannen. Doch ook na het verstrijken van die tijdsspanne bleef de conditie dat vestiging niet opnieuw werd toegelaten dan na volbrenging van de vastgestelde pelgrimstochten. Het stond hem echter vrij die tochten reeds te ondernemen tijdens de verbanningsjaren.

De strafbedevaarten voor manslag waren in de Kempen meestal niet afkoopbaar en werden in hun uiterste gestrengheid gehandhaafd. Slechts wanneer ouderdom of ziekte een beletsel vormden, was men tot moderatie geneigd. Alleen in twee gevallen, namelijk in 1509 en in 1519, kon alle pelgrimage worden afgekocht; in beide gevallen telkens voor een bedrag van 9 rijngulden ⁽⁸⁸⁾. In het laatste geval was de dader reeds overleden op het ogenblik van het zoenstuk. Het reeds eerder genoemde Herentalse zoenstuk van 1508 bevatte geen bedevaarten, maar men mag verwachten dat voor deze leemte een compensatie was gezocht in het fantastisch hoge aantal van 2400 zielmissen.

Wanneer er verschillende pelgrimstochten te ondernemen waren, en zulks was zeer dikwijls het geval, konden de boeteling, of zijn verwanten, één van dezen afkopen ⁽⁸⁹⁾, of iemand anders in hun plaats laten gaan ⁽⁹⁰⁾. Eénmaal werd zelfs gestipuleerd dat het « *op arbeyts loen* » moest gebeuren.

In het meest noordelijke deel van de Kempense contreye was de bedevaart van een geheel ander gehalte. Hier gaf men de voorkeur aan bedevaarten die de lokale of regionale grenzen niet te buiten gingen en in groep moesten worden afgelegd. Dergelijke boetegang kon voorzeker niet als omvormde gewone verbanning worden beschouwd. Veeleer moest zij als een erestraf worden aangezien, des te meer daar de boeteling zijn tocht diende te gaan in zijn lijnwaad, barrevoets en blootshoofds, ten diepste vernederd. Waarschijnlijk

⁽⁸⁷⁾ Bijlage VII, n^{rs} 3, 4, 11, 12, 15, 18, 19, 37, 38.

⁽⁸⁸⁾ Bijlage VII, n^{rs} 8 & 25.

⁽⁸⁹⁾ Bijlage VII, n^{rs} 1, 20, 22.

⁽⁹⁰⁾ Bijlage VII, n^{rs} 7, 12, 22, 26.

moet men hierin nog een relict zien van de oude rechtsopvatting die wilde dat de magen van de dader, zijn sippe dus, solidair met hem, in dezelfde vernederende houding, de te zoenen partij tegemoet trad ⁽⁹¹⁾. Want tot wie anders dan tot zijn verwanten kon de boeteling zich wenden, om in die smadelijke stonden hem te vergezellen ?

Zo togen te Wuustwezel, in 1502, de beide schuldigen, in hun lijnwaad naar de parochiekerken van Wuustwezel, Deurne en Westmalle « *met allen den ghenen die sy daer verbidden connen* ». In 1535 werd een bedevaart beschreven naar de parochiekerk van Wuustwezel of Meerle, ter ere van O. L. Vrouw, waarbij de pelgrim een wassen kaars droeg waaraan een zilveren penning was gestoken. Hij moest zich laten vergezellen door negen mannen, elk met een wassen spinlicht ⁽⁹²⁾ en zilveren penning ⁽⁹³⁾. Te Meer, in 1543, werd de boeteling op zijn tocht naar de parochiekerk vergezeld van veertig notabele mannen, allen met een zilveren offerpenning ⁽⁹⁴⁾. En ook te Merksplas gebeurde het niet anders. Reeds uit 1449 is zulk een boetegang bekend naar de parochiekerk, en eveneens ter ere van O. L. Vrouw, in gezelschap van tien mannen met brandende kaars en offerpenning ⁽⁹⁵⁾. De taaiheid van zulke lokale tradities verkrijgt een bijzonder reliëf, wanneer men nagaat dat, in 1561 dat zelfde gebruik nog werd toegepast. Immers, tussen de Turnhoutse akten is er een, waarvan de hoofdpersonages van Merksplas afkomstig waren en ook hier moest de boeteling zich naar de kerk van Meerle begeven, ter ere van O. L. Vrouw een kaars van drie pond offerende, vergezelschap door tien personen ⁽⁹⁶⁾.

⁽⁹¹⁾ R. C. Van CAENEGEM, o.c., blz. 292.

⁽⁹²⁾ Eigenlijk « spintlichte » en « spillichte », dit zijn dunne kaarsjes die men in de hand hield bij de offergang in een lijdienst. VERWIJS & VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek*.

⁽⁹³⁾ [C. H. Van HORENBEECK], o.c., blz. 12 & 14.

⁽⁹⁴⁾ J. ERNALSTEEN, o.c., blz. 115.

⁽⁹⁵⁾ Fl. PRIMIS, *Documenten uit het archief der priorij Korsendonk*, o.c., blz. 57.

⁽⁹⁶⁾ Bijlage VII, n^r 59.

Volledigheidshalve moet hier nog worden gezegd dat Wuustwezel en Merksplas, ook de grote bedevaart hebben gekend. Zo vindt men de Rometocht in de Wuustwezelse stukken van 1501 en 1522; de pelgrimagie naar Wilsnack te Merksplas in 1449 en te Wuustwezel in 1522.

De meervoudige bedevaart was omzeggens het algemeen gebruik. Het zwaarste type dat men in de Kempense akten aantreft, bestaat uit drie buitenlandse en drie binnenlandse bedevaarten. Herentals in 1519 en Turnhout in 1503, hebben éénmaal dergelijke zware opgave gekend. In het eerste geval, doodslag op een grootvader, werd de boeteling naar Rome, Wilsnack en Compostella (deze laatste afkoopbaar bij ziekte) gezonden; in het tweede, naar Rome, Wilsnack en St.-Joes. De Roomse tocht moest eerst aan de beurt komen en na elke volbrachte bedevaart mocht de boeteling zes weken thuis blijven, om dan onmiddellijk weer voor de volgende tocht te vertrekken. Meestal trouwens, tenzij het tegendeel uitdrukkelijk vermeld werd, moest elke bedevaart met een « *besunderen ganck* » gegaan worden.

De bedevaarten waarmede het misdrijf van de manslag doorgaans werd bestraft, vertonen geen grote verscheidenheid. Van alle buitenlandse plaatsen, die het veelvuldigst in de Kempense stukken voorkomen, kwam het H. BLOED te WILSNACK op de voorste plaats ⁽⁹⁷⁾. Reeds van in de XV^{de} eeuw in de Kempen bekend, ondanks de zware betwistingen waarvan het mirakel van de bloedige hostiën toen het voorwerp was, bleef zij ook het langst in gebruik. In de Turnhoutse akten van 1502 tot 1536 komt zij 20 maal voor.

De Rome-vaart nam de tweede plaats in ⁽⁹⁸⁾. Tweemaal te Wuustwezel, eenmaal te Herentals tussen 1503 en 1530,

⁽⁹⁷⁾ J. MICHIELSEN, *Wuustwezel o.c.*, blz. 47; P. J. GOETSCHALCKX, *o.c.*, blz. 273 & 275; Fl. PRIMIS, *Documenten... Korsendon o.c.*, blz. 55; J. GORIS, *oc.*, blz. 16; bijlage VII, n^{rs} 1, 2, 4, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 20, 22, 27, 28, 31, 32, 34, 37, 39, 42.

⁽⁹⁸⁾ [C. H. Van HORENBEECK], *o.c.*, blz. 13; J. MICHIELSEN, *Wuustwezel o.c.*, blz. 47; P. J. GOETSCHALCKX, *oc.*, blz. 273; Bijlage VII, n^{rs} 2, 3, 10, 11, 13, 14, 15, 17, 18, 37, 38.

elfmaal te Turnhout, behoorde zij tot de lastigste en gevaarlijkste. Verschillende aanwijzingen uit de XV^{de} eeuw tonen aan dat ze toen reeds dikwijls werd opgelegd ⁽⁹⁹⁾. Sedert 1510 moest de pelgrim onveranderlijk de trappen van St-Jan van Latranen opkruipen « *ende verdienen de gracie voer die siele...* » van het slachtoffer. Kaarsoffering, mis horen op beide knieën gezeten, en in het Herentalse stuk van 1519, ook het bezoek aan de zeven kerken van Rome, werden er vaak bij te pas gebracht.

SANTIAGO DE COMPOSTELLA, ter ere van de pelgrims-patroon St.-Jacob, was de derde in rangorde. Tweemaal te Herentals, in 1514 en 1519, duikt ze vijfmaal op in de Turnhoutse stukken tussen 1506 en 1530 ⁽¹⁰⁰⁾. Doorgaans moest deze tocht over land worden ondernomen. Maar de medeplichtige uit het stuk van Herentals, anno 1514, mocht ook de zeeweg kiezen, zo de hoofddader met de hem opgelegde tocht mocht in gebreke blijven.

KEULEN, ter ere van de H. Driekoningen, komt een viertal malen voor in de zoenen van Herentals en Turnhout ⁽¹⁰¹⁾.

St-JOES OPTÉ ZEE (Pas-de-Calais), tweemaal vermeld in de Turnhoutse stukken van het begin van de eeuw ⁽¹⁰²⁾.

AKEN, ter ere van O. L. Vrouw, in een Turnhouts stuk van 1524. Ter ere van St.-Cornelis, werd een Herentalse

⁽⁹⁹⁾ J. GORIS, *o.c.*, blz. 34 : schepenattest 1467 nopens het tonen van bewijsstukken van volbrachte bedevaart naar Rome; ARB. - *Schoutsrekening 1485* : Godevaert Kelders was 12 jaar geleden naar Rome gepelgrimeerd voor doodslag en nooit terug gekeerd, zodat men geloofde dat hij overleden was; *Schoutsrekening 1492/93* : Rome-vaart wegens mansslag door Rekenkamer opgelegd aan Mathijs en Cornelis Leys; *Schoutsrekening 1493/94* : gebroeders Meeus van Arendonk moesten eveneens voor Rekenkamer naar Rome; Bijlage IV, doodslag onderweg naar Rome in 1500; R. PEETERS, *Kempische Rome-pelgrims in het H. Jaar 1500*, (TAXANDRIA NR. XXIV), 1952, blz. 214 - 217.

⁽¹⁰⁰⁾ P. J. GOETSCHALCKX, *o.c.*, blz. 272 & 273; Bijlage VII, n^{rs} 7, 16, 19, 37, 38.

⁽¹⁰¹⁾ GOETSCHALCKX, *o.c.*, blz. 277; Bijlage VII, n^{rs} 4, 34, 35.

⁽¹⁰²⁾ Bijlage VII, n^{rs} 1, 2.

boeteganger naar Aken gezonden in 1530 ⁽¹⁰³⁾. Hier zal denkkelijk het huidige Cornelimünster, bij Aken, wel bedoeld zijn geweest.

DUEREN, ter ere van Ste-Anna, zowel in een Herentals als in een Turnhouts stuk vernoemd ⁽¹⁰⁴⁾.

NEUSS, « ten cruyssen sinte Quiryn », komt alleen voor in een Turnhoutse akte van 1524 ⁽¹⁰⁵⁾.

Deze Rijnlandse bedevaarten werden telkens met drie samengevoegd.

In ons XV^{de} eeuws modelzoenstuk (bijlage II) stond, behalve de tochten naar St.-Jacob op Compostella en St.-Joes, nog een derde tocht opgetekend: deze naar St.-Ewouts in Elzeten (Thann). Vonden we de eerstgenoemde in onze zoenstukken terug, dan kan van de laatste niet hetzelfde gezegd worden. Nochtans lijkt het geen twijfel dat St.-Ewout te Turnhout bijzonder werd vereerd, vermits er daar minstens sedert 1400, een ruime kapel aan zijn eredienst was gewijd.

Voor wat de kleinere bedevaarten betreft, deze die zich beperkten tot de binnenlandse pelgrimsoorden, krijgt men, geplaatst naar de rangorde van het aantal toepassingen, het navolgende lijstje:

GERAARDSBERGEN, ter ere van St.-Adriaan. Eén van de vermaarde pest-maarschalken. 1 maal te Wuustwezel, 17 maal te Turnhout ⁽¹⁰⁶⁾.

HALLE, ter ere van O. L. Vrouw. 2 maal te Herentals, 14 maal te Turnhout. In 1511 werd deze bedevaart niet opgelegd aan de dader, maar aan zijn vier broeders met hunne

⁽¹⁰³⁾ Bijlage VII, n° 34; GOETSCHALCKX, o.c., blz. 277.

⁽¹⁰⁴⁾ Idem.

⁽¹⁰⁵⁾ Bijlage VII, n° 34 - R. FONCKE, *Rondom de verering van de H. Quirinus in onze gewesten, te Mechelen en voornamelijk te Haacht*, HANDEL. KON. KRING OUDHEIDK. MECHELEN LIV), 1950, blz. 59-80.

⁽¹⁰⁶⁾ J. MICHELSSEN, *Wuustwezel* o.c., blz. 47; Bijlage VII, n° 5, 18, 19, 20, 22, 23, 26, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 39, 40, 41, 57. - J. DE BEER, *De heilige maarschalken en noodhelpers der pest*, (BRABANTSCHE FOLKLORE XIV), 1924.

adherenten, samen met een gang naar Alseberg en Aarschot ⁽¹⁰⁷⁾.

ALSEMBERG, ter ere van O. L. Vrouw. 1 maal te Aren-donk, 2 maal te Herentals, 13 maal te Turnhout. Te Arendonk (1451) en te Herentals (1514 en 1519) moest de bedevaart gebeuren, in « wullen » klederen, barrevoets en op water en brood ⁽¹⁰⁸⁾.

AARSCHOT, ter ere van O. L. Vrouw. 1 maal te Herentals, 3 maal te Turnhout ⁽¹⁰⁹⁾.

LONDERZEEL, ter ere van St.-Christoffel. 4 maal te Turnhout. Pestheilige, ook aangeroepen tegen zweren en beenziekten. De kerk te Londerzeel, toegewijd aan St.-Christoffel, bezit nog een beeld uit de XII^{de} eeuw ⁽¹¹⁰⁾.

MEERLE, ter ere van O. L. Vrouw. Te Wuustwezel en te Merksplas ⁽¹¹¹⁾.

VOSSELAAR, ter ere van O. L. Vrouw. Tweemaal te Turnhout. In 1504 moest de boeteling 13 dagen na elkaar ter bedevaart gaan. Een zielmis laten opdragen aan het Onze Lieve Vrouw-altaar en telkens een vers waslicht offeren ⁽¹¹²⁾.

WEZEMAAL, ter ere van St.-Job. Tweemaal te Turnhout.

⁽¹⁰⁷⁾ J. R. VERELLEN, *Herentalse verzoeningen* o.c.; GOETSCHALCKX, o.c., blz. 273; Bijlage VII, n° 2, 5, 9, 12, 14, 19, 20, 21, 22, 27, 33, 35, 45, 57. - St. SCHOUTENS, *Maria's Brabant*, Aalst, 1904, blz. 18 & 86. Aan de beelden van Halle en Alseberg ligt dezelfde legende nopens de herkomst ten grondslag die zegt dat zij van de H. Elisabeth zouden voortkomen. Opmerkelijk is dat beide bedevaarten haast altijd aan elkaar gekoppeld werden.

⁽¹⁰⁸⁾ J. GORIS, o.c.; J. R. VERELLEN, *Herentalse verzoeningen* o.c.; GOETSCHALCKX, o.c., blz. 275; Bijlage VII, n° 2, 5, 12, 14, 21, 22, 27, 31, 32, 33, 35, 45, 57.

⁽¹⁰⁹⁾ GOETSCHALCKX, o.c., blz. 275; Bijlage VII, n° 12, 21, 26. - J. MEERBERGEN, *Onze Lieve Vrouw van Aarschot*, Aarschot, 1924.

⁽¹¹⁰⁾ Bijlage VII, n° 33, 35, 50, 51. - J. Van HAVER, *Volksbedevaarten tegen ziekten van mens en dier in West-Brabant*, (BRAB. FOLKLORE XXI), 1949, blz. 39; G. LAMBERT, *Le grand patron de la route, Saint Christophe, sa légende, son histoire, son actualité*, Genappe, 1932, blz. 77. Londerzeel als oud bedevaartoord, schijnt nog weinig te zijn bestudeerd.

⁽¹¹¹⁾ [C. H. Van HORENBEECK], o.c., blz. 14; Bijlage VII, n° 59.

⁽¹¹²⁾ Bijlage VII, n° 5, 21.

Deze oud-testamentische « heilige » genoot aldaar reeds in de XV^{de} eeuw een grote populariteit. Tweemaal per jaar waren er grote begankenissen : op St.-Jobsdag in mei en met O. L. Vrouw Geboorte in september. Reeds van 1472 kende men er het gebruik van zilveren bedevaartmedaille's. St.-Job werd voornamelijk aangeroepen tegen ongeneeslijke zweren, puisten en huidaandoeningen ⁽¹¹³⁾.

BOXTEL, ter ere van het H. Bloed. Tweemaal te Turnhout. Het is wel opmerkelijk dat dit bedevaartsoord zulk een geringe rol heeft gespeeld, des te meer daar de H. Bloedverering zo nauw bij de geest van het zoending aansloot. Zouden onze Kempenaars deze vermaarde relikwie eerst voorgoed hebben ontdekt, na deszelfs overbrenging naar Hoogstraten ⁽¹¹⁴⁾ ?

VILVOORDE, ter ere van Ste.-Gertrudis. Eenmaal te Westmalle ⁽¹¹⁵⁾.

SINT-GEERTRUIDENBERG, eveneens ter ere van Sinte-Geertruid. Eénmaal te Turnhout. Patrones tegen de ratten- en muizenplaag, tevens patronesse van de reizigers ⁽¹¹⁶⁾.

'S HERTOGENBOSCH, ter ere van O. L. Vrouw. Eénmaal te Turnhout ⁽¹¹⁷⁾.

ANTWERPEN, ter ere van St. Jacob in St.-Jacobskerk. Eénmaal te Turnhout ⁽¹¹⁸⁾.

OUD-TURNHOUT, ter ere van het H. Kruis. Eénmaal te Turnhout. Dezelfde pelgrim die ook een dertiendaags gang

⁽¹¹³⁾ Bijlage VII, n^{rs} 21, 51. - M. A. ERENS, *De eredienst van Sint Job te Wezemaal*, (EIGEN SCHOON & DE BRABANDER), 1939, blz. 1-12; M. HOC, *Médailles de Saint Job, vénéré à Wesemaal*, (REVUE BELGE DE NUMISMATIQUE & SIGILLOGRAPHIE) 1936, blz. 39-48.

⁽¹¹⁴⁾ Bijlage VII, n^{rs} 26, 41. - J. LAUWERYS, *Het H. Bloed te Hoogstraten*, deel I, *Het H. Bloed te Bortel* (door P. DORENBOSCH). (HOOGSTRATEN'S OUDHEIDKUNDIGE KRING XX), 1952, blz. 11-61.

⁽¹¹⁵⁾ J. MICHIELSEN, *Westmalle o.c.*, blz. 136.

⁽¹¹⁶⁾ Bijlage VII, n^r 41.

⁽¹¹⁷⁾ Bijlage VII, n^r 2. - J. F. A. KRONENBURG, *Maria's heerlijkheid in Nederland*, d. VI, Amsterdam, 1909, blz. 236 e.v.

⁽¹¹⁸⁾ Bijlage VII, n^r 26.

naar Vosselaar moest doen, was ook gehouden om drie dagen naeen, met mis en waslicht, ter kerke te komen te Oud-Turnhout ⁽¹¹⁹⁾.

KAMERIJK, ter ere van O. L. Vrouw. Eénmaal te Turnhout.

RHENEN, ter ere van Ste Kunera. Eénmaal te Turnhout. Letterlijk staat er : « een pelgrimage door den bosch tot Ste Kunera ». De boeteling zal zich dus via 's Hertogenbosch, hebben moeten begeven naar het vermaarde bedevaartoord van deze heilige. Zij, maagd en martelares, behoorde tot het gevolg van de H. Ursula toen deze haar pelgrimstocht naar Rome deed. Te Keulen aan het bloedbad ontsnapt, werd zij in bescherming genomen door een Rijnkoning met name Radbod. Door diens echtgenote werd zij, uit naijver, met een halsdoek gewurgd en in een paardenstal begraven. Zij werd aangeroepen tegen keelziekten, blindheid, jicht, verdrinking, bij rechtszaken en valse eed en zo meer. Maar zij was ook de beschermster van de bedevaarder en de beschermheilige van de dieren ⁽¹²¹⁾.

STEENBERGEN, ter ere van Ste Ontcommere. Eénmaal te Turnhout. Deze legendarische heilige ontstond in de volksverbeelding door een verkeerd begripen van het Santo Volto-beeld van Lucca. Steenbergen was in onze Lage Landen het oudste en vermaardste heiligdom van deze pseudo-heilige, die ook onder de namen van Baardheilige, Ste Wilgefortis e.a. bekend was. Zij werd voor alle bekommernissen aangeroepen, vooral door de reizenden, tegen ziekten, sterften onder het vee, als beschermster van gevangenen, voor het verkrijgen van een man of een vruchtbare echt, in barensnood, voor de groei van het hoofdhaar, tegen de man als huistiran, enz.

⁽¹¹⁹⁾ Bijlage VII, n^r 5.

⁽¹²⁰⁾ Bijlage VII, n^r 23. - M. HAMON, *Notre-Dame de France ou histoire du culte de la sainte Vierge en France*, t. II, Paris, 1862, blz. 383 e.v.; J. E. B. DROCHON, *Histoire illustrée des pèlerinages français de la très sainte Vierge*, Paris, 1890, blz. 81 e.v.

⁽¹²¹⁾ Bijlage VII, n^r 38. - Erwin RICHTER, *Geloftevormen en heilgebruiken in de Cuneraverering te Rhenen*, (VOLKSKUNDE LV), 1954, blz. 124-137.

Wichmans schreef in zijn bekend werk: « Brabantia Mariana » dat zij bijzonder in de Kempen, haar vereerders vond ⁽¹²²⁾. En uit een tot nog toe onuitgegeven « Informatie » van 1568 over de beeldenstorm te Turnhout, blijkt dat haar beeld in St.-Pieterskerk door de stormers vernield werd.

HERENTALS, ter ere van O. L. Vrouw in 't Zand vóór Herentals. Eénmaal te Turnhout. De pelgrim, iemand die zijn vrouw tijdens een twist had gedood, moest hier, evenals in Halle of Alseberg, het gewicht aan rogge offeren dat zijn vrouw zou gewogen hebben. Dit lichaamsgewicht werd begroot op een veertel, of circa 50 kgr. ⁽¹²³⁾.

Het verval van het bedevaartgebruik valt rond 1530, iets later dan in sommige steden, waar hetzelfde verschijnsel zich reeds een vijftal jaren vroeger voordeed ⁽¹²⁴⁾. De laatste grote bedevaarten naar Rome en Santiago de Compostella dagtekenen in de Turnhoutse stukken van 1530. Alleen deze naar Wilsnack bleef nog in gebruik tot 1536. Doch voortaan trachtte men meer naar de binnenlandse bedevaartoornden over te schakelen, maar reeds in 1538 was ook hier de terminus bereikt.

Wat men als bedevaart, in latere zoenstukken, nog aantrof, handelde niet meer om zuivere strafbedevaarten, maar om het vervullen van beloften die de dode tijdens zijn leven nog

⁽¹²²⁾ Bijlage VII, n° 40. - G. SCHNUEERER & J. M. RITZ, *Sankt Kümmeris und Volto Santo*, (FORSCHUNGEN ZUB VOLKSKUNDE XIII/XV), 1935/36; H. LEVELT, *Sancta Wilgefortis of Sinte Ontkommer, maagd en martelares*, (SINT-GEERTRUYDENSBRONNE IV), 1827, blz. 73-85; J. GESSLER, *De vlaamsche baardheilige Wilgefortis of Ontkommer*, Antwerpen, 1937.

⁽¹²³⁾ Bijlage VII, n° 45. - J. LAUWERYS, *Volksdevotie's en volksgebruiken in Oud-Herentals en omtrek*, Hoogstraten, 1929, blz. 20-26. - Em. Van HEURCK, *Het opwegen en de ritus van de vervangings- en wijdingsofferanden*, (NEDERL. TIJDSCHR. VOOR VOLKSKUNDE XXVIII), 1923, blz. 18-34.

⁽¹²⁴⁾ Te Mechelen namen sedert 1525 de buitenlandse bedevaarten nog bij uitzondering voor. Hoofdzakelijk werd op het binnenland afgestemd. L. Th. MAES, o.c., blz. 439.

Ook te Brugge eindigde de zoenrechtspraak in de periode van de Nederlandse troebelen: E. I. STRUBBE & SCHOUTEET, o.c., blz. 8.

schuldig was gebleven en die de dader thans in naam van het slachtoffer diende te kwijten. « *Omme den dooden te ontlastenen* » zo heet het in een Herentals stuk van 1530 ⁽¹²⁵⁾. Men weet uit talrijke volksverhalen over geestverschijningen en spoken, hoe zwaar het volksgemoed dergelijke onvervulde beloften heeft opgenomen.

B. GENOEGDOENING TEGENOVER DE VERWANTEN VAN HET SLACHTOFFER.

Met de genoegdoening tegenover de verwanten stond men in feite tegenover het oorspronkelijkste en oudste gedeelte van het zoenstuk.

Het Zoengeld.

De zoengelden — het oude weergeld — die in onze Kempense akten bedongen werden, vertonen aanmerkelijke verschillen, wat de geëiste bedragen aanging, gaande van een minimum van 12 zoengl. tot een maximum van 200 zoen-guldens. Een afdoende reden om dit verschil te verklaren is wel niet voorhanden, tenzij ook hier de financiële macht of onmacht van de schuldige, bepalend zoude hebben gewerkt. Er is trouwens wel een en ander in onze stukken dat in die richting schijnt te wijzen ⁽¹²⁶⁾.

Daarentegen vertonen zij allen, een enkele uitzondering niet te na gesproken, een opvallende overeenkomstigheid doordat zij op decimale of duodecimale basis zijn ingesteld, hetgeen, volgens deskundigen, aangeeft dat hun oorsprong in het oude Frankische recht wortelt ⁽¹²⁷⁾. Men overloope even de Turnhoutse stukken, waar, naast de decimale reeksen, de duodecimale niet ontbreken: 12, 24, 60, 120 of 192 zoen-guldens. Zelfs de termijnbepalingen die onveranderlijk van 17 weken tot 17 weken liepen, en waarin de jaarsdeling in

⁽¹²⁵⁾ GOETSCHALCKX, o.c., blz. 277; Te Turnhout waren er twee zulke gevallen, zie bijlage VII, n°s 50 & 51; De bedevaart uit het Arendonkse document van 1451 was eveneens een belofte door het slachtoffer afgelegd.

⁽¹²⁶⁾ Zie hiervoor: Missen, kloostergebeden, jaargetijden, enz.

⁽¹²⁷⁾ R. C. Van CAENEGEM, o.c., blz. 290.

drie gelijke delen nog altijd gehandhaafd bleef, verleent steun aan deze stelling.

Een zeer merkwaardig geval wordt ons aan de hand gedaan door een Turnhouts zoenstuk van 1509. Hier werd geen zoengeld in uitgedrukt. Doch, op de dag van de voetval, moest de schuldige een huis afstaan, gelegen op het gehucht Brootseinde (thans Oud-Turnhout), en in dit eigendom de zoendrager, diens moeder en andere gezinsleden, doen erven. Klaarblijkelijk gold het hier een compensatie in natura. Het is vanzelfsprekend gewaagd om hier al te snel een conclusie te willen trekken. Maar nochtans heeft het er alle schijn van dat de geest van de *crene cruda*, de aardworp, in dit voorval nog rond spookt.

Stelt men daartegenover een ander zoenstuk van 1519 ⁽¹²⁹⁾, datgene waarin Henrick Ghevaerts was betrokken en waarover hiervoor reeds een en ander werd gezegd, zo moet toch de geheel andere geest opvallen waarin dit keer een huis met erf op het gehucht Broekzijde ter sprake kwam. De woonst moest hetzij verkocht, hetzij verhuurd worden aan de zoendrager, terwijl Ghevaerts als eigenaar, dit eigendom niet meer betreden mocht, zolang de zoendrager leefde. En dit alles nog op de koop toe, bovenop het zoengeld en verschillende andere kostbare stipulatiën die van dit zoenstuk wel het zwaarste maken van de gehele Turnhoutse reeks.

Ongetwijfeld gaat achter deze handelwijze een oude traditie schuil. Kan het zijn dat men hier nog staat voor een overblijfsel, zij het dan ook in een sterk geëvolueerde en gemilderde vorm, van de verwoesting van het huis van de misdadiger ⁽¹³⁰⁾? Een soort van afkoop van de verwoesting? Door het open laten van de keuze, of verkopen, of verhuren, gepaard met het verbod dit huis en erf nog te betreden, werd het practisch onbruikbaar voor zijn eigenaar. Nochtans werd het niet aan zijn bezit ontnomen; alleen het materieel genot werd hem ontnomen. De doodslag waarom het

⁽¹²⁸⁾ Bijlage VII, n° 8.

⁽¹²⁹⁾ Bijlage VII, n° 27.

⁽¹³⁰⁾ Van CAENEGEM, o.c., blz. 179 e.v. Vooral blz. 187.

in dit geval ging, gebeurde in de afspanning «De Rode Schild» die gehouden werd door schepen Claus Ruts. Deze laatste was mede peismaker in de zoen. Door het misdrijf was een smet geworpen op diens huis. En verwoesting of confiscatie was in het Vlaanderse recht toepasselijk, o.a. bij schepenmoord. Is er misschien langs die kant enig verband te zoeken? Vergrijp tegen de scabinale integriteit?

Het zoengeld was begrijpelijkerwijze een gans bijzondere schuld. Hare delging werd dan ook met alle mogelijke voorzorgen omringd, en door borgen veilig gesteld. Voor zover dit kon worden nagegaan, kwamen deze borgstellers uit de kring van verwanten en vrienden van de dader.

Het zoengeld kwam uitsluitend aan de moetzoener toe. Maar op deze rustte de plicht om zijn verwanten en magen te onthalen, telkens wanneer vergaderd werd «om het tractaet van den peys» te maken. Voor de daaruit voortgesproten kosten, werd steeds een bedrag ten laste van de dader gelegd. Met het eigenlijke zoengeld had dit geld niets te maken, net zomin als de bedragen die voor uitvaartkosten, chirurgijns-honoraria, schrijffloon van klerk, kerkerechten, enz., die alleen als een bijkomend schadeherstel van jongere oorsprong werden afgeëist.

Tenslotte dient hier nog een typisch gebruik te worden aangestipt dat in zwang was telkens wanneer de dader één van de hogere beroepen uitoefenden, zoals de rechtsgeleerde en de chirurgijn. In de beide ons bekende gevallen verplichtte men er zich toe zijn beroepsbekwaamheid, in voorkomend geval, ten dienste te stellen van de zoendrager. Zo was het in 1530 plicht voor procureur Joannes van Wechele van Herentals «...wel ende getrouwelyc te dienen als procureur ende voirsprake», zowel binnen als buiten Herentals. En de chirurgijn Meester Herman Hoeffnagel van Turnhout, verbond er zich toe de kinderen van het slachtoffer, in 1589, voortaan kosteloos te cureren in geval van kwetsuur ⁽¹³¹⁾. Men zal hierin wel niet de zoen-manschap van de feodale tijd

⁽¹³¹⁾ GOETSCHALCKX, oc., blz. 277; AT. - *Schepenreg. 1585/93*, f. 16 (van 1589).

kunnen zien, doch veeleer een uiting van de positieve vriendschap waartoe de zoen verplichtte. Deze immers, hief niet enkel de vijandschap op, maar legde tussen de verzoende families « een band van vriendschap met verplichting van steun en hulp » ⁽¹³²⁾.

De verbanningsstraffen.

In haar verste oorsprong was de verbanning een genade-maatregel voor de doodstraf. Bij onze zoenstukken evenwel, was zij van bijkomende orde en met het dubbele karakter van straf en preventieve maatregel opdat de verzoende partijen elkaar zo min mogelijk onder de ogen zouden komen.

Voor min of meer langere perioden, gaande van 1, 2, 3½, 4, 5, 6, 7, 8 jaar tot 15 en 80 jaar, soms ook voor altijd, werd aan de dader verbod gegeven om nog langer deze of gene straat, parochie, gehucht, ja zelfs het Land van Turnhout te bewonen ⁽¹³³⁾.

Ofwel werd men niet meer waardig bevonden onder de gemeentenaren te wonen en « *buiten draaibooms* » of buiten den « *heertganck* » gedreven ⁽¹³⁴⁾. Nog slechts als een reizend, « *wechveerdich* » man, « *zonder merren* » mocht men zich spoeden door het verboden gebied.

Kennelijk met het inzicht om zoen en vrede te beschermen, zijn de beperkingen aan de bewegingsvrijheid zoals het voorschrijven van een bepaalde « kerkeweg », het verbod om zijn woonst te houden of een « *crame* » te hebben in de buurt van de wederpartij, om 's namiddags weg te blijven van de Singel van de markt, weg te blijven uit de H. Kruiskoor te Turnhout en te Oud-Turnhout, op zaterdag en zondag van de markt weg te blijven of op donderdag en vrijdag van de heerbaan

⁽¹³²⁾ Van CAENEGHEM, o.c., blz. 283.

⁽¹³³⁾ Zie Bijlage VII, n^{rs} 8, 40, 51, 58 (verbanning uit straat), n^{rs} 17, 26 (15 j. uit Hoge Mierde, 8 j. uit Lage Mierde, 5 j. uit Neder-sel), 31, 32, 38, 44, 53, 58, 59 (uit parochie of gemeente), n^{rs} 6, 13, 17, 20, 30, 34, 41, 57 (uit gehucht) n^r 37 (uit Land van Turnhout).

⁽¹³⁴⁾ J. GORIS o.c. (*zoenstuk 1451*); Bijlage VII, n^r 18 (Oud-Turnhout).

op Antwerpen, niet te Turnhout te verkeren op marktdagen ⁽¹³⁵⁾.

Wanneer men iemand voor eeuwig uit alle gilden sloot, zoals dit in 1514 te Herentals gebeurde, was het indirecte oogmerk voorzeker hem er economisch toe te dwingen de stad te verlaten ⁽¹³⁶⁾.

Het merkwaardigste voorbeeld uit de Kempense stukken, komt uit een Wuustwezels document van 1502, waarbij de hoofddader ertoe genoopt werd een « *ghestelyck ende gheordent man* » te worden ⁽¹³⁷⁾. Zulk een verplichte kloosterintrede belichaamde een dubbele doelstelling van boete en van verbanning uit de wereldlijke gemeenschap.

De voetval.

De climax en het sluitstuk van gans het verzoeningsceremonieel lag in de voetval en het wisselen van de vredeskus tussen de moetzoener en de boeteling.

Deze laatste verscheen op de gestelde dag, in zijn « *lynen cleder* », blootshoofds en barrevoets, met « *geloekender handen ende boegende knien* » (Meer 1543), vergiffenis biddende of doende bidden « *metten halme* » (Wuustwezel 1502). De halm was teken van ootmoed en van vergiffenis. Hij was het symbolisch ritueel waarmede de boeteling zich overleverde, met lijf en goed, aan de genade van de moetzoener.

Slechts éénmaal, in 1557, zag men een vrouw voor de voetval aantreden, in dezelfde smadelijke en vernederende kledij als haar mannelijke lotgenoten, doch, in plaats van een halm, droeg ze twee brandende waskaarsen in de handen ⁽¹³⁸⁾. Het is duidelijk, door het aanwenden van twee verschillende

⁽¹³⁵⁾ Bijlage VII, n^r 1 (vleeshalle), n^{rs} 17, 39 (kerkeweg), n^r 43 (buurtschap), n^{rs} 6, 47 (H. Kruiskoor), n^{rs} 52, 59 (mrktverbod), n^r 54 (heerbaan).

⁽¹³⁶⁾ J. R. VERELLEN, *Herentalse verzoeningen...* o.c.

⁽¹³⁷⁾ [C. H. Van HORENBEECK], o.c., blz. 13.

⁽¹³⁸⁾ Bijlage VII n^r 57.

symbolen, dat daarmede een andere opvatting voor mannen en vrouwen werd gehuldigd. Het verschil berustte mogelijk op de zwakheid van de vrouwelijk rechtspersoonlijkheid. En ook het zoenstuk was in feite niets anders dan een afrekening onder mannen.

De plechtige voetval gebeurde in het openbaar, onder de open lucht. Naar de oude costuyme had hij te Turnhout doorgaans plaats op de markt, tegenover « *des heren huys* » ⁽¹³⁹⁾. Doch meermaals brak de strekking door om deze openbaarheid ruimtelijk te beperken. Men nam zijn toevlucht tot de kerkruimte, met open deur, heette het ⁽¹⁴⁰⁾, het kerkhof te Oud-Turnhout ⁽¹⁴¹⁾, het Begijnhof te Herentals of aldaar nog, vóór het klooster van de Observanten ⁽¹⁴²⁾. En, niet zonder blijk te geven van een zekere spitsvondigheid, greep in 1503 een voetval plaats ten huize van Claus Ruts de jonge, « *inde coortstraet in synen hoff* » ⁽¹⁴³⁾. Vanaf 1544 vond het gebruik ingang om voor deze delikate aangelegenheid zijn toevlucht te nemen tot een kamer van het vrijheidshuis of tot een kamer in een partikuliere woning ⁽¹⁴⁴⁾. Uit dit alles kan men wel opmaken dat men erom bekommerd was het grote publiek, het gepeupel dat door zijn uitspattingen de gang onzeggenlijk zwaar maakte, op afstand te houden, of door de keuze van de kerkruimte, tot matiging te verplichten. Maar ook de guurheid van het jaargetijde heeft weleens genoodzaakt om de kerk boven het marktruim te verkiezen ⁽¹⁴⁵⁾.

De noodzakelijkheid om de zoen in het openbaar, voor gans de gemeenschap, te laten plaats grijpen, bracht ook

⁽¹³⁹⁾ Bijlage VII n^{rs} 2 5, 11, 14, 23, 30, 31, 33, 38, 40, 52, 53.

⁽¹⁴⁰⁾ Bijlage VII, n^{rs} 13, 14, 19, 21, 22, 25, 27, 28, 29, 34, 35, 36, 36, 37, 39, 42, 43, 50, 52, 58.

⁽¹⁴¹⁾ Bijlage VII, n^r 17.

⁽¹⁴²⁾ GOETSCHALCKX, o.c. (1519); J. R. VERELLEN, *Herentalse verzoeningen* (1527).

⁽¹⁴³⁾ Bijlage VII, n^r 4.

⁽¹⁴⁴⁾ Bijlage VII, n^{rs} 51, 56, 59.

⁽¹⁴⁵⁾ Bijlage VII, n^r 52.

mede dat het tijdstip van de voetval dikwijls op een zondag werd besproken of op een heiligdag : « *des maendaeghs inde paesschen heyligen daghen* » ⁽¹⁴⁶⁾. Of, wanneer het min of meer toevallig samentrof, gaf men, niet het minst om de diepere symboliek van dat ogenblik, de voorkeur aan Goede Vrijdag ⁽¹⁴⁷⁾. Een enkele maal ook aan een gewone vrijdag in 1528 toen een eerlijk persoon tot de voetval moest komen in de plaats van een doodgewaande dader ⁽¹⁴⁸⁾.

Wanneer dan plechtig het zoenstuk was « uitgelesen » in aanwezigheid van de verzoenende partijen, de keersluiden die de zoen naar een goed einde hadden geleid, de schout en de schepenen « die daer over stonden » om de vrede te waarborgen, de ganse gemeenschap die er getuige van was hoe haar vreedzaam samenleven werd beschermd, dan luidde de eindformule met de sombere ernst van een bezweringsformule :

« ...*Wij segghen versoent op zoenbrake ende vredebrake allen die ghene die tot ewigen dage waren in velde ende in gheveerde* » ⁽¹⁴⁹⁾.

Of :

« ...*Soe seggen die voerscreven keersluyden eendrachtichlijck de voerscreven partijen aen beyde zyden voer verzoende luyden, nu ende tot ewigen dagen, voer geboeren ende voer ongeboeren ende voer allen die ghene die daer aen cleven mogen...* » ⁽¹⁵⁰⁾.

Ofwel :

« ...*Ende is den vrede tusschen hen gebannen van dien stucke, van dien dage tot ewigen, alzo verre den wint waijt ende regen sprayt ende gras uyter eerden groeyt, op zoenbrake ende vredebrake...* » ⁽¹⁵¹⁾.

⁽¹⁴⁶⁾ Bijlage VII, n^{rs} 33, 42, 58, 17 (heiligdag).

⁽¹⁴⁷⁾ Bijlage VII, n^{rs} 5, 23, 25, 38.

⁽¹⁴⁸⁾ Bijlage VII, n^r 36.

⁽¹⁴⁹⁾ Bijlage II (1428-1440).

⁽¹⁵⁰⁾ Bijlage VII, n^r 3 (1503).

⁽¹⁵¹⁾ GOETSCHALCKX, o.c., blz. 273 (1515).

BIJLAGEN

I

AANSTELLING VAN EEN «OVERMAN»

± 1440.

Als van alselken ongevalle als Jan Quaet Jan vander Hellen etc. gedaen ende begangen hebben aen Janne Ghyben daer af hen die vriende ende mage vanden dode voirs. gekeert hebben in Henric Back ende in Myse den Wedere ende die misdadige in Laurys van Wyflet ende in Janne den Jongen in deser vuegen alsoe verre als die viere des zuendinx eens consten geworden soe sout voirtganc hebben ende en conste si dies niet eens gheworden soe soudent si samentlyc enen geliken overman daer toe nemen. Soe is waer, dat sy onder hen vieren tvoirs. seggen lange in handen gehadt ende en syn nochtans niet eendrachtelyc eens connen gheworden etc. Achter int seggen ende hier mede seit die voirs. overman de voirs. partijen vriende ende magen ende alle die daer aen cleven vriendelyc ende wel versuent teeuweliken dagen vanden ongevalle voirs. ende wye van hen den anderen hier in boven misseide oft misdade in woirde oft in werken oft zuendinc voirs. niet en hielde dat waere op zoenbrake ende vredebrake alsoe dicke alst geschiede gedaen ende gheordineert anno etc.

Ende vanden coste die de voirs. iiij keerslude gedaen hebben selen die voirs. partijen metten kosten vanden scrivene evenghelyc half ende half betalen behoudelyc dien vele enigen discoert oft duysterheyten inden voirs. seggen dat dat altyt sal staen ten verclarene des overmans.

Fragment schepenregister 1428/1440. Derde laatste folio.

II

MODELZOENSTUK

± 1428 - 1440.

Alse van alselken ongevalle als ghevallen is vander doot Jan Peter Pau A.b.c. welker zielen onse lieve heere god ghenadegh wil wesen ende om dat ongheval neder te legghen ende ter minster quetsingen soe hebben daer toe genomen des voirs. Jans vriende ende maghe twee segghers aen die een side te wetene Gheeryt ende Claus etc. ende die misdadighe te wetene Henric etc. die heeft genomen ij segghers aen dander side te wetene A. b. c. ende omdat wij iiij segghers voirg. volgens willen Cristus leere want Cristus selve sprac tot sinen jongheren vrede sy met u. Soe syn wy iiij segghers voirs. daer toe gheneicht te vreden te brenghen dit ongheval om te volgen Cristenen leere, dat welke wel toebehoirt allen kersten menschen want wy aengesien hebben dat hierin wel meer twists ende onraets gevallen mochte soe hebben wy dit aenghenomen om beters wille tot onsen segghen ende vercleeren.

Inden ierste soe is ons segghen eendrachtichlyc van ons vier segghers dat Henric voirs. sal doen doen iiijc zielmissen voir die ziele

Jans voirs. om der zielen te laeffenissen te comen ende daer op goet betoen te brengen binnen jaers.

Item is ons segghen dat Henri trecken sal een pelgrimagie ter eren ende reverentien des voirs. Jans vrienden ende maghen tot sinte Jacobs in Glissien tot sinte Joes tot sinte Ewouts in Elzetten etc. ende die voirs. Henric sal porren tusschen dit ende pinxten dach nu naestcomende oft Henric sal gheven v. x. xx. xxx. etc. gulden cronon des voirs. Jans vrienden ende maghen, Ende daer af soe sal die voirg. Henric staen tot sinen koere weder dat hy pelgrimagie doen wille ofte die voirs. somme gheven wille daer af goet betoen te doene binnen jaers.

Voirtane soe is ons segghen dat Henric oft syn borgen gheven in beternisse vanden ongevalle Jans vrienden ende maghen C ende xx gulden cronon oft die weerde der voer in andren goeden ghelde ende die te bekeren in deser manieren hier na gescreven dats te wetene ierst voir cost ende commer die des voirs. Jans vriende ende maghen gedaen hebben soe sal Henric voirs. in afcortingen vanden iersten payments vander soenen xxv gulden cronon gereet na datum deser cedulen binnen eender maent ende dat andere Rest tot xxxviij gulden cronon toe ende een derdendeel van eender cronon voirs. dat sal Henric voirs. betalen na lantzoene dats te wetene te xvij weken ende soe voertane soe salmen betalen na lantzoene die ander twee paymenten te wetene tot allen xvij weken ende alsoe vervolgende van termine te termine tot dat die voirs. zoene wel betaelt sal wesen ende voirt soe selen Jans dier aflivich worden in syn wittige kindere hebben uter zoene van den twee leste paymenten uut elken paymente vander zoenen xij½ crone ofte die weerde daer voere in andren goeden gelde.

Voirtane soe is onse segghen datmen die zoen penninge betalen sal tot Turnout in sinte Peters kercke ende voir die zoene soe syn borgen Henrics vader voir die helft voir dat een vierendeel Jan ende Thys etc. ende voir dat ander vierendeel Henric ende Claus etc. ende elc na syn avenant.

Voirtane soe is ons segghen dat wy segghen versoent op zoenbrake ende vredebrake allen die ghene die tot etc. waren in velde ende in gheveerde.

Ende voert soe segghen wy versoent allen die ghene die aen desen zoenen cleven mogen voir geboren ende ongeboren gelyc ende in allen der manieren of daer af gedaen ware een voet gheval op ban ende vrede ende soe wie hier af contrarie dede dat hy daer ane sal wesen zoenbrake ende vredebrake van allen punten voirs.

Voirtane alselken cost als daer op gedaen is bi die iiij segghers ende meer van beide den partijen te wetene xxvij cronstuyvers den clerc voir sinen scrijfloen xij cronstuyvers den scepenen van oirconden vj cronstuyvers welken cost sy gelyc ghelde selen half ende half gereet ende voirt oft hier enige discorde in ghevele oft duysterheit

dat sal altoes staen tot onsen segghen ende verclaren ende alle arghelist uutghescheiden Dit is geschiet inden jaere ons heeren etc. van welken segghen ij cedulae gemaect syn die een den anderen vervolgende van woerde te woerde.

Schepenregister 1428-1440, 4e laatste folio.

III

1510 — 2 april: Zoenstuk tussen Peeter Diels Joessone en Claus van Doerne, als daders, met de verwanten van Peeter Metten Henrichssone.

Alsoo tanderen tijt geschille ende twiste geschiet is tusschen Peeter Metten Henrichs sone ter eenre zyde, ende Peeter Diels Joessone ende Claus van Doerne als misdadaige ter ander zyde, uut welcken geschille ende twiste, die voorgezeide Peeter Diels ende Claus Van Doerne als misdadaige van levende lyve ter doot bracht hebben Peeter Metten voorzeit daer God die Heere almechtich die ziele af hebben moet ende omme dair af te makene enen godlyken ende wairachtighen pays ende vrede, soe is tot diversen stonden dair inne by middel van goeden mannen soe verre gesproken, Alsoe dat Jan Metten de brueder van Peeter voorzeit met synen maghen ende vrienden, hem heeft gesubmitteert ende gekeert inden eerbaren Gheert Ameldoncx ende Cornelis van Nals [?], ende die voorgenoemde Peeter Diels ende Claus van Doerne als misdadige hebben hen tsamen gesubmitteert ende gekeert inden eerbaren Jan van Dale ende Thoemaes Ruts alsoe hebben dan die voorg. Peeter Diels ende Claus Van Doerne als misdadaige terander zyde gelooft te onderhouden tot eeuwigen dagen, voer goet vast ende gestenlich allet tghene, dat die voorg. vier goeden mannen als keerluyden, eendrachtichlyck daerof uitspreken soudon op zoenbraeck ende vredebraeck te wesen, onder wat heren dat hy bevonden sal woerden, ende mids dien redenen soe hebben die voirg. vier goeden mannen als keersluyden ter beden vanden voirsz. partijen dat tseggen aengenomen, ende hen uitsprake gedaen eendrachtichlyck alsoe hier na volght.

Item inden eersten is hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeters Diels Joessone ende Claus van Doerne als misdadaige sullen doen doen voir die salichheyt der zielen Peeter Metten vyf hondert zielmissen ende vyf dertichsten ende elck binnen xvii weken datum deser uitspraken ende dair af te doen bescheyt in handen vanden voirz. vier keerluyden binnen jaers.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige ende elck van hen sal moeten gaen een pegrinagie tot Sinte Peeters te Roemen soe wanneer dat den twee keersluyden vander dooder zyden ende her Segher van Kynschot priester dat sal believen ende begheeren ende daer af te doen dan goet bescheyt in handen vanden voirs. vier keersluyden.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige ende elck van hen sal gaen een pegrinagie totten heyiligen bloede ten Wulsen aken ende te porren uut Brabant voir Bamisse naestcomende omme die te doen dair aff goet bescheyt te brengen in handen vanden voers. vier keersluyden.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige sullen gheven voir Pinxten nu naestcomende een wassen keersse van enen ponde voer dat heylich sacrament noch een wassen keersse van enen ponde voer onse lieve vrouwe noch een wassen keersse van enen ponde voer den suete naem ihs noch een wassen keersse van enen ponde voer dat heylich cruys noch een wassen keersse van enen ponde voer Ste Dymphen noch een wassen keersse van enen ponde voer Ste Anna noch een wassen keersse van enen ponde voer Ste Barbara noch een wassen keersse van enen ponde voer Ste Jorys noch een wassen keersse voer dat heylich cruys opt baghinhoff tot Turnout welck keerssen voers. sonder die opt baghinhoff behoirt, sal men doen in Ste Peeters kercke van Turnout mer sullen die selve Peeter ende Claus als misdadaige moeten gheven ten sondage naestcomende tot onser vrouwen tot Vosselaer voer onse lieve vrouwe aldaer een wassen keersse van drie ponden hier af moeten sy doen goet bescheyt in handen vanden voers. vier keersluyden binnen jaers.

Item noch is hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige sullen gheven ter stont voir die ziele Peeter Metten een mudde Roggen eens inden sack voir die huysarmen daer af te doen goet bescheyt in handen vanden voirs. vier keersluyden binnen jaers.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige sullen gheven den capittel van Turnout voir half vasten naestcomende voir die zielen Henrick Metten ende Peeter Metten twee peeters eens als voir hen jaergetyt hier af te doen goet bescheyt in handen vanden vier keersluyden binnen jaers.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige sullen doen een voetgevalle opten dach deser uitspraken.

Item is noch hen seggen dat Peeter Diels als misdadaige binnen twee jaren teynden een naestcomende van datum deser uitspraken en sal moogen comen tot Lokeren mer mach binnen dien tyt wel doer Lokeren haestelyck passeren sonder merren ende en sal die voirg. Peeter als misdadaige binnen dese ij jaeren niet moogen comen inden choer vanden heylich cruys tot Turnout.

Item is noch hen seggen dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaige sullen doen doen voer die salichheyt der zielen Peeter Metten een jaerlanck duerende een sondaeghs gebet te weten tot Turnout ende tot Vosselaer inder keercke van den prochiaens aldaer daerof te doen binnen jaers goet bescheyt.

Item is noch hen seggen eendrachtichlyck dat die voirg. Peeter ende Claus als misdadaighe sullen gheven Jan Metten voers. voer die gerechte moetzoene een hondert zoen gulden tstuck voer thien st. gerekent welck hondert gulden die voers. Jan Metten wederomme beye zyne susteren te weten de huysvrouwen van beye deser misdadaighen gheeft in eender ghiften.

Item is noch hen seggen dat die voers. Peeter ende Claus als misdadaighe binnen twee jaren naestcomende datum deser uitsprake en sullen moegen comen neergens in egheen herbergen daer Jan Metten ende Jasper Metten Gheert Ameldoncx ende Theeus Ameldoncx eenich van hen ierst inne is mer is Peeter oft Claus die misdadaighe ierst inde herbergen soe moegen Peeter ende Claus misdadaighe daer inne blyven mer quam Peeter ofte Claus misdadaighe overhoofts in eenichen herbergen daer ennich van desen vier personen ierst inne syn ende hen die wete wordt gedaen soe moegen eens sy drincken ende ter stont utgaen.

Item is noch hen seggen dat die voerg. Peeter ende Claus als misdadaighe sullen betalen xxviiij st. eens voer die costen die Jan Metten ende Jasper Metten met hoeren vrienden doen sullen datum deser uitspraken.

Item is noch hen seggen dat die voerg. Peeter ende Claus als misdadaighe sullen betalen allen de costen van schoutet scepenen ende cleerck aengaende den soenstuck.

Item is noch hen seggen dat die misdadaighe Peeter ende Claus sullen blyven uuyten goeden vander dooden die hem toebehoirde doen hy stirff noch en sullen die selve misdadaighe niet deylen inde haeflyck goeden van Marie van Kynsschot als Marie doot is ende men sal bewysen Magriet Peeters Diels huysvrouwe voer haer vaders versterff aengaende der erflyck goeden op een plaetse alleen ende is voerwaerde dat die misdadaighe alle beye sullen van hoer selffs goeden laten als sy sterven elck syn huysvrouwe nu hebbende als elck van hen huysvrouwen soudon hebben gehadt in Peeters hen brueders goeden ende mochten hebben in Marie van Kynsschot haeflyck goeden.

Is noch hen seggen dat de cleerck sal hebben binnen xiiij dagen deser uitspraken vanden misdadaighen xx st. voer tscrivenen.

Item mids allen desen soe seggen die voirg. keersluyden tsamen den voirs. partijen aen beyden syden voer verzoende luyden nu ende tot eeuwigen dagen voer geboren ende ongeboren ende voer allen die daeraen cleven moegen ende oft sake waer dat yemant contrarie dade deser tegewoerdigher uitsprake ende niet hielde gelyck voirscreven staet dat die sal wesen op soenbraeck ende vredebraeck onder wat heren hy sal bevonden woorden ende oeft hier namaels hier inne ennighe duysterheyte gevele dat houden die voerg. vier keersluyden tsamen ende die lanxte levende van hen allen altyt tot haren verclaren

Item dese uitsprake hebben die voerg. keersluyden allen vier

eendrachtichlyck uutgesproken ende aldus gedaen in presentie Arnout Mercelis ende Thoemaes Vander Veken scepenen der poirt van Turnout anno xvc thien opten tweelsten dach van aprilie

A.T. - Schepenenregister 1510, folio 11-14.

IV

DOODSLAG OP DE WEG NAAR ROME

1501 — 23 april :

Wij Jan die Jonghe ende Arnout Marcelis scepenen der poirt van Turnout doen condt ende keenlick ende certificeren inder waerheyte Joes vander Schagen bode ons genadigen sheren dat inden wijnter nu lestleden voer ons comen is Merten Noels van Berse ende voir alsulcken dootslag als hy keenden gedaen hebbende tusschen dit en Roemen heeft aen her Karlle van Ymmersel ridder ende drossaert des lands van Brabant ende aen Jan van Lyere schoutet vanden lande van Turnout gecomposeert voere een hondert Rinsgulden ende swoir aenden heyiligen ende geloefde die hondert Rinsgl. voirscr. hen tot behoef van onsen genadigen heere tot Sinte Jansdach naestcomende te betalen ende dat ongevrijt van allen exeptien van poirterien cleerckgien ende Sinte Peetermanscappe In orkonden der waerheyte ende ten versueke van Adam Scotelmans hebben wij scepenen voirgenoemd desen brief besegelt met onsen segelen int jaer ons sheeren xvc ende een xxiiij dagen in aprilie.

A.T. - Schepenenregister 1501-1503, fol. 13 verso.

V

VAN VREDE TE NEMENE

XVIIe :

Item soe wie een aenleggher is van stryde te wetene eenen anderen in eenen oevelen moede geraect heeft dat hij oft die zyne van zynen wegghen uuyt last ende versuecke van dien dat zullen doen vreden te wetene geschiedet des nachts soe zalmen tselve moeten vreden des anderdaeghs voerder noenen Ende geschiedet des daeghs zoe zalmen dat vreden opten selven dach metter sonnen. Ende soe wie des nyet en dade oft oeck nyet in vreden en houdt zal verbueren een liber. Ende soe verre ennighe der partyen in vrede gestelt, deen oft den anderen oploopt oft overloopt daer over deden, zal gecorrigeert worden op zoenbraeck ende vredebraeck nae gelegentheyt zyns misuze.

A.T. - Keurboek Turnhout, fol. lxxxviii.

VI

NOPENS DE VREDESTERMIJNEN

1545 — 8 Januari :

Allen denghenen dyen dese onse letteren zullen worden verthoont wij Claus Knechts, Zeger van Uden, Claus Meyenbosch, Peeter Bogarts,

Peeter vander Beken, Jacop dJonge ende Kerstiaen Houtackers, scepenen der vryheyt van Turnhout. Saluyt. Doen te weten dat wy tsamentlyck ende elck van ons gemaent vanden schoutet der voerscreven Vryheyt vander officien wegen by onssen eeden ons scependoms vanden costuym ende onderhoudt der vrede ende des vreedebreecker inder selver deser Vryheyt hebben vercleert ende vercleeren by desen ende elck van ons byden voerseiden eeden dat wy altyt inde voerscreven Vryheyt hebben gehoord ende di voer voederen scepenen hebben horen seggen voer recht te houden dat soe wanneer midts ennige feytelycke jnvasioe oft oplopen yemanden gedaen ende ter clachten van dien byden heer den schoutet zynen stadthouder oft den vorster wordt den vrede geleecht oft gestaelt tusschen den selver invasoer ende oploper ende den anderen dyen tselve gedaen was met kennisse opte verbuete van lyff ende goet nyet te mesdoene ende den voerscreven invasoer oft oploper den selver clager daerenboven weederom feytelyck jnvadeerde oft oploop daden ende des wordden overtuyght dat die soude verbueren zyn lyff ende goet. Ende dat die stavinge van vrede wanneer die clager verneempt den invasoer te continueeren in zyn propoost ende quaet vernemen wordt vernieuwt van sess weken tot sess weken ende gaet den vrede alzo uuytten sess weken ende den derden sess weken die clager soude hem mogen dingen tot eenen oor vrede soe verre hy conste bethoonen die continuatie des invasoers dreygementen daer toe hem het recht soude dwingen om dyen te geven den welcken oor vrede alzo gegeven soude blyven duerende sonder meer te derffven vernieuwen, vercleerende dat zy inde voerscreven scependom hebben geseten die voerscreven Claus Knechts xxij jaeren, Zeger van Uden xvij jaeren, Claus Meyenbosch xvj jaeren, Peeter Bogarts xv jaeren, Jacop dJonge xij jaeren, Peeter vander Beeken v jaeren, Kerstiaen Houtackers een jaer. Verclerende dat zy nochtans inde tyde honder voerscreven scependom den cass nyet en hebben geweten voere recht gecomen. Ende des orkonden hebben wy scepenen voergenoempt desen letteren besegelt metten zegel der voerscreven Vryheyt ter saken hier onder gehangen opten vijen dach Januarij xvc jaer xliij na Sthyl van Camerijck.

A.T. - Schepenregister 1544/45 ; 2e kath., 8e laatste fol. v°.

VII

Gemakshalve werden in de navolgende regesten een aantal afkortingen aangewend. Namelijk: S. = slachtoffer; D. = dader; Zdr. = zoendrager; KL. = keersluider; VOORW. = voorwaarden.

Enkele bepalingen zonder belang werden in de regesten weggelaten. Het zijn de schrijflonen, de kosten voor schout en schepenen, de namen van de borgstellers. Ook het verbod aan de D. om een herberg te betreden waar magen of vrienden van S. aanwezig waren, en dat in alle stukken voorkomt, werd daarom weggelaten. Slechts

wanneer er afwijkingen zijn, werden zij opgenomen. Was de D. eerst in een herberg binnen, zo mocht hij blijven; waren magen en vrienden vóór hem, zo mocht hij ééns drinken, om dan terstond weg te gaan.

De kaarsenoffers, tenzij anders vermeld, werden te Turnhout gedaan.

Alle data werden in de nieuwe stijl overgezet.

1) 1502 — 4 juni.

S. : Willem Walschaert Claussone. — D. : Jacob Theeus Gheertsone & Jan Tijskens alias Leemans.

Zdr. : Gielis Walscharts, broeder van S. met zijn vader, broeder en magen.

KL. : voor Zdr. : Heer Henrick Sapeels, kanunnik, & Reynier vander Beken, rentmeester van de hertog in het Land van Turnhout; voor D. Jan van Lyere Her Woutersone, schout, & Jan Diericx, schepen.

Bovendien werden door Kanselier van Brabant, Willem Stragio, nog met deze peismaking belast: Mr Leenaert Cottereel, van de Raad van Brabant & Mr Aert de Lare, van de rekenkamer.

VOORW. : 500 zielmissen en 6 dertigsten. — Kaarsen van 1 p. voor het H. Sacrament, O. Lieve Vrouw, St. Joris, St. Huibrecht en ½ pond voor St. Dimfna. — Pelgrimage naar Wilsnack (H. Bloed) & St. Joes, deze laatste afkoopbaar met 6 rgl. te geven aan 2 keersluiden (één van elke zijde) ten profijte van de kerk. — Houten kruis te plaatsen op sherenstraat. — Moeten tot 1 september uit de vleeshalle blijven. — Herbergverbod voor 2 jaar «... mer aengesien dat sijn gemagen sijn de sommige onder malcanderen ende soe verre die partijen vanden doode believet soe moegen sijn hier en tusschen met malcanderen drincken in een herberg ». 100 gl. zoengeld van 2 sch. 6 pen. groten Brab. «... op ten heylich cruijs altaer...».

Openbaarlijk uitgesproken in St.-Pieterskerk.

AT. — Schepenreg. 1501/3, ON. 978, fol. 217.

2) 1503 — 22 januari.

S. : Peeter Ruts. — D. : Wouter van Goerrop.

Zdr. : Thomas Ruts, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Claus Ruts die Jonge & Henrick Loemans alias vanden Moere; voor D. : Anthonijs van Nalben & Claus Oeyen.

VOORW. : 4 dertigsten en 400 zielmissen. — Pelgrimage tot St. Pieter te Rome, H. Bloed van Wilsnack, Ste Joes, O. L. Vrouw te Halle en te Alseberg, O. L. Vrouw te 's Hertogenbos; de Roomse tocht moet eerst ondernomen worden en na elke bedevaart mag de pelgrim 6 weken thuis blijven. — Kaars van 2 p. voor St. Antonis Oosthoven, kaarsen van 1 p. voor H. Sacrament, H. Kruis, Ste

Dimfna. — 90 zoengl. van 10 st. — Houten kruis « *op sheerenstraet* » op de plaats van de doodslag. — 's Namiddags wegblijven van de Singel tot 'n jaar na voleinding van laatste pelgrimacie.

Openbaar uitgesproken vóór « *des heeren huys* ».

AT. — *Schepenreg. 1501/3*, ON. 978, fol. 213.

3) 1503 — 22 april.

S. : Willem Duerens. — D. : Ansem Moerlants (gevlucht).

Zdr. : Peeter Duerens, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Reynier vander Beken, rentmeester van het Land van T. & Jan van Dale, stadhouder van de schout; voor Jan Moerlants, broeder van D. : Claus Oeyen & Godevaert Boegaerts.

VOORW. : 4 dertigsten en 300 zielmissen. — Zo D. terug te Turnhout komt, onmiddellijk voetval doen. — Zes weken na terugkeer pelgrimacie naar St. Pieters te Rome of nooit meer in Brabant te komen. — Zijn broeder, Jan, moet in St. Pieters te Rome 2 p. was offeren voor O. L. Vrouw, 1 p. voor Ste Dimfna en voor H. Barbara. — Verders 2 p. voor St. Antonis Oosthoven, 1 p. voor H. Kruis op begijnhof. — D. mag in de 6 volgende jaren niet meer in de Otterstraat wonen. — Zoengeld van 24 gl. van 2 sch. 6 den. gl. brabant.

AT. — *Schepenreg. 1501/1503*, ON. 978, fol. 249 v°.

4) 1503 — 26 augustus.

S. : Jan Lauwereys Wouter Ansems sone van Baerlle. — D. : Henrick van Ysschot Janssone van Castelt.

Zdr. : Lauwereys Wouter Ansems sone, vader van S. met zijn zonen Willem, Adriaen, Wouter en Lauwereys.

KL. : voor Zdr. : Jacob Peeters van Poppel & Aert Henrick Kepkenssone van Baerlle; voor Willem van Ysschot, broeder van D. : Jan van Dale, stadhouder van de schout & Claus Boekheze.

VOORW. : 3 dertigsten en 400 zielmissen. — Pelgrimageën naar Wilsnack, Keulen (HH. Driekoningen), in één tocht zo de D. dit verkiest, of buiten Brabant te blijven. — Kaarsen van 1 p. voor H. Bavo, O. L. Vrouw, ½ p. voor St. Sebastiaan (allen te Baarle), 1 p. O. L. Vrouw (Poppel), kaarsen van 1 p. voor St. Joris & Ste Dimfna & O. L. Vrouw (Turnhout). — Zoengeld van 80 gl. van 2 sch. 6 den. gul. brab. aan keersluiden of de kerkmeesters.

Openbaar uitgesproken ten huize van Claus Ruts de jonge « *inde cooristraet in synen hoff*... ».

AT. — *Schepenreg. 1501/1503*, ON. 978, fol. 280.

5) 1504 — 6 april.

S. : Gheert Canijs. — D. : Henrick Taveniers.

Zdr. : Henrick Canijs, oudste broeder van S., mede namens zijn broeders Peeter en Jan.

KL. : voor Zdr. : Thoemaes & Claus Ruts; voor D. : Jan van Dale, stadhouder van Schout & Gheert Theeus.

VOORW. : 250 zielmissen & 3 dertigsten. — Persoonlijk pelgrimage doen naar O. L. Vrouw te Halle & Halsbergen (Alseberg) & naar St.-Adriaan in Vlaanderen. — 13 dagen na elkaar pelgrimage naar O. L. Vrouw van Vosselaar, telkens met een behoorlijk vers wassen licht aldaar te offeren; telkens moet op O. L. Vrouw-altaar een zielmis gelezen worden (vóór Pinksteren). — 3 dagen na elkaar pelgrimage naar het H. Kruis te Oud-Turnhout met licht en mis als voor. — Kaarsen van 1 p. voor H. Sakrament, H. Kruis, O. L. Vrouw, Ste Barbel, Ste Kathelyne, St. Joris, Ste Dymphnen, & in kapel van St. Antonis te Oosthoven. — Behoorlijk houten kruis op sheerenstraet, volgens aanduiding van KL. — 60 zoengl. van 1 sch. 6 d. gr. Brab. in 3 termijnen. — 10 gl. te beleggen volgens aanwijzing van KL.

Openbaar voetval op de Markt, op Goede Vrijdag.

AT. — *Schepenreg. 1501/3*, ON. 978, f. 349.

6) 1506 — 27 februari.

Twist te Mechelen. S. : Dielis Gheeraerts Meeus sone. — D. : Jorys Gheers & Pauwels Smout.

Zdr. : Bartellemeus Gheeraerts, vader van S., Herman Blancken, Bartellemeus Boenen & Lodewijck Grimmaer, allen mombers van de kinderen van S. (x Barbel Boene).

KL. : voor Zdr. : Staess Willems sone van Batenborch & Aert Haertschen, schout tot Vuecht; voor Jan Bogaert en Willem Verheyden; namens DD. : Jan van Beringhen & Eembrecht van Hasselt.

VOORW. : DD. betalen tegen Palmzondag aan Corn. van Maarman te Mechelen, tot behoef van Wouter Bots, 4 philipsgl. van 25 st., voor 4 dertigsten en nog 3 philipsgl. voor 6 toortsen. — Zoengeld van 175 gl. à 10 st. waarvan 75 gl. te betalen aan Lucas van Holten « *In den witten leeuw* » te Antwerpen ten behoeve van de kerkmeesters van St. Lambrecht te Vuuecht buyten Bossch en het overige, in 2 termijnen, te Mechelen in handen van de mombers van de kinderen van S.

AT. — *Schepenreg. 1505*, ON. 980, f. 119.

7) 1506 — 27 september.

S. : Lauwereys Willems, geboren van Balen. — D. : Jan Verdijckt.

Zdr. : Matheus Willems, broeder van S., met Segher Knaeps, mombers en toezieners van onmondig kind van S.

KL. : voor Zdr. : Jan van Dale, stadhouder van Schout & Arnout Marcelis; voor Jan de Richter namens de D. : Gheert Zass, steenweeder tot Antwerpen & Filiaen de Bye.

VOORW. : 250 zielmissen en 3 dertigsten. — Persoonlijk pelgrimage doen naar St. Jacob in Galissien. — Gaan of doen gaan een pelgrimage ten H. Bloede tot Vulsenaken (Wilsnack). — Kaars-offer van 1 p. voor de H. Barbara, $\frac{1}{2}$ p. « *opten steene tot Antwerpen* », idem voor O. L. Vrouw in O. L. Vrouwekerk te Antwerpen. — Zoengeld van 40 gl. à 2 sch. en 4 rijns gl. voor onkosten.

AT. — *Schepenreg. 1506/8*, ON. 981, f. 44.

8) 1509 — 1 mei.

S. : Jan Verheyden. — D. : Jan de Meyer.

Zdr. : Hendrick Verheyden, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Claus Loemans & Adriaen Wijns; voor D. : Heer Zegher van Kinsschot, kanunnik van St.-Pieterskerk te Turnhout, & Jan Dierycx.

VOORW. : 350 (vierdalf hondert) zielmissen & 3 dertigsten. — 2 kaarsen van 1 p. in kerk van Oud-Turnhout, 1 in kapel van Oosthoven, $\frac{1}{2}$ p. voor H. Sacrament, $\frac{1}{2}$ p. voor O. L. Vrouw, 1 p. voor O. L. Vrouw Vosselaar, id. voor O. L. Vrouw in de kerk van Put. — Voetval op 1 mei in kerk van Oud-Turnhout na de hoogmis. — Op zoendag 9 rijns gl. betalen voor alle pelgrimage. — Op de zoendag moet D. een huis met hof op Brootseinde afstaan, welke 4 of 5 dagen na de uitspraak door Hendrik, zoon van S., zijn moeder en andere gezinsleden zullen « geërfd » worden.

« ... *Henrick de Meijer sal die drie geswagers van Jan Verheyden costeloos ende scaedeloos altyt houwen vanden heeren by alsoe sy beschayt woerden dat sij gevernacht hebben tot Yettegem int vangen van Jan Meyer* ».

(Nota : Deze drie zwagers woonden te Put.)

AT. — *Schepenreg. 1509*, ON. 982, f. 11.

9) 1509 — 29 december.

S. : Henrick de Raeymacker Ghyssone. — D. : Marcelis Schoefs Janssone.

Zdr. : Jan de Raeymacker Ghyssone.

KL. : voor Zdr. : Anthonys van Nall & Thoemas Ruts; voor D. : Jan die Jonghe & Jan van Dale.

VOORW. : 200 zielmissen & 2 dertigsten. — Bedevaart ten Heyligen Bloede tot Vulsenaken (Wilsnack) & tot O. L. Vrouw te Halle. — Kaarsen van $\frac{1}{2}$ p. voor O. L. Vrouw, H. Kruis, Zoete Naam Jesus. — Voetval. — Zoengeld van 40 gl. van 2 sch. 6 penningen grote Brabants het stuk.

AT. — *Schepenreg. 1509*, ON. 982, f. 62.

10) 1510 — 2 april.

S. : Peeter Metten Henrichs sone. — D. : Peeter Diels Joessone & Claus van Doerne.

Zdr. : Jan Metten, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Gheert Ameldoncx & Cornelis van Nals (?); voor D. : Jan van Dale & Thoemas Ruts.

VOORW. : 500 zielmissen en 5 dertigsten. — Elk van de ouders zal pelgrimage doen naar St. Pieters te Rome indien de twee keersluiden van de dode zijde en Heer Seger van Kynschot, priester, dat believen zal; ook 'n pelgrimage tot Wilsnack en « *te porren uut Brabant* » vóór Bamis. — Wassen kaarsen van 1 p. voor H. Sacrament, O. L. Vrouw, Zoeten Naam Jesus, H. Kruis, Ste Dymphnen, Ste Anna, Ste Barbara, St. Joris, H. Kruis op het Begijnhof, kaars van 3 p. voor O. L. Vrouw te Vosselaar. — Te geven 1 mud rog voor de huisarmen. — 2 peters te betalen aan het kapittel voor het jaargetijd van Henrick en Peeter Metten. — Voetval op dag der uitspraak. — Peeter Diels moet 2 jaar uit Lokeren weg blijven en alleen er « *haestelyck passeren sonder merren* ». Ook in het H. Kruiskoor te Turnhout mag hij in die tijd niet komen. — Een jaar lang een Zondagsgebed laten doen te Turnhout en te Vosselaar. — Zoengeld van 100 gl. die Zdr. terug schenkt aan zijn zusters, echtgenoten van de DD., als gift. — Herbergverbod voor 2 jaar. — De DD. blijven uitgesloten uit de nalatenschap van S. en van Marie van Kynschot. De DD. zullen uit eigen goederen aan hun huidige huisvrouwen nalaten, zoveel als zij uit hun broeders nalatenschap zouden gehad hebben.

AT. — *Schepenreg. 1510*, ON. 983, fol. 11.

11) 1510 — 2 november.

S. : Jan Moens Claussone. — D. : Gebroeders Jan en Lauwereys Mertens.

Zdr. : Nycasis Moens als oudste broeder van S. met broeders, vrienden en magen.

KL. : voor Zdr. : Thoemaes Ruts & Claus vanden Venne; voor de DD. : Jan van Dale & Dieryck Haex.

VOORW. : 350 zielmissen & 3 dertigsten. — Jan Mertens zal pelgrimage doen « *tot Sinte Peeters tot Roemen ende cruypen die trappen op tot Sinte Jans te Latranen* »; Lauwereys Mertens zal pelgrimeren tot Wilsnack; beiden moeten binnen het jaar vertrekken en mogen niet wederkeren vooraleer de pelgrimage is volbracht. — Wassen kaarsen van 1 p. voor H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor H. Kruis, 2 wassen kaarsen volgens belofte van de keersluiden van de dode zijde. — Jan Mertens moet een jaar lang uit de Pottersstraat wegblijven. — Te betalen een zoengeld van 60 gl. van 2 sch. 6 penningen grote Brabants het stuk. — Aan Zdr. 1 gouden gulden betalen van 26 st. voor de kosten. — Voetval « *openbaerlyck in lynen cleeders* » op de dag van de uitspraak.

AT. — *Schepenreg. 1510*, ON. 983, f. 55.

12) 1511 — 26 maart.

S. : Gheert de Haze. — D. : Bartellemeeus Vekenmans Bertellommeuszone op de Heizijde.

Zdr. : Henrick Nuchten van Oosthoven als toezieners van de kinderen van S. en plaatsvervanger van Dieryck de Haze, gerechte momber.

KL. : voor Zdr. : Jan van Dale en Wouter Ooms; voor de broeders van D., Jan, Dielis, Gheert en Jan Vekenmans : Claus Oeyen en Dieryck Haecx.

VOORW. : 4 dertigsten waarvan één in de kapel van Oosthoven. — D. moet bedevaart doen naar Wilsnack wanneer hij terug in het Land van Turnhout komt. — De gebroeders met hunne adherenten moeten gaan, of laten gaan, een bedevaart naar O. L. Vrouw van Alseberg, naar O. L. Vrouw van Halle, naar O. L. Vrouw te Aarschot. — Offeren van wassen kaarsen van 1 p. voor O. L. Vrouw, voor de H. Barbara en de H. Catharina, voor H. Kruis te Oud-Turnhout, 2 kaarsen voor St. Antonius Abt in de kapel te Oosthoven. — Indien D. terugkeert moet hij voetval doen. — Te geven voor kosten aan onmondige kinderen van S., 3 rinsgl. — Betaling van 50 zoengl. van 10 st. het stuk.

AT. — *Schepenreg. 1510*, ON. 983, fol. 95.

13) 1511 — 1 mei.

S. : Jan Cleys Goris. — D. : Lenaert van Eyck van Oud Turnhout.

Zdr. : Claes van den Boomen, namens Gorys van den Boomen zijn wettige zoon, & Adriaen Woeyts namens zijn zoon Kristoffel.

KL. : voor Zdr. : Jan van den Dale & Jan Vekemans; voor de D. : Her Bertellomeeus Mildinck, priester, & Jan Diericx.

VOORW. : 3 dertigsten en 350 zielmissen. — Binnen het jaar pelgrimagie tot het H. Bloed te Wilsnack & pelgrimagie naar Rome tot St. Jan van Latranen «*ende cruypen op die trappen ende verdienen de gracie voer die ziele Jan Gorijs*»; mag niet wederkomen in Brabant vooraleer de pelgrimagie is gedaan. — Offeren een wassen keers van 1 p. voor H. Kruis, te Oud-Turnhout en 2 kaarsen in de kapel te Oosthoven voor St. Antonis. — D. mag niet meer wonen te Oosthoven, Schuurhoven of Brootseinde; hij mag er wel gaan en verkeren doch moet uit de herbergen blijven. — 30 st. betalen voor de kosten van Zdr. — 24 gl. zoengeld. — Voetval op de dag van de uitspraak in de kerk van Oud-Turnhout.

AT. — *Schepenreg. 1511*, ON. 984, f. 6.

14) 1514 — 7 mei.

S. : Mattheus Moerlants. — D. : Bavo Borchs.

Zdr. : Claus Moerlants, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Jan Diericx & Mattheus vander Strael; voor D. : Jan Noets en Peeter Bertels.

VOORW. : 2 dertigsten en 350 zielmissen. — Pelgrimagie tot het H. Bloed te Wilsnack, naar Halle en naar Alseberg. — Pelgrimagie tot Sinte Peeters te Rome «*ende tot Ste Jans te Latranen ende voerts te Roomen wesende opcruypen die trappen op tot sinte Jans te Latranen ende aldaer in de keercke te hoeren een messe op beye syn knyen*...». — 3 p. was te geven naar belofte van dode zijde. — Openbaar voetval naar belofte van partij van S., «*in die keercke oft op sheeren straet*...». — Betalen voor kosten van Zdr. 2 rinsgl. — Betalen van 25 zoengl. à 10 st. het stuk.

AT. — *Schepenreg. 1514*, ON. 987, f. 14.

15) 15-4 — 29 december.

S. : Henrick Eckermans alias Vijnders. — D. : Adriaen de Weerd Woutersone.

Zdr. : Henrick Eckermans de jonge, zoon van S. in wiens plaats optreden, Peeter Vloetberchs en Claus Nabs.

KL. : voor Zdr. : Claus Oeyen en Dieryck van Lone; voor Adriaen van Weerde Willemsone, neef van D. : Eengelbrecht van Hasselt en Jan van Dale.

VOORW. : 3 dertigsten en 400 zielmissen. — Offeren een wassen kaars van 1 p. voor H. Sacrament, voor H. Kruis, voor O. L. Vrouw, voor St. Christoffel, voor Ste Dymphnen, voor Ste Loye, voor Ste Barbel, voor St. Joris. — In persoon pelgrimagie doen naar St. Pieters te Rome, trappen van St. Jans van Latranen opkruipen en op beide knieën mis horen; binnen het jaar vertrekken en niet meer in het Land van Brabant te komen vooraleer de bedevaart gedaan is. — Betaling aan moeder van Henrick Eckermans de jonge van 3 philippus-gulden voor onkosten. — Betaling van kerkerechten aan de kerk waar S. begraven ligt. — Zdr. zal de helft dragen van de onkosten voor schout, schepenen en klerk. — Zoengeld van 60 gl. à 10 st. het stuk. — De minderjarige Zdr. mag bij zijn meerderjarigheid zeggen of hij de zoen wil houden of niet; in negatief geval moeten de zoenpenningen terug gegeven worden.

AT. — *Schepenreg. 1514*, ON. 987, f. 82.

16) 1515 — 18 februari.

S. : Pauwels Roefs. — D. : Jan Mertens Soeten Willemssoen.

Zdr. : Willem Roefs, grootvader van Huybrecht Roefs, onmondige zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Bartholomeeus Schellekens, vorster, & Jacob Houdeckers; voor D. : Claus Oeyen & Renier Reijns.

VOORW. : 2 dertigsten en 400 zielmissen. — Offeren van kaarsen van 1 p. voor H. Sacrament, voor Zoeten Naam Jesus, voor «*onse lieve suete Vrouwe*», voor St. Joris, voor St. Anthonis; ook een kaars in de kerk van «*Pargheijck*» (Bergeik). — Openbaar voetval

«*voer die ziele Pauwels Roefs*». — Betaling van 30 zoenguldens. — Persoonlijk pelgrimage gaan naar St. Jacobs «*in galissien*»; moet er 'n mis van requiem horen op beide knieën gezeten, alles voor de zielerust van S.

AT. — *Schepenreg. 1514*, ON. 987, f. 140.

17) 1515 — 9 april.

S. : Peeter Coels. — D. : Wouter Peeters.

Zdr. : Gheert Coels, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Heer Segher van Kijnsschot, kanunnik van St. Pieter, & Peeter Vekemans; voor D. : Jan Dierycx & Jan van Dale.

VOORW. : Drie dertigsten en 350 zielmissen. — Wassen kaars van 1 p. voor H. Sacrament in St. Pieterskerk, «*in den ganck*»; idem in het koor van het H. Kruis in de kerk van St. Bavo te Oud-Turnhout; aldaar nog voor Zoeten Naam Jesus en in kapel te Oosthoven ter ere van St. Anthonis abt. — Pelgrimage tot St. Pieters te Rome en aldaar trappen opkruipen der Latranenkerk; aldaar mis te horen, gezeten op beide knieën en er een kaars van 1 p. te offeren; hij moet binnen het jaar vertrekken. — Voetval op het kerkhof te Oud-Turnhout «*des maendaeghs inde paesschen heyiligen daghen*». — Moet op het kerkhof aldaar een ijzeren kruis doen zetten van 38 pond in een witte steen; het kruis moet met rode olieverbeschilderd zijn. — Mag gedurende drie jaar de parochie van Oud-Turnhout niet meer bewonen en er nog alleen doorgaan «*gelijck een ander vreemdt persoon*». — Na die drie jaar moet hij zijn kerkweg nemen over de rechte heerstraat vanuit Rode, en niet over Brootseinde. — Pelgrimage tot O. L. Vrouw te Aarschot, er een mis van requiem laten lezen op O. L. Vrouwe-altaar en deze geknield op beide knieën bijwonen. — Zoengeld van 58 gl.

AT. — *Schepenreg. 1514*, ON. 987, f. 192 v°.

18) 1515 — 11 april.

S. : Magriet Coels alias Tsgreven Clausdochter. — D. : Dielis van Aken.

Zdr. : Matheus Coels, broeder van S., met zijn vader en broeders.

KL. : voor Zdr. : Henrick den Meyere van Ghierle en Nucasis Moerlants; voor D. : Jan Diericx en Jan van Dale.

VOORW. : Vier dertigsten en 350 zielmissen. — Offeren van 4 wasen kaarsen van 1 p. waar het Zdr. belieft. — Pelgrimage tot St. Pieter te Rome; opkruipen van de trappen van St. Jan van Latranen; aldaar mis van requiem laten lezen en deze bij te wonen gezeten op beide knieën, offerende een kaars van 1 p. voor de ziel van S.; hij moet binnen het jaar vertrekken en mag niet weerkeren vooraleer de pelgrimage is volbracht. — Pelgrimage tot St. Adriaans in Vlaanderen en er mis van requiem doen lezen en ze geknield bij-

wonen. — Mag gedurende 2 jaar niet meer wonen in de parochie van Oud-Turnhout; daarna nog 6 jaar blijven buiten den «*heertganck*» van Oud-Turnhout; mag echter wel erdoor gaan, er eten en één nacht slapen. — Betaling van 3 gl. voor de kosten van de dode zijde. — Betaling van 70 zoengl.

AT. — *Schepenreg. 1514*, ON. 987, f. 204.

19) 1515 — 21 december.

S. : Jan Keenis Janssoon. — D. : Jan Loemans, wonende te Houtvenne onder Herselt. De twist gebeurde «inden dorpe van Heyst ofte daer onder».

Zdr. : Huybrecht Keenis, oom van Jan Keenis de Jonge, onmondige zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Jan Diericx & Thoemaes vander Veken; voor D. : Claus Ruts & Jan van Wyflet.

VOORW. : Drie dertigsten en 350 zielmissen. — Wassen kaarsen van 1 p. voor H. Sacrament, voor St. Joris, van ½ p. voor O. L. Vrouw, voor Zoeten Naam Jesus, van 1 p. in St. Bavo te Oud-Turnhout, voor St. Sebastiaan en voor het H. Sacrament. — Persoonlijk pelgrimage gaan tot St. Adriaan in Vlaanderen (mis geknield bij te wonen). — Idem tot O. L. Vrouw te Halle (mis geknield bij te wonen). — Moet op pelgrimage gaan, of doen gaan «*op arbeyts loen*», naar St. Jacobs in «*Gallysen*» (mis en kaarsoffer). Alle bedevaarten moeten binnen het jaar worden gedaan. Mag niet wederkeren in Brabant dan na volbrachte tocht. — Openbare voetval in zijn linnen klederen, en blootshoofds, in St. Pieterskerk. — Betaling van 4 Rgl. voor de kosten van dode zijde. — 3 Rgl. te betalen waardoor hij ontslagen wordt van de plaatsing van een kruis. — Onkosten van de zoen wordt door partijen half om half gedragen. — Betaling van 70 zoenguldens. — Bij meerderjarigheid mag Zdr. de zoen al of niet verwerpen. In het negatieve geval moeten alle penningen, ook de pelgrimagekosten, worden terug betaald.

AT. — *Schepenreg. 1515*, ON. 988, f. 111 v°.

20) 1516 — 17 januari.

S. : Lambrecht Noets. — D. : Mathijs Soeten Mathijssone.

Zdr. : Henrick Noets, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Jan Diericx & Jan Noets Boelaert; voor D. : Jan Vekemans & Bartholomeus Schellekens.

VOORW. : Twee dertigsten en 350 zielmissen. — Kaarsen te offeren in St. Bavokerk te Oud-Turnhout van 1 p. voor H. Sacrament, Zoeten Naam Jesus; in St. Pieterskerk voor H. Sacrament; 2 kaarsen voor St. Antonius abt in kapel te Oosthoven. — Pelgrimage tot O. L. Vrouw te Halle en tot St. Adriaens (Geeraardsbergen) «*ende elck van beyene besunder van huys te gaen*». — Betaling van 4

rinsgl. waarvan Zdr. er twee moet besteden voor missen. D. is hiermede vrijgekocht van het plaatsen van een kruis en van een pelgrimstocht naar Wilsnack. — Een jaar lang elke week een mis laten lezen in de St. Antoniuskapel te Oosthoven. — Op St. Antoniusdag voetval te doen « *in sijne lynen cleederen* ». — Betaling van 60 zoenguldens. — Mag gedurende drie jaar niet meer te Oosthoven wonen; mag er alleen nog doorgaan en bij vrienden of magen verkeren. — Te geven 2 rinsgl. 12 st. voor de kosten van Zdr.

AT. — *Schepenreg. 1515*, ON. 988, f. 163.
Compositie : *Schepenreg. 1516/17*, ON. 989, f. 20.

21) 1517 — 18 april.

S. : Jan de Backer de Oude. — D. : Peeter van Olmen.

Zdr. : Jan de Backer, zoon van S. (minderjarige).

KL. : voor Zdr. : Claus Oeyen & Claus vanden Venne; voor D. : Claus Ruts & Bartholomeus Schellekens.

VOORW. : 400 zielmissen. — In persoon een pelgrimactie doen tot Halle en Alseberg. — Idem tot O. L. Vrouw te Vosselaar, Aarschot en tot St. Job te Wesemael. — Kaarsen van 1 p. te offeren voor H. Sacrament, O. L. Vrouw, St. Joris, Ste Dymphnen en St. Antonius; voor St. Antonius te Oosthoven en voor St. Bavo te Oud-Turnhout. — Voetval in St. Pieterskerk in zijn linnen klederen. — Betaling van 40 zoenguldens van 10 st. — Betaling van 2 gl. onkosten voor moeder van Peeter de Backer.

AT. — *Schepenreg. 1516/1517*, ON. 989, f. 213 v°.

22) 1518. — 11 februari.

S. : Wouter van Thielen. — D. : Cornelis Boeckheze Peeterssone.

Zdr. : Jan van Thielen, oudste zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Bartholomeus Schellekens & Huybrecht Keenes; voor D. : Thoemas en Claus Ruts.

VOORW. : Vier dertigsten en 450 zielmissen, binnen de 17 weken. — Kaarsen van 1 p. te offeren voor H. Sacrament, O. L. Vrouw, St. Jacob, St. Antonius, St. Joris, van een ½ p. voor Ste Barbel, Ste Dymphnen, St. Peeter en St. Sebastiaan. — Binnen de 17 weken in zijn persoon pelgrimactie doen naar O. L. Vrouw te Halle en te Alseberg, alsook naar St. Adriaan (Geeraardsbergen). — Te gaan of te doen gaan een bedevaart naar Wilsnack, of ervoor 2 philipsgl. te geven. — Openbare voetval in St. Pieterskerk. — Betaling van 120 zoenguldens van 10 st. — Betaling van 3½ rinsgl. voor onkosten van de partij van S.

AT. — *Schepenreg. 1516/17*, ON. 989, f. 392 v°.

Compositie : *Schepenreg. 1518/20*, ON. 990, f.

23) 1518 — 27 maart.

S. : Aert Boxs Janssone van Vorselaar geboren. — D. : Willem van

Thielen, geboortig van Broechem, & Peeter Faesstens, geboortig van Santhoven.

Zdr. : Ghijsbrecht Boxs, neef van S.

KL. : voor Zdr. : Jacob van Ysschot & Bartholomeus Schellekens; voor DD. : Claus de Somere & Jan van Aken.

VOORW. : Twee dertigsten en 200 zielmissen. — Kaarsen van 1 p. te offeren voor O. L. Vrouw, H. Sacrament, St. Joris, van ½ p. voor Ste Barbel en Ste Dymphnen, van 1 p. voor O. L. Vrouw in de kerk te Vorselaar en Ste Anna in de kerk van Vursel (Viersel?), vóór Goede Vrijdag aanstaande te geven. — Openbare voetval op sherenstraat. — Bedevaart naar O. L. Vrouw te Kamerijk. Eén van beide DD. moet ook nog naar St. Adriaens in Vlaanderen « *ende als deen bevaert gedaen is, dan moet hij weeder omme tot thuys come, daer hij woont, eermen dander bevaert sal moeghen doen...* ». — Betaling van 12 gl. van 10 st. voor de onkosten van Zdr. — Betaling van 60 zoenguldens.

AT. — *Schepenreg. 1516/17*, ON. 989, fol. 438 v°.

24) 1519 — 4 februari.

S. : Kathelyn Daems van Rijkevorsel. Men insinueert dat zij de bijzit zou zijn van Henrick Betten, herbergier te Beerse. Zij ontving 'n dodelijke kwetsuur van D. : Jan Daems, van Beerse, toen zij tussenbeide kwam in twist tussen Betten en Daems.

Zdr. : Jan Deens, geboortig van Merksplas.

KL. : Voor Zdr. : Bartholomeus Schellekens & Jan de Canter Leestman; voor D. : Lambrecht Wilmaers & Thoemaes vander Voert.

VOORW. : 131 zielmissen en 1 dertigste. — Kaarsen te offeren van 1 p. voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, St. Joris, St. Jacob, St. Sebastiaan, voor O. L. Vrouw te Vosselaar, voor O. L. Vrouw in de kerk van Beerse, voor O. L. Vrouw in de kerk van Merksplas. — Betaling van 50 soengl. van 10 st. — « *... Dat die voirgenoeemde Jan Deens van Mercxblaes gemerckt dat hy seet soendrager in desen te syne dat daer ijemant inne diene rechte naerder dede bliken dat hy de gerechte soendrager in desen waer, dat Jan Deens van Mercxblaes voerscreven weder omme keeren sal terstont allen dese penningen nu boven verclaert die de misdadaige moet betalen ende daer voere soe moet dese Jan Deens van Mercxblaes voerscreven setten binnen Turnout sufficienten borgen den rechte genoeg synde.* »

AT. — *Schepenreg. 1518/20*, ON. 990.

Compositie : *idem*, fol. 28 v°.

25) 1519 — 5 februari.

S. : Thoemaes Betten. — D. : Peeter van Kynschot. Deze overleed nadien aan de pest.

Zdr. : Jacob Betten met zijn 2 broeders, zonen van S.

KL. : voor Zdr. : Jan van Baest & Wouter Cantvoerts; voor Jan van Kynschot, broeder van D. : Claus Ruts & Bartholomeus Schellekens.

VOORW. : 350 zielmissen vóór St. Jan in den Midzomere. — Vier dertigsten vóór Kerstdag « *ende die... moet men doen doene den priesters die anders egheen messen en hebben, dan alleen voer die ziele Thoemaes Betten* ». — Vóór Goede Vrijdag kaarsen van 1 p. te offeren voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, St. Joris, St. Sebastiaan, het H. Kruis, St. Antonius, Ste Anna, O. L. Vrouw in de kerk van Vosselaar. — Geven, vóór Pinksteren, voor een kruis en pelgrimage, 9 rinsgl. van 20 st. — Uitspraak in St. Pieterskerk.

A.T. — *Schepenreg. 1518/20*, ON. 990, f. 39.
Compositie : *Schepenreg. 1516/17*, ON. 989, f. 49 v°.

26) 1519 — 20 april.

S. : Jan van Neertinghe, wonende in het dorp van Hulsel. — D. : Lauwereys Heesmans.

Zdr. : Steven van Neerthingen, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Claus vanden Venne & Wouteren Soeten ; voor D. : Thoemaes vander Veken & Peeter Jan Ansems.

VOORW. : 350 zielmissen. — 2 dertigsten. — Moet in zijn persoon, of door iemand anders, 'n pelgrimage laten gaan naar het H. Bloed te Bortel, naar O. L. Vrouw te Aarschot, en naar St Jacob te Antwerpen. — Ook de twist tussen Steven van Neertinghe en de D. wordt hiermede « *gesleten* », mits 1 philipsgulden. — D. moet 15 jaar weg blijven uit Hoge Mierde, 8 achtereenvolgens uit Lage Mierde (Neren Mierde) en 5 jaar achtereenvolgens uit Nedersel. Hij mag er slechts passeren als een « *wechveerdich* » man. Alleen als hij van nichtswege wordt beschreven mag hij er vertoeven van 's morgens tot de avond van de zelfde dag. — Partijen delen kosten van uitspraak half om half.

A.T. — *Schepenreg. 1518/20*, ON. 990, f. 87.

27) 1519 — 15 mei.

S. : Luyck Lenaerts Lenaertssone. — D. : Heinrick Gheevaerts.

Zdr. : Klaus Lenaerts Lenaertssone, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Coel vanden Venne & Claus Ruts; voor D. : Thoemaes vander Veken & Bartholomeus Schellekens.

VOORW. : Vijf dertigsten en 900 zielmissen. — Waskaarsen van 1 p. voor het H. Sacrament, het H. Kruis, de Zoete Naam Jesus, O. L. Vrouw, St Joris, Ste Barbel, de H. Drievuldigheid, St Antonius, St Sebastiaan, verder nog voor de Zoete Naam Jesus en het H. Kruis te Oud-Turnhout. — Pelgrimage te doen naar O. L. Vrouw te Halle, eveneens naar Alseberg, naar St Adriaans in Vlaanderen en naar

het H. Bloed te Wilsnack. — Telkens moet een kaars van ½ p. geofferd worden. — Een erfweekmis alle Donderdagen « *smergens, wijnter ende somere, als men de groote schelle gaet luijen ter metten waert* ». De mis moet gedaan worden in de kerk welke Zdr. zal aanwijzen. D. zal daarvoor jaarlijks 4 rinsgl. 10 st. als erfrente moeten uitkeren. — Betaling van 50 zoengl. van 10 st. die Zdr. als aalmoezen mag uitdelen of waarvoor hij pelgrimagiën mag laten doen. — Bovendien nog 10 zoengl. voor kosten van Zdr. en 10 zoengl. voor een kruis « *ende die sal Claes voirscreven converteren ende bekeeren tot eender tafellen voer den god die staet opten steene inder keercken van Sinte Peeters Turnout* ». — D. moet zijn huis en erf op de Broekzijde verkopen of verhuren aan Zdr. en mag er niet meer komen zolang deze leven zal. — Voetval in St Pieterskerk, in hemd, blootshoofds en blootsvoets.

A.T. — *Schepenreg. 1519/20*, ON. 990, f. 104 v°.
Compositie, *id.*, fol. 126 v°.

28) 1520 — 17 februari.

S. : Jan vanden Moere. — D. : Lambrecht Betten.

Zdr. : Thoen vander Moeren de Jonghe, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Thoemaes vander Veken & Claus Ruts ; voor D. : Peeter Woeys & Huybrecht Lievens.

VOORW. : 350 zielmissen en één dertigste. — Waskaarsen van ½ p. te offeren voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, Zoeten Naam Jesus, Ste Anna en van 1 p. voor St Sebastiaan en St Joris. — Betaling van 2 rinsgl. voor onkosten van Zdr. — In persoon pelgrimage te doen naar het H. Bloed te Wilsnack en nog vóór Pasen, naar St Adrianus in Vlaanderen. Telkens ¼ p. was te offeren. — Betaling van 2 philipsgl. voor een kruis. — Voetval in St Pieters, blootshoofds, barbevoets, in hemd. — Betaling van 40 zoengl. à 10 st.

A.T. — *Schepenreg. 1518/20*, ON. 990, f. 252 v°.
Compositie : *Schepenreg. 1523* ON. 993, f. 15 v°.

29) 1521 — 12 maart.

S. : Baven van Eyck. — D. : Cornelis Jacobs Tsmeyers.

Zdr. : Lenart van Eyck, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Thoemaes vander Veken & Bartholomeus Schellekens ; voor D. : Peeteren Aerts Slaets & Jan de Dreysseler.

VOORW. : Binnen 17 weken 200 zielmissen en 1 dertigste. — Binnen zelfde tijd pelgrimage naar St Adriaan in Vlaanderen. — Kaarsoffer van ½ p. te Oud-Turnhout, voor het H. Kruis en voor St Sebastiaan ; te Turnhout voor het H. Sacrament, Zoeten Naam Jesus, O. L. Vrouw, St Joris, St Antonius en St Sebastiaan. Alles vóór Pasen. — Betaling van 4 rinsgl. voor kruis en kosten, alsmede

van 1 rinsgl. voor de bode « tot twee stonden gesonden int Zeeland omme den soendrager te halen die verleet was... ». — Openbaar voetval in linnen klederen, in St Pieterskerk. — Betaling van 40 zoengl. à 10 st., binnen de veertien dagen te betalen te Antwerpen of te Turnhout. — Zdr. en zoenpenningen moeten los gehouden worden van de Heer van Zoersel, waarvoor borgstelling door KL. van D.

A.T. — Schepenreg. 1518/20, ON. 990, f. 292.

30) 1521 — 30 mei.

S. : Claes Ameldoncx Gheerts sone. — D. : Henrick Pynaerts Peeterssone.

Zdr. : Willem & Jaspar Ameldoncx, kinderen van S.

KL. : voor Zdr. : Bartholomeus Schellekens & Adriaan Reyns ; voor D. : Thomas vander Veken & Claus Meyenbosch.

VOORW. : Vóór St Jacobsdag 200 zielmissen en twee dertigsten. — Offeren van kaarsen van 1 p. voor Ste Anna, van het H. Kruis en voorts nog 4 kaarsen van ½ p. die de partij van S. mag zetten waar zij wil. — Betaling van 80 zoengl. — Verbod om het gehucht Lokeren te bewonen. D. mag er alleen nog door gaan. Wordt hij ergens binnen geroepen, zo mag hij er eens drinken om terstond verder te gaan. — Moet doen maken « een beert gemaect metten heyiligen cruys ende op die een zijde Onse Lieve Vrouwe ende op dander zijde sinte Jan ende dat moet sijn met olie verwe gemaect ende daer sal onder staen gescreven : hier leet begraven Claes Ameldoncx... ». Het moet gehangen worden waar het de Zdr. gelieven zal. — Voetval « opt sheeren straet opte merckt in sijn cleeder ».

Volgt dan een akte waarbij D. al zijn erfelijke en haaflijke goederen stelt in handen van zijn neef Heer Claus Pynaerts, voor zover de onkosten belopen welke Heer Claus reeds heeft voorgeschoten of nog voorschieten zal.

A.T. — Schepenreg. 1521, ON. 991, f. 36.

31) 1523 — 17 augustus.

S. : Ansem Coonen. — D. : Stoffel Lange Peeters.

Zdr. : Jan Coonen Pieterssone, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Lauwereys Oeyen & Peeter Mercx ; voor D. : Claes van Somere & Huybrecht Keenens.

VOORW. : 200 zielmissen. — Pelgrimagie naar Wilsnack en aldaar mis horen. — Pelgrimagie naar St Adriaans en aldaar mis horen. — Pelgrimagie naar Alseberg en er mis horen. Mogen met één « ganck » gedaan worden. — Offeren van ½ p. was voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, St Sebastiaan en Ste Dymphnen op de dag van het voetgeval. — Laten doen van een dertigste. — Betaling van 22 zoengl. — Indien D. in gebreke blijft « soe sal die iersten paeye te niet zyn

ende wedereom staen op zyn voerste voeten aengemerckt dat die penninghe vander tweeden paeyen ende voerts vander anderen termynen syn syn borgen ende anders egheen ». Betaling van 2 gl. voor de kosten van Zdr. — Moet daags na het voetgeval het Land van Turnhout verlaten en een jaar lang wegblijven, tenzij hij er kwam als een reizend man. — Voetgeval op de markt de maandag na O. L. Vrouw Assumptien.

A.T. — Schepenreg. 1523, ON. 993, f. 54.

32) 1523 — 11 oktober

S. : Jan Schueren alias Lang Peeters. — D. : Peeter Rommens.

Zdr. : Wouter Nouts (momber) & Merten Moens (toeziener) van Huybken Schueren, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Claes van Somere & Huybrecht Kennis ; voor D. : Goeyvart Boegarts & Peeter Mercx.

VOORW. : 200 zielmissen. — Pelgrimagie naar Wilsnack, naar St. Adriaans en naar Alseberg. Moet 5 rinsgl. geven tot behoef van het onmondig kind « om dat mede op te hulpen... ». — Wasoffer van ½ p. voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, St Sebastiaan en Ste Dymphnen. — Een dertigste. — Betaling van 22 zoengl. op de dag van het voetgeval. — Daags na voetval, vóór zonsondergang, buiten het Land van Turnhout te gaan voor een jaar. Mag er alleen nog komen als een reizend man.

Nota : D. composeerde met schout op 22 juli 1524. De manslag was voorgevallen in 1519.

A.T. — Schepenreg. 1523, ON. 993, f. 81.

33) 1524 — 22 mei.

S. : Peter Godens. — D. : Ghijsbrecht van Mierde.

Zdr. : Jan Godens, broeder van S. & Peeter Godens de Oude, vader van S.

KL. : voor Zdr. : Cool vanden Venne & Henrick van Kyntschot ; voor D. : Bartholomeus Schellekens & Peeter Mercx.

VOORW. : Vier dertigsten en 200 zielmissen. — Offeren van ½ p. was voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, Zoete Naam Jesus, Ste Dymphnen, Ste Cristoffel, het Heilig Bloed, Ste Barbellens, Ste Anna. Pelgrimagie naar St Adriaan, O. L. Vrouw te Halle en O. L. Vrouw te Alseberg in één « ganck », alsmede 'n pelgrimagie naar St Cristoffel te Londerzeel. Op elke plaats mis te horen. — Pelgrimagie naar O. L. Vrouw te Vosselaar, naar Oud-Turnhout, Oosthoven, St Theuwards, op het Begijnhof, in het Gasthuis, St Pieterskerk voor St Pieter. Op elk dier plaatsen een kaars van ¼ p. offeren. — Mag nooit meer wonen in de Herentalsstraat, tot aan Severdonk toe. — Betaling van 40 zoengl. — 4 zoengl. voor de kosten van Zdr. — Voetval « na der ouder costuymen opter merckt van Turnhout des sondaeghs na pinxten ».

A.T. — Schepenreg. 1524, ON. 994, f. 29.

34) 1524 — 22 juni (zondag vóór St. Jan Baptist)

S. : Joes van Doerne. — DD. : Arnout van Dale, stadhouder van de schout, en Jan Timmermans, zijn dienaar, van Severdonk.

Zdr. : Matheeus van Doerne (momber) & Jan Pauwels Sthijnen (toeziener) van Theeus van Doerne, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Jan Koenen & Zegher van Kyntschot; voor DD. : Thomas vander Veken & Peeter Mercx.

VOORW. : Vier dertigsten en 500 zielmissen. — Pelgrimagie naar H. Bloed te Wilsnack, naar de HH. Driekoningen te Keulen, « *ten cruysen sinte quiryn* » (Neuss), naar O. L. Vrouw van Aken, naar Ste Anne te Dueren. Deze bedevaarten moeten door Jan Timmermans gedaan worden. De drie laatste mogen in één « *ganck* » gebeuren. — Timmermans moet 3½ jaar wegblijven uit de parochie van Turnhout en Oud-Turnhout en hunnen bijvank, behalve de beide Severdonken. Alleen uitzondering wanneer zijn broeders of zusters ziek zouden zijn. — Timmermans moet doen maken « *een beelt van crucifix daer onder bescreven staende : dit heeft doen maken Jan Timmermans van Severdonck voerder salichheit der zielen van Joes Truyens* ». Dit beeld te plaatsen naar goeddunken van Zdr. — Van Dale moet geven 1 p. was voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor St. Joris, voor St. Sebastiaan, voor den Zoeten Naam Jesus, voor Ste Barbel, voor Ste Dymphnen, een ½ p. voor Ste Anna, voor Ste Christoffel Godraghende. — Van Dale moet alle kosten dragen, namelijk 2 rgl. voor vrienden en magen van Zdr. alsmede 100 zoengl. — Beiden moeten voetval doen in hun « *lynen cleederen* » in St. Pieterskerk.

AT. — *Schepenreg. 1524*, ON. 994, f. 44.
Compositie : *idem*, f. 65 v°

35) 1526 — 18 maart.

S. : Thomas van Uiden. — DD. : Michiel Schoerwege « oft zoe hy met rechte genaempt is : Stoffel Lemmens » & Aert Avonts.

Zdr. : Zeger van Uuden, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Claus Ruts & Cool vanden Venne; voor de DD. : Thomas vander Veken & Goeyvaerts Boegaerts.

VOORW. : Vier dertigsten en 450 zielmissen (« *viiffdalff hondert* ») — Vijf kaarsen van 1 p. in kerk te Oud-Turnhout naar believen van Zdr., kaarsen van 1 p. in St. Pieters, voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, St. Joris, voor St. Sebastiaan, van ½ p. voor Ste Dymphnen en voor St. Jacop. — Schoerweggen moet pelgrimagie doen naar de HH. Driekoningen te Keulen, naar St. Adriaens, naar St. Cristoffel te Londerzeel, naar O. L. Vrouw te Halle en te Alseberg, welke in één « *ganck* » mogen gedaan worden. — Betaling van 200 zoengl.; 20 zoengl. tegen Pasen om te gebruiken voor de lafenis van S. naar goeddunken van Zdr. — Betaling van 12 zoengl. voor kosten en 7 rinsgl. voor geneeskundige bijstand die Barbel

Meyenbosch had uitgegeven voor haar overleden man. — Openbare voetval, in linnen klederen, in de kerk van Oud-Turnhout.

AT. — *Schepenreg. 1525*, ON. 995, f. 172.

36) 1528 — 16 november.

S. : Jan Ameldonx. — D. : Lauwereys Vueghs Wouterssone.

Zdr. : Peeter Ameldonx, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Henrick van Kynschot & Huybrecht Walschaerts; voor Wouter Vueghs, vader van D. : Jan vanden Opstall & Peeter Mercx.

VOORW. : 363 zielmissen en vier dertigsten. Daarvan moeten 163 missen en 2 dertigsten te Korsendonk gelezen worden. Het overige naar believen van Wouter Vueghs. — Moet stellen « *ter eeren godts ende ter zielen troost* » 1 p. was voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, ½ p. voor St. Antonis. Te Oud-Turnhout ½ p. voor het H. Kruis en voor O. L. Vrouw. Te Retie van 1 p. voor St. Merten, voor O. L. Vrouw en voor het H. Sacrament. Op het Begijnhof te Turnhout 1 p. was voor het H. Sacrament en voor het H. Kruis. — Wouter moet namens zijn zoon, de uitvaart te Oud-Turnhout betalen. — Betaling van 50 zoengl. à 11 st. — Van 2 philippusgl. voor de kosten. — Daar zoon Lauwereys uitlandig is en de vader in de mening verkeert dat hij overleden is, moet een eerlijk persoon, op een vrijdag, in de plaats van de D. een voetval doen in zijn linnen klederen, blootshoofds en barvoets. Dit moet in het openbaar gebeuren in St. Pieterskerk. Kwam D. ooit weder, al ware het na 10 jaar, dan moet hij hetzelfde doen.

AT. — *Schepenreg. 1527/28*, ON. 997, f. 207.
Compositie : *Schepenreg. 1529*, ON. 998, f. 82.

37) 1529 — 7 november.

S. : Willem Everdeys Lauwereyssone. — D. : Cornelis van den Kieboom.

Zdr. : Jacob Everdeys, broeder van S.

KL. : voor de Zdr. : Jan vanden Opstall & Peeter Mercx; voor de D. : Hendrick van Kyntschot & Gheert Beeckmans.

VOORW. : 350 zielmissen te lezen in een klooster naar believen van D. — Geven van 3 carolusgl. van 20 st. voor vier dertigsten. — Wasoffers van 1 p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor het H. Kruis, voor de Zoete Naam Jesus, van ½ p. voor Ste Anna, voor St. Joris, voor St. Sebastiaan en voor St. Nicolaus. — In zijn persoon pelgrimeren naar Wilsnack « *doende aldaer zyn offrande* ». — Mag de eerstvolgende 7 jaar niet meer in het Land van Turnhout verblijven, « *dan alleene als een weechverdich oft een reysende man doer gaen* ». Moet ook pelgrimagie ondernemen naar Rome en naar St. Jacobs vooraleer hij nog te Turnhout zal mogen wonen. Mag

nochtans binnen de voorschreven 7 jaar zijn bedevaart doen. — Betaling van 2 zoengl. voor onkosten van Zdr. — Betaling van 32 zoengl. — « *In teecken van oetmoet* » op zondag 7 november voetval doen in St.-Pieterskerk, barvoets enz.

AT. — *Schepenreg. 1529*, ON. 998, f. 91.
Compositie : *Schepenreg. 1530/31*, ON. 999, f. 32 v°.

38) 1520 — 15 april :

S. : Quirijn vanden Sthyle. — D. : Joos Leemen Peeterssone.

Zdr. : Jan vanden Sthyl, broeder van S.

KL. : voor de Zdr. : Lauwereys Oeyen & Peeter Mercx; voor de D. : Claus Ruts & Jan Robyns.

VOORW. : Drie dertigsten. Het eerste te Turnhout, het tweede bij de Observantenbroeders te Herentals en het derde naar goeddunken van D. — Wasoffers van 1 p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, 3 p. voor St. Sebastiaan, voor de Zoete Naam Jezus, voor Ste Dimpna, voor Ste Anna, voor het H. Kruis en voor de H. Quirijn; verders nog 1 p. was op St. Jan Baptist-altaar in de Gasthuiskapel. — In zijn persoon « *een peregrinatie door den Bosch tot Ste Kunera* » (Rhenen) en er devotelijk mis te horen en 5 st. te offeren. — Mag gedurende 7 jaar niet meer verblijven of verkeren in de parochiën van Turnhout en Oud-Turnhout. Daarna zal hij, wil hij weder komen in beide parochiën, eerst een pelgrimatie moeten doen naar St. Pieter te Rome en naar St. Jacobs in Gallicië. Anders is hij niet gehouden tot deze bedevaarten. — Voetval ter markt op Goede Vrijdag, blootshoofd, enz. — Betaling van 54 zoengl.

AT. — *Schepenreg. 1529*, ON. 998, 4° laatste fol.

39) 1530 — 2 april (Palmzondag).

S. : Peeter Woeys diemen hiet Peerman opte Voert. — D. : Gielis Foeyendries.

Zdr. : Cornelis Peeter Lemmens (mombert) & Andries Pyriaens (toeziener) van Adriaen Woeys.

KL. : voor Zdr. : Gheert Beeckmans & Peeteren Mercx; voor D. : Thomas vander Veken & Gheert Coppens.

VOORW. : Een dertigste. — 100 zielmissen. — Te gaan of doen gaan een pelgrimatie tot het H. Bloed te Wilsnack en naar Sint Adriaans. — Wasoffers van 1 p. voor H. Sacrament, van ½ p. voor Ste Anna, van 3 p. voor St. Joris en 3 p. voor Ste Barbara. — Voetval ter St. Pieterskerk in linnen klederen en smekende op blote knieën. — Betaling van 60 zoengl. — Indien hij in de eerstvolgende 1½ jaar op Schorvoort of Severdonk komt wonen, mag hij zijn « *keerckweg* » niet nemen over de voort. Woont hij er niet, dan mag hij erdoor gaan als een « *wechverdij* » man.

AT. — *Schepenreg. 1530/31*, ON. 999, f. 149.

40) 1531 — 31 maart.

S. : Korstiaen Smolderen. — D. : Joes Pauwels Woeys.

Zdr. : Frederick de Molder, zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Henrick van Kynschot & Peeter Machiels; voor D. : Lauwereys Oeyen & Peeter Mercx.

VOORW. : 400 zielmissen. — 3 dertigsten vóór St. Jan in den Midzomer. — Zal gaan of doen gaan een pelgrimatie « *tot Gheertsberghe St. Adriaenen* » en ook naar Steenberg voor Ste Oncommer. Op beide plaatsen devotelijk mis horen en kaarsen stellen van ¼ p. — Kaarsen van 1 p. voor de Zoete Naam Jezus, voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor Ste Anna, voor « *dat cruysfix opte dockzaelde boven* », voor Ste Barbel, voor Ste Kathlijn, voor Ste Dimpnen, voor de « *Nood Goeds* ». — Ootmoedig voetgeval op de markt. — Betaling van 200 zoengulden. — D. mag de 2 naastvolgende jaren niet meer met paard en kar werken in de Potterstraat waar het S. woonde. Mag er doorgaan en alleen eten of drinken wanneer hij door een vriend wordt binnen genood.

AT. — *Schepenreg. 1530/31*, ON. 999, f. 175°
Compositie : *Idem*, f. 213 : 8.VIII.1531.

41) 1535 — 31 maart.

S. : Zeger Moerlants. — D. : Franssen Moerlants, diemen heit Schalckarts.

Zdr. : Servaes Moerlants, wettige oom van Zeger & Jan Schoenmakers namens zijn zoon Mertten. Jan Schoenmakers was gehuwd met Heilwich Moerlants, zuster van S. Daar S. niets anders dan kleine meisjes nalaat, verbindt Zdr. zich er toe de zoenpenningen aan die kinderen te laten ten goede komen.

KL. : voor Zdr. : Zeger Verzantvoort & Peeter Michiels; voor D. : Gielis Verhofstadt, priester en parochiaan, & Joesen Zoeten.

VOORW. : 125 zielmissen bij de Observanten te Herentals en een dertigste. — Vijf kaarsen in handen van de KL. te leveren. — In persoon te gaan naar Geeraardsbergen voor St. Adriaan, naar St. Geertruidenberg voor Ste Geertruyden en naar Boxtel voor het H. Bloed. Elke bedevaart met « *bezunderen ganck* ». — Betalen van 70 zoengl. — Idem van 10 gl. voor de kosten. — Voetval in de kerk van Oud-Turnhout op Dinsdag in de Paasheiligheden. — Mag 15 jaar lang niet meer wonen « *oft oock gaen spelen op egheen van beyden Darisdonck, Neer oft Hooghe, over het loopken geleghen bij Anthonin de Greve, ter gheender syden van Korssendonck, nyet meer op de zyde herwaerts vanden loepken voerzeit zal hy mogen wonen ...* ». In de eerstvolgende 4 jaar mag hij er zelfs niet gaan werken.

AT. — *Schepenreg. 1534/35*, ON. 1001, f. 197
Compositie : *idem*, f. 273 : 9.X.1535.

42) 1536 — 19 november.

S. : Jan Willems Carsterleer. — D. : Jan Lenarts.

Zdr. : Frederick Willems Carsterleer, zoon van S., voor wie de grootvader als momber, Peeter Willems Carsterleer optreedt.

KL. : voor Zdr. : Peeter Mercx & Goesen Vloetberghs; voor D. : Jasperen Metten & Clausen Kuylen van Rosel.

VOORW. : Eén dertigste in St. Pieterskerk « *ende dat die priester die derlichste doende, zal tálcker reysen nader missen affcomende lesende ende biddende voer die ziele Janne Willems* ». Tevens ook 50 zielmissen waar het de KL. gelieven zal. — Kaarsen van ½ p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor het H. Bloed, voor de Zoete Naam Jesus, voor St. Loeye. Tevens pelgrimagie naar Wilsnack en offer van kaars van 1 p. — Ootmoedige voetval in de kerk, op een zondag. — 15 st. voor onkosten aan de vrienden van Zdr. — Betalen van 45 zoengl.

A.T. — *Schepenreg. 1536/37*, ON. 1002. f. 91.
Compositie, *idem*, f. 262 : 13.X.1537.

43) 1537 — 5 augustus.

S. : Hendrick Gevarts. — D. Jan Oeyen.

Zdr. : Jan Gevarts, zoon van S. Voor hem treden op Jan Gevarts (momber) en Peeter Mercx (toeziendere).

KL. : voor Zdr. : Claus Knechts & Claus Meyenbosch; voor de D. : Thomas vander Veken & Gheert Beeckmans.

VOORW. : Eén dertigste in St.-Pieterskerk, waarvoor 3 carolusgl. — Offeren van kaarsen van 1 p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor het H. Kruis, voor de H. Drievuldigheid, voor de Zoete Naam Jesus, voor Ste Anne, voor St. Joris, voor St. Nicolaes. — Openbare voetval in St.-Pieterskerk op 5 augustus. — Betaling van 192 zoengl. — D. mag niet meer wonen in het huis « *Het Steenken* » op de markt. Ook mag hij niet dichterbij het huis van S. dan de huizen « *Den Benhoeren* » en « *Den Sleutel* » mede exclus. Ter markt mag hij zijn « *crame* » niet meer stellen naast deze van de erven Gevarts en niet dichterbij dan in het voorgaande jaar het geval was.

A.T. — *Schepenreg. 1536/37*, ON. 1002, f. 235.

44) 1537 — 25 november.

S. : Mertten Moons Merttenssone. — D. : Jacop van Berghen wijlen Machielssone.

Zdr. : Mertten Moons douste, vader van S. met zijn zonen Peter, Stoffel, en Andries.

KL. : voor Zdr. : Jan Robyns & Joes vander Hofstadt; voor Wouter Wilmaers namens D. : Kanunnik Frans Nuyens & Kapelaan Claus Leemans.

VOORW. : Een dertigste en vijftig missen. — Offeren van 1 kaars van 1 p. voor het H. Sacrament. — Betaling van 70 zoengl. en 3 gl. voor onkosten van Zdr. — Mag de eerstvolgende vier jaren niet meer te Turnhout verblijven en er alleen nog doorreizen.

Uitgesproken in de kamer van de secretarie.

A.T. — *Schepenreg. 1536/37*, ON. 1002, f. 281 v°.

45) 1538 — 24 april.

S. : Margriet Geentkens, huisvrouw van D. — D. : Jasperen Staes.

Zdr. : Jan Coppens Janssone, 6 j. oud. zoon van S.

KL. : voor Zdr. : Jasper Metten & Lauwereys Reyns; voor D. : Peeteren vander Beken & Gheerden Beeckmans.

VOORW. : Eén dertigste en 100 zielmissen. — Offeren van kaarsen van ½ p. voor het H. Sacrament, voor de Zoete Naam Jesus, voor het H. Kruis, benevens voor het H. Kruis op het Begijnhof. — Pelgrimagie naar O. L. Vrouw te Halle en Alseberg in éénen « *ganck* ». In één van beide plaatsen moet zoveel rogge geofferd worden als het S. zou gewogen hebben, wat werd vastgesteld op een viertel. Verder nog een pelgrimagie naar O. L. Vrouw in de kapel in 't Zand vóór Herentals, met hetzelfde rogge-offer. — Voetval in St Pieterskerk. — Betaling van 20 st. voor de onkosten van Zdr. — Betaling van 50 zoengl. ofwel 'n rente op de helft van Jaspers huis te Lokeren.

A.T. — *Schepenreg. 1536/37*, ON. 1002, f. 307 v°.

46) 1539 — 19 oktober.

S. : Herman Pruymen van Sint Truyde. — D. : Daneelen Mechellmans en Lauwereys Schoeyffs.

Zdr. : Willem Pruymen, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Korstiaen Pruimen, vader van S.; voor de DD. : Zegeren Verzantvoort, Cornelis Cost, Jacop Roeymans en Jan Verdonck.

VOORW. : Betaling van 40 zoengl. — Een kruis te stellen op gewijde aarde, waar het de Zdr. gelieven zal. — Betaling van 21 st. voor een dertigste.

A.T. — *Schepenreg. 1538/39*, ON. 1003, f. 268 v°.

Compositie : *Schepenreg. 1540/41*, ON. 1004, f. 28.

47) 1540 — 20 juni.

S. : Wouter Korstiaens. — D. : Hendrick Ghys diemen heit Breine.

Zdr. : Adriaan Korstiaens, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Peetersen Machiels & Jasperen van Kynschot; voor D. : Joesen Zoeten & Servaes Moerlants.

VOORW. : Betaling van 11 zoengl. « *...om die byden voerscreven* »

keersluyden in XXXsten, zielmissen, beverden, clooster gebeden ende andere diergelycken wercken ende charitaten voer die ziele des afflivige tot zynder geliefsten bekeert te wordden.» — Betaling van 9 zoengl. voor de onkosten van de uitvaart, het uitdelen van aalmoezen en het offeren van kaarsen van ½ p. voor het H. Sacrament en voor het H. Kruis in de kerk te Oud-Turnhout. — Voetval in hemd, blootshoofd enz. in de kerk te Oud-Turnhout. — Betaling van een som van 40 zoengl. — In de 15 naastkomende jaren mag D. niet meer in het koor van de Zoete Naam Jesus te Oud-Turnhout komen», «ten waere ten tyde van eenige offerande ter missen inden voerscreven choir gedaen wordende».

AT. — Schepenreg. 1540-41, ON. 1004, f. 42vo

Compositie : id., f. 88 : 10.X.1540.

48) 1542 — 14 mei.

S. : Peeter Vloetberchs. — D. : Jan Hendrickx van Eeckeren.

Zdr. : Jan Vloetberchs Henricxsone, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Claus Meyenbosch & Gheerd Beeckmans; voor D. : Heer Ghysbrecht Wilbrorden, prochiaen alhier, & Adriaen Banners.

VOORW. : 100 zielmissen, één dertigste en één kloostergebed, waarvoor 3 carolusgl. zijn te geven. — Offeren van kaarsen van 1 p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor het H. Kruis, voor St. Joris, voor de Zoete Naam Jesus, voor Sinte Claes. — Voetval op dag van de uitspraak en betaling van 5 carolusgl. voor «moetkosten» (kosten van de moetzoener of zoendrager). — Betaling van 40 zoengl.

AT. — Schepenreg. 1542/43, ON. 1005, f. 19.

49) 1543 — 23 september.

S. : Peeter Cantfoorts. — D. : Peetersen van Housterle.

Zdr. : Gielis Cantfoorts, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Peetersen Machiels & Ancelmus Pauwels; voor D. : Jannen Theeus van Massenhove & Peeter Verwilt.

«Alsoo tanderen tyden by crancke aventueren een onnosel ongeval is gebuert inden dorpe van Merxblas tusschen..., den selven beye als jonge gesellen met meer andere versaempt zynde te schieten opte hoepen oft schutters joelen met den handt boge ende zy alsoe schietende, is de voorscreven wylen Peeter Cantforts onversiens van den voorseiden Peeteren van Housterle onwetende geraeckt met den pyle in zynen hooft ontrent zyn oge, daeraff de selve Peeteren Cantforts, na zekeren curen des zirurgyns daer toe gedaen, is van levende lyve gecomen ter doot ende gemerct de onnoselheit ende der crancker aventueren heeft de vorscreven Peeteren Cantforts tselve met goeder wetentheyte, in zynen leven, den voorscreven Peeteren

van Housterle vergeven, begeert hebbende van zynen vrienden oft van niemenden andere, egeen wrake daer over gedaen te wordden.

»Niet te min, omme allen wruegen van desen tusschen den voirscreven Peeteren van Housterle ter eenre, ende Gielis Cantforts ende anderen des voirscreven wylen Peeteren Cantforts vrienden ter anderen zyde, te schouwen...».

VOORW. : D. zal de kerkenrechten betalen, de kosten van de chirurgijn, de kosten van de zoen en bovendien nog 12 carolusgl. «tot eens knechts huere inde stadt des afflyvige...». — Ook hier ontbreekt het klassieke herbergverbod niet. — D. is bij de broeder en de moeder van S. om vergiffenis komen bidden.

AT. — Schepenreg. 1542/43, ON. 1005, f. 100.

50) 1544 — 22 februari.

S. : Claus Loomans, cremer. — D. : Jan Loomans, cremer.

Zdr. : Claus Loomans, zoon van S., waarvoor optreden Jan Beys (momber) en Claus Goris (toeziener).

KL. : voor Zdr. : Claus Knechts & Claus Meyenbosch; voor D. : Peeter Machiels en Gheerden Beeckmans.

VOORW. : «...dat die voorscreven misdadige allen zaken des soendragers overmerckt zal geven tot laeffenissen der zielen des afflivige byder selver dooder zyde te doen doen in XXXste.» — Moet 'n bedevaart doen naar St. Christoffel te Londerbeel «die de afflyvige in zynen leven schuldich was». — Betaling van 20 zoengl. te besteden tot lafenis van de ziel van S. — Was te offeren, 1 p. voor het H. Sacrament, voor O. L. Vrouw, voor het H. Kruis, voor de H. Drievuldigheid, voor Sinte Claus en voor St. Joris. — Voetval blootshoofds enz. in St. Pieterskerk. — Betaling van alle onkosten van de zoen. — Betaling van 116 zoengul.

AT. — Schepenreg. 1542/43, ON. 1005, f. 176vo

51) 1544 — 22 februari :

S. : Jan Thijs. — D. : Heer Franss Nuyens, Priester.

Zdr. : Merten Thijs Janssone.

KL. : voor Zdr. : Gheerden Canters & Monulphus Cornelij; voor D. : Peeteren Machiels & Jaspar van Kyntschot.

Daar de peismakers beide partijen niet tot overeenstemming konden brengen, zo werd bij besloten brieve vanwege de Keizer, aan schout en schepenen opgedragen de partijen in alle redelijkheid «van hueren differenten te vereenigen ende veraccordeeren oft anders recht dien aengaende te doene na gelegentheyte van dien...». Na vele en lange «communicatie ende inductie vanden voerseiden schout ende scepenen» is men op het volgende overeen gekomen :

VOORW. : Moet op Paasavond of Paasmorgen 3 p. was stellen voor

het H. Sacrament in de St.-Pieters- en St-Bavokerk, alsmede op het Begijnhof. — Moet één dertigste laten doen alsmede 50 zielmissen lezen of laten lezen. — Moet twee bedevaarten ondernemen die Jan Thys in zijn leven was schuldig gebleven: naar St. Christoffel te Londerzeel en naar St. Job te Wezemaal. — Moet 100 zoengl. geven. — Voetval op een kamer van het Vrijheidshuis, op de knieën, blootshoofds en met gevouwen handen. «*biddende doer die passie ons Heren*». Zal 24 carolusgl. beta.en voor kosten van uitvaart en 10 zoengl. die aan de armen van de dode zijde moeten uitgekeerd worden. — Mag in de drie volgende jaren niet meer verkeren in de Korte Gasthuisstraat «*aldaer tgevecht des misvals gebuert is*». Ook hier het klassieke herbergverbod. Moest hij op straat of steenweg binnen de Vrijheid, de Zdr. ontmoeten, dan moet hij terstond terug gaan of een huis binnen treden. Ook buiten de Vrijheid moet hij wijken «*opt wytste*».

AT. — *Schepenreg.* 1542/43, ON. 1005, f. 197.

ARB. — *Schouwenrek. St. Jan Bapt.*, 1543/45.

52) 1544 — 16 november.

S.: Lauwereys Vueghs diemen hiet Ooms Wouterssone. — D.: Daniel Mechelmans.

Zdr.: Jan Laureyssone, waarvoor optreden Hendrick Vueghs, broeder van S. (momber) en Jan Knaps (toeziener).

KL.: voor de Zdr.: Jan Ooms tot Winkel & Jan de Timmer; voor D.: Gheert Canters & Jeroen vanden Vliet.

VOORW.: Moet was offeren van 1 p. voor O. L. Vrouw, voor het H. Sacrament, van ½ p. was voor Ste Anna, voor de Zoete Naam Jesus, voor St. Anthonis, voor het H. Bloed. — Betaling van 50 zoengl. tot onderhoud van de kinderen van S. en 2 carolusgl. voor de vrienden. — Voetval in St.-Pieterskerk in linnen klederen enz. Mocht het weder zulks toelaten dan moet het op de markt gebeuren. — Moet 'n jaar lang op Zaterdagen en Zondagen van de markt wegblijven. Alleen mag hij 's Zaterdags tot 11 u. komen «*om recht stroo voer den lieden de copen*».

AT. — *Schepenreg.* 1544/45, ON. 1006, f. 76.

53) 1545 — 12 juli.

S.: Hendrick Moons. — D.: Cornelis Tuyter alias Loomans.

Zdr.: Hendrick Moons; vermits hij «*midts zynder notelycke occupatie*» afwezig is, treedt voor hem Goyvaert Moons op (vader van S.).

KL.: voor Zdr.: Heer Gielis Verhofstadt & Gheerden Beeckmans; voor D.: Heer Ghysbrecht Wilbrordi & Claus Meyenbosch.

VOORW.: Voetval op de markt waar het misdrijf gebeurd is. —

Moet 3 p. was geven, die de vader naar belofte mag stellen. — Betaling van 24 zoengl. — Betaling van 4 gl. aan de vrienden van de dode zijde. — Mag niet meer in de Vrijheid wonen en er nog alleen als een «*wechveerdich*» man doorgaan.

AT. — *Schepenreg.* 1544/45, ON. 1006, f. 233.

54) 1546 — 15 april.

S.: Peeter vanden Plassche wijlen Peeterssone. — D.: Jan vanden Venne.

Zdr.: Anthonis vanden Plassche, broeder van S.

KL.: voor Zdr.: Claus Meyenbosch & Gheert Beeckmans; voor D.: Heer Jaspar Jacobs & Heer Henrick Moermans, priesteren.

VOORW.: Voetval, in hemd, in St Pieterskerk. — Geven van 5 carolusgl. voor zielmissen en dertigste. — Betaling van 75 zoengl., van 4 carolusgl. voor vrienden en magen, van 2½ carolusgl. voor de uitvaart. — Mag 'n jaar lang niet meer in de Vrijheid verkeren maar nog alleen als «*wechveerdich*» man er door trekken. Twee jaar lang moet hij Donderdags en Vrijdags wegblijven van de heerbaan op Antwerpen. — Herbergverbod voor het dorp Beerse.

A.T. — *Schepenreg.* 1544/45, ON. 1006, f. 396.

55) 1548 — 30 maart.

S.: Cornelis van Thielen. — D.: Jacop de Potter.

Zdr.: Dierck de Wilde, momber van Clausken van Thielen, zoontje van S.

KL.: voor Zdr.: Claus Meyenbosch & Gielis Faess; voor D.: Jan Reyns & Joris de Hoze.

VOORW.: Geven van 3 vertelen rog, die naar believen door de moeder van S. «*den armen gedeylt ende gespynt*» zullen worden. — Geven van kaarsen van ½ p. voor het H. Sacrament, O. L. Vrouw, het H. Kruis, Ste Anna. — Betaling van 80 zoengl. — Voetval in een kamer naar believen van de dode zijde. — Betaling van de onkosten van Zdr. — Mag in de Potterstraat niet meer wonen tenzij zes huizen voorbij de woonplaats van de moeder.

A.T. — *Schepenreg.* 1546/1547, ON. 1007, f. 256 v°

56) 1553 — 25 januari.

S.: Christoffel Schoenmakers. — D.: Hendrick Haecx.

Zdr.: Lauwerys Schoenmakers, broeder van S. en Jan Schoenmakers, neef van S.

KL.: voor Zdr.: Jan Loomans & Hendrick Janssen van Velthoven; voor D.: Dierck van Almkercke & Pauwels Siongen.

VOORW. : Zal geven drie kaarsen van 1 p., te stellen voor het H. Sacrament en O. L. Vrouw in St Pieterskerk. De derde te Rosendaal voor het H. Sacrament. S. is aldaar overleden — Vijf zielmissen te laten lezen — Voetval, blootshoofds, barvoets, enz. in een kamer naar believen van Zdr. — Betaling van 2 rinsgl. 10 st. voor kosten van moetzoen. — Betaling van 28 zoengl. — Deze zullen onder de KL. van de dode zijde blijven berusten totdat de beide aanspraakmakers, zullen zijn overeen gekomen aan wie van rechtswege het zoengeld toekomt.

Uitgesproken ten huize van Gheert Cantforts «*achter de merct*».

A.T. — *Schepenreg.* 1552/53, ON. 1010, f. 99.

57) 1557 — 4 juni.

S. : Kathelyne Ooms. — D. : Margriet Leys en haar zoon Wilbort de Bie.

Zdr. : Peeter Sbeckers Hendrickssone, waarvoor optreden, Jan Sbeckers Hieronymussone (momber) en Wilboort Ooms (toeziener).

KL. : voor Zdr. : Franchoy Kaimocx & Bartholomeeus Symons; voor D. : Philips Willems & Mathys Verhaecht.

VOORW. : Ieder van de DD. moet voetval doen in het openbaar op de markt. Margriet Leys op de dag van de uitspraak; haar zoon, op de dag van zijn terugkeer. Moet gebeuren in hemd, blootshoofd, met gevouwen handen, dragen in hun handen, twee wassen kaarsen van ¼ p. Moeten ook alle kosten van vergadering betalen. — Margriet Leys zal 10 zoengl. betalen. — Moet 25 zielmissen doen lezen vóór Bamis. — Moet drie pelgrimagiën ondernemen, namelijk naar O. L. Vrouw te Halle, naar Alseberg en naar St. Adriaans. — Zij moet nog 4 Rinsgl. betalen. — Moet ook de uitvaartkosten dragen. — Mogen in 80 jaar niet meer wonen in de beide gehuchten van Winckel of in de beide Rielen.

A.T. — *Schepenreg.* 1556/57, ON. 1012, f. 258.

58) 1561 — 26 januari.

S. : Janne Verwilt. — D. : Franchois de Hoze.

Zdr. : Peter Verwilt, vader, en Willem Verwilt, broeder van S.

KL. : voor Zdr. : Heer en Mr Daniel de Nuieler, Lambrecht Lauwers en Franchoy Caymox; voor D. : Cornelis van Immerseel en Jan van Scalunnen.

VOORW. : Voetval in de kerk van Oud-Turnhout op een zondag. — Betaling van alle onkosten van uitvaart en chirurgijn. — Betaling van 25 zoengl. — D. en zijn vrouw worden voor 6 jaar uit de Vrijheid verbannen. — Kaarsen te offeren voor het H. Sacrament en voor O. L. Vrouw. — Het echtpaar mag niet meer wonen in de Otterstraat van de «*Witte Leeuw*» af (hoek Markt) tot aan de kapel

in 't Sant. — D. mag geen «*geley*», d.i. goed stro, verzoeken noch gebruiken te Retie, Dessel, Zoersel en Oostmalle.

A.T. — *Schepenreg.* 1560/61, ON. 1014, f. 136 v°.

59) 1561 — 30 december.

S. : Jacop Snoys. D. : Hans Bulckmans.

Zdr. : Jan Snoys met zijn zoon Cornelis.

KL. : voor Zdr. : Claes Boeckheze & Jan van Schaluynen; voor Melchior Bolckmans die zijn zoon vervangt : Peeter de Knodder van Hoogstraten & Herman Theeus.

VOORW. : D. moet voetval doen te Turnhout, in zekere kamer, houdende in de hand een opgerechte halm «*in teecken van vergiffenisse*». — Mag gedurende 6 jaar niet meer te Merksplas wonen, «*maer mach aldair weechverdich zyn*». — Mag gedurende 4 jaar niet meer te Turnhout verkeren op marktdagen. — Moet naar Meerle 'n wassen kaars dragen van 3 pond, «*met hem hebbende thien persoenen*». Hij moet er een mis laten lezen en voor O. L. Vrouw 1 carolusgl. offeren. — In St.-Pieterskerk te Turnhout moet hij voor O. L. Vrouw 2 carolusgl. offeren. — Moet 6 rinsgl. betalen voor uitvaart en chirurgijnskosten. — Moet de kosten van vergadering dragen. — Betaling van 60 zoengl. — De overeenkomst moet binnen de zes weken haar beslag hebben gehad.

Schepenreg. 1560/61, ON. 1014, los blad,
dat gevouwen zit rond de 7^e katern.

HET LIERSE KAPITTEL VAN ST-GUMMARUS EN ZIJN BEZITTINGEN TE HERENTHOUT

door

Drs. FR. VERBIEST.

In een paar opeenvolgende bijdragen wensen wij hier enkele aanvullende gegevens bijeen brengen in verband met de geschiedenis van de Sint-Gummarusparochie te Herenthout. Zij werd in 1803 afgeschaft en behoort sindsdien tot het historisch verleden. Bij de status questionis in dit onderwerp zijn wij vooral aangewezen op de studies van Ferdinand Donnet ⁽¹⁾ en Z. E. Heer Kan. Floris Prims ⁽²⁾. Wij raadpleegden niet de archivalia uit het Rijksel archief, waarover F. Prims schrijft dat zij voor historische monografie van het dorp Herenthout heel zeker niet mogen verwaarloosd worden ⁽³⁾. Toch konden wij aanvullende conclusies naar voor brengen, af te leiden uit de studie van de tot nu toe niet gebruikte bronnen uit het archief van het Sint-Gummaruskapittel te Lier ⁽⁴⁾.

⁽¹⁾ F. DONNET, *Notice sur Herenthout*, Anvers, 1904.

⁽²⁾ F. PRIMS, *Album Pastorum Campiniae*. Uitg. van de Bijdragen, Antwerpen, 1952. - F. PRIMS, *Het Parochiewezen in de Antwerpse Kempen*, Uitg. van de Bijdragen, Antwerpen, 1948. - ID., *Herenthout en een onbekend Archief*, (ANTWERPIENSIA, XVIII), 1947, blz. 338-341. - ID., *Onze Kempische Dubbeldorpen*, (ANTWERPIENSIA, XVIII), 1947, blz. 330-338.

⁽³⁾ F. PRIMS, *Herenthout en een onbekend Archief*, loc. cit., blz. 339-340.

⁽⁴⁾ Voor de verwijzingen gebruiken wij de afkortingen « St-Gumm. ».

I. DE SINT-GUMMARUSPAROCHIE TE HERENTHOUT.

Wij vatten vooreerst de belangrijkste bevindingen van F. Donnet samen als volgt :

De tweede Herenthoutse kerk (naast die van Sint-Pieter), die van Sint-Gummarus, hoorde toe aan het kapittel van Lier. In het begin van de 15de eeuw treffen wij een eerste spoor aan van het bestaan dezer parochie. De 7de november 1427 verkopen de gebroeders Martijn en Andreas vander Heiden aan Rombout van den Velde een huis met tuin, groot een halve bunder, « *gelegen in p(a)r(o)chie van Ste Gom(m)aers te He(re)nthout tusschen sh(er)en strate en Katline van Tuijlen* » ⁽⁵⁾. De oudst bekende pastoor van St.-Gummarus is Hendrik Wagemans, zoals blijkt uit een schepenbrief van 1432 ⁽⁶⁾.

Volgen wij nu Fl. Prims in zijn bevindingen.

« *De St.-Gummaruskapel, op enkele honderd meters van de kerk, was eenmaal de parochiekerk van Herenthout-Wiekevorst...* » ⁽⁷⁾. « *We gissen dat ze de oorspronkelijke parochie van de nederzetting in het herenthout was. Het bevestigingsrecht hoorde den hertog van Brabant toe, tot in 1408 wanneer hertog Antoon van Bourgondië het aan het kapittel van Lier schonk... De St.-Gummarusparochie kreeg een St.-Pietersparochie naast zich op de nieuwe vrijheidsgronden in de eerste jaren van de XIII^{de} eeuw. In 1642 werden Wimpel en Wiekevorst, generzijds de Wimp, aan St.-Gummarus ontnomen om de parochie Wiekevorst te vormen.* » ⁽⁸⁾

In zijn uitgave van 1948, « *Het Parochiewezen* », is schrijver wel expliciet wat betreft de overgang van het « *jus patronatus* » van St.-Gummarusparochie uit de handen van de hertog in die van het Lierse kapittel. In zijn « *Album Pastorum...* » van 1952, stelt hij zich echter met meer reserve

⁽⁵⁾ F. DONNET verwijst daarvoor naar : *Archives communales d'Anvers. Schepenbrieven*, n° 1427, f° 39.

⁽⁶⁾ DONNET verwijst naar : *Archives comm. d'Anvers. Schepenbrieven*, n° 1432, f° 240.

⁽⁷⁾ PRIMS, *Album Pastorum*, o.c., blz. 137.

⁽⁸⁾ PRIMS, *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 164-165.

opnieuw de vraag : « Wanneer is Herenthout aan het St.-Gummaruskapittel van Lier gekomen ? » Hij antwoordt in dezer voege : « In 1408 geeft Antoon van Bourgondië de kerken van Herenthout, Kessel, Emblem en Lichtaart aan voormeld kapittel, maar dit lijkt een bevestiging van oudere rechten, gegeven op verzoek van het kapittel » ⁽⁹⁾.

Wij wensen niet in te gaan op de historie van Kessel, Emblem en Lichtaart. Wel interesseert ons voorlopig het geval « Herenthout ». De kapittel-archivalia lichten ons daarover nader in.

Sint-Gummaruskapittel te Lier bezat inderdaad niet onbelangrijke bezittingen te Herenthout. Het schonk aan de oude parochiekerk Sint-Gummarus tot patroonheilige, het noemde er de pastoors en andere kerkelijke dienaars, het bezat er het « jus patronatus ».

Een cijnsrol van 1406, « den erflike cheins die men der kerken van sinte Gum(m)aers van Lire schuldich is in ouden Lov. en(de) in paymente te alreheillghemisse » geeft melding van deze nota : « Item die capelrie in He(re)nthout. VII st. VI. d. oude Lov. » ⁽¹⁰⁾.

Een tweede cijnsrol, eveneens van 1406, geeft naast enkele bezittingen te Emblem, Broechem, Ranst, Bevel, Kessel, Nijlen, Duffel en elders nogmaals aan : « De Capelrie in sente Go(m)maerskerke te Hee(re)nthout » voor het bedrag van VII st. VI. d. Lov. ⁽¹¹⁾.

Voor de meeste kapelanieën, gesticht in de 15de en 16de eeuw, is de begeving in handen van de « persona », de « dominus loci », die waarschijnlijk het meest tot de stichting

⁽⁹⁾ PRIMIS, *idem*, ibidem als in voetnoot n° 8.

⁽¹⁰⁾ Archief St-Gumm. Cijnsrol n° 1, n° 25/5. « Dit is den erflike cheins die men der kerken van sinte gu(m)maers van lire jaerlics schuldich is in ouden lov. en(de) in paymente te alrereilghemisse. » 22 cm × 92,5 cm.

⁽¹¹⁾ Archief St-Gumm. Cijnsrol n° 2, 25/5. « Der kerken chij(n)s en(de) Renten van sente Gom(m)aers ghescreve(n) inden Jaer veertienhond(er)t en(de) zesse inden aduente en(de) was doen elc een faute van eene(n) t(er)mine en(de) de a dat IIste teken. » 25,8 m × 20,5 cm. Beide rollen zeer goed bewaard.

had bijgedragen ⁽¹²⁾. In de lijst der Kamerijkse kapelanieën voor de Antwerpse Kempen, rond 1400, wordt door Z. E. H. Prims voor Herenthout Sint-Gummarus, ook de kapelanie van O.-L.-Vrouw genoteerd ⁽¹³⁾. Wellicht is het de in de rollen vermelde « capelrie ». Het begevingrecht van Sint-Gummarus hoorde de hertog toe, naar het reeds vermelde getuigenis van Prims. De algemene regel wordt dus ook hier gevolgd.

Ter staving van zijn getuigenis vermeldt F. Prims het « *registrum capituli S. Gummari Lyre* », met een brief van Petrus van Ailly, bisschop van Kamerijk. Daarin wordt ondermeer gezegd : « in litteris ...illustrissimi principis Anthonii, ducis Brabantie et Limburgie, collatoris ratione sui juris patronatus in curis de Kessele, HERNETHOUTH SANCTI GUMMARI, Lichtert, Emblem et omnibus capellanis dictorum locorum suas ut laicus patronus conferre consueverat, in vos, decanum et capitulum transtulit, et pie, pure propter Deum, vobis dedit et assignavit ...sub data in dictis litteris contenta, videlicet penultime Junii anno Domini 1408 » ⁽¹⁴⁾.

Met het geciteerde « *registrum secretorum capituli S. Gummari Lyre* » bedoelt Prims heel waarschijnlijk het « *Liber secretorum* » van het Lierse kapittel, inderdaad ook genoemd « *Registrum secretorum Capituli Collegiatae Sancti Gummari In Liera, collectum et scriptum per me Adrianum Elout, ejusdem ecclesiae decanum immeritum, hoc feliciter incipit 22 januarii anno Domini 1562* » ⁽¹⁵⁾.

Hij kon echter geen inzage nemen van het register, dat naar zijn schrijven, reeds in 1937 zoek was geraakt. Daarom baseerde zich de zeereerwaarde schrijver vermoedelijk voor de nota's over Herenthout op een afschrift van de inhoudstafel

⁽¹²⁾ F. PRIMIS, *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 56.

⁽¹³⁾ *Idem*, ibidem, blz. 54.

⁽¹⁴⁾ *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 164-165.

⁽¹⁵⁾ Archief St-Gumm. n° 105/2. Zie daarvan volledige beschrijving in mijn bijdrage : « *Het Liber Secretorum van het Lierse Kapittel* », in het *Tijdschr. voor Gesch. en Folklore van de Prov. Antwerpen*, XV^{de} jaargang, 1952, blz. 22-54.

van genoemd register, ontvangen uit handen van wijlen archivaris J.-B. Stockmans ⁽¹⁶⁾.

Vergelijken wij de gegevens, door Z.-E.-Heer Prims bijeengehaald, met de volledige tekst van de vernoemde brief van bisschop Petrus d'Ailly, uit het intussen door mij terug opgedolven « *registrum secretorum* », dan komen wij tot een paar nieuwe conclusies.

In een brief van de 16de februari 1409 (n.s. 1410) aan deken en kapittel van Lier, bevestigt de bisschop van Kamerijk, Petrus d'Ailly ⁽¹⁷⁾, de eerste fundatie van de nieuwe dagelijkse distributies. Mede bevestigt hij de incorporatie van twee kapelanieën, van één der vier vicariaten van Sint-Gommarus en van de kapelanie van de Sint-Pieterskapel.

Hij herinnert aan de brieven van hertog Antoon ⁽¹⁸⁾, van de 29e juni 1405, waarin deze, « laicus patronus » en bezitter van het « jus patronatus », het patronaatsrecht van Kessel, Herenthout St.-Gummarus, Lichtaart en andere plaatsen afstaat aan de heer deken en het kapittel van Lier.

Naar aanleiding van het bisschoppelijk bezoek in het diocesis alsmede te Lier op de 17de februari 1409 (n.s. 1410) heeft hij geconstateerd dat sommigen de intentie hebben genoemde beslissing van hertog Antoon af te breken of met voortvarendeheid te contrariëren. De handelingen echter der « ordinaries »,

⁽¹⁶⁾ PRIMIS schreef over het Liber secretorum in de *Bijdragen*, jg. XXVIII (1937), blz. 158-65.

⁽¹⁷⁾ Petrus d'Ailly werd bisschop van Kamerijk in 1398. Hij deed in 1400 zijn « prima receptie et visitatie » te Antwerpen. Hij beproefde het de controverse tussen de Clementijnen en Urbanisten van het westers schisma af te ronden en bij te leggen, om een oplossing te krijgen voor het « schisma dolorosum ». In deze strijd hield het bisdom Kamerijk zich neutraal, al werd zijn bestuurder, Jan 't Serclaes, door Avignon erkend en door Rome gewraakt. De opvolgers van 't Serclaes, Andreas van Luxemburg en ook Pierre d'Ailly (1396-1411) gedroegen zich echter wel neutraal. (Zie daarover in « *Algemene Geschiedenis der Nederlanden, deel III* », Antwerpen 1951, blz. 408 en volgende.

⁽¹⁸⁾ Antoon van Bourgondië was hertog van Brabant en Limburg van 1405 (1406) af en voerde een centralisatiepolitiek, in overeenstemming met Frans-Bourgondische regeringsmethoden, zoals zijn vader Filips de Stoute.

waar het neutraliteitsregime wordt onderhouden, werden in het concilie van Pisa ⁽¹⁹⁾ door de huidige paus, Alexander V, geratificeerd, goedgekeurd en geconfirmeerd door zijn apostolisch gezag ⁽²⁰⁾.

(Volgen dan nog andere bepalingen nopens het onderhoud, de bekostiging met voorschriften ter toekenning der kapelanieën.) Gegeven te Lier de zestiende februari 1409 (n.s. 1410) volgens de stijl van Kamerijk ⁽²¹⁾.

De volledige tekst laat dan ook de volgende conclusies toe :

1. De overdracht van het patronaatsrecht van St-Gummarus te Herenthout, voortijds in bezit van de hertog, Antoon van Brabant en Limburg, geschiedde dus reeds in het jaar 1405.

2. De vermeldingen van de kapelanie van Sint-Gummarus in de twee cijnsrollen van 1406 lijkt dus niet verwonderlijk.

3. Bisschop, Petrus d'Ailly, geeft slechts een bevestiging van de rechten van het Liers kapittel, reeds vroeger, in 1405, toegekend door de hertog van Brabant.

4. Het is meer dan waarschijnlijk dat deze gift van de patronaatsrechten aan Lier, deel uitmaakt van de neutraliteitspolitiek van hertog Antoon. Toch blijkt het eveneens dat te Lier niet iedereen gediend was met die politiek, vermits de geldigheid van deze beslissing wordt aangevochten en de Lierenaars slechts vrede nemen met die beslissing, nadat ze werd goedgekeurd door de paus zelf. Het Westers Schisma ging dus ook te Lier niet ongemerkt voorbij. In de politiek van « onzijdigheid », gedicteerd door Filips en later door zijn zoon, Antoon, werd ook het kapittel van Lier voor zijn verantwoordelijkheid gesteld ⁽²²⁾.

⁽¹⁹⁾ Het befaamde concilie van Pisa werd gehouden in 1409.

⁽²⁰⁾ Alexander V, paus van 26 juni 1409 af tot 3 mei 1410, zodat zijn pausdom nauw verbonden was met het westers schisma.

⁽²¹⁾ Zie volledige tekst in bijlage.

⁽²²⁾ Voor de Westerse Scheuring in het Antwerpse, zie o.m.: F. PRIMIS, *Geschiedenis van Antwerpen V, 2 : Economische en geestelijke Orde onder Vlaanderen 1356-1405*, Antwerpen, 1935, blz. 152-164. Ook in : *Antwerpen door de Eeuwen heen*, Antwerpen, 1951, blz. 222 en volgende.

5. Heel wat vroeger dan in 1427, naar mededeling van F. Donnet, is er dus reeds sprake van de St.-Gummaruskerk en -parochie, vermits wij deze kunnen verschuiven naar 1405, datum der overdracht van het « jus patronatus » van St.-Gummarusparochie te Herenthout aan het Lierse kapittel van Sint-Gummarus.

II. NADERE OMSCHRIJVING VAN DE BEZITTINGEN EN RECHTEN.

Volgen wij de chronologie der verdere gegevens uit de Lierse archivalia, dan ontmoeten wij nog dikwijls de bevestiging van het recht van het Lierse kapittel te Herenthout Sint-Gummarus en wordt de geschiedenis van de parochie iets duidelijker afgetekend.

Een cijnsboek van 1448 geeft de woordelijke herhaling van de vermelding in de twee cijnsrollen van 1406 : « *De capelrie van synte gom(m)aers kerke te heerenthout vii st. d. 1°. talderheyl(ighen)* » ⁽²³⁾.

Ook hier staat deze annotatie tussen de bezittingen en rechten van Lier te Ranst, Emblem, Broechem, Kessel, Nijlen, Duffel, Bevel.

Het « *Liber secretorum* » van 1562, reeds vermeld, citeert eveneens de kapittelbezittingen te Herenthout tussen de « *Andere diversche erfchijsen ende heerlicheden waertoe het capittel heeft meijers ende laten om die selven gronden te erven ende onterven...* », of nog tussen de « *erfchijsen die welcke een heerlicheyt sijn binnen ende buyten Liere, waer deur men die gronden van erve ghoeft ende ontgoeft voer den meyer ende laten vanden capittelen achtervolgende ons oude chijsboecken diemen brenghen moet tot sproofs oft rentmeester vanden capittelenhuysse des anderen daechs nae alderzielendach* » ⁽²⁴⁾.

⁽²³⁾ *Chys ende Renten Boeck der kercken van sinte gomaer tot Lier beschreven inden vastene ten jaere 1448 bevattende veele oude Donatie gedaen aen de oude ende nieuwe kerck van Sinte (gom(m)aer tot Lyre.* Archief St-Gumm., n° 25/1, f° 22 v°.

Wij lezen daarbij voor Herenthout : « *peeters ende goesens chijs 22 st. (d. 1/2 lovens; 2 st. 6 d. Antwerps; 6 d. Turnoysen; 2 oude mijten; 20 st. pajements; 2 hoienderen* » ⁽²⁵⁾.

Ook geniet het kapittel van sommige gronden voor de « *Redditus spectantes ad panem canonicorum* », aansluitend dus bij de confirmatie der distributies van 1405. « *Item Goyvaert vander Linden kinderen, nu luycken Verlinden acht oude gr. van sijnen goeden tot Herenthout, de welcke Wouter Aelbrechts vanden Driesge te heffen plach ende der capitelen vercocht heeft na vuytwijzen eens briefs der laten Wouters van Vriesele in Herenthout ende hieraf es noch eenen brief van Antwerpen ende men es dese acht oude gr. heffende op eenen beempdt te Herenthout neffens de vruchte aen deen zijde ende Jans erve vanden Borne op dander 6 d. 16* » ⁽²⁶⁾.

De rentmeesters van het Lierse kapittel eigenden zich door schenking of aankoop, sommige gronden toe te Herenthout. Daarop heft het kapittel de cijnsbelasting. Overlopen wij deze grondverhandelingen in chronologische volgorde.

1. — De 16de oktober verschijnen voor de schepenen van de « *Bijvange van Liere* », « *Wouter vander Gouwe ende Jan van Dapoele de Jonge, Lysbeth vanden Zande en Michiel vanden Bolke, haar man en mombeer.* » De laatste twee bevestigen dat Henri ende Jan vanden Zande, broeders van Elizabet, haar gegeven hebben drie mudden rogge. Dit doen de broeders ter afkorting van de 12 mudden rogge erfelijke pacht, die zij schuldig waren aan Elizabet voor haar ouderlijk erfgoed op « *de beempdt geheeten de Werft* ». Zij schenken die beemd aan Elizabet voor 4 mudden, d.i. 3½ mudden, die zij bezaten op « *alle Henrics goede vander Blaect te Bouwele ende te Herenthout gelegen* » en van ½ mude op « *Jans Wagemans goede te Bouwele...* » ⁽²⁷⁾.

⁽²⁴⁾ *Liber secretorum*, o.c., f° 16 v°.

⁽²⁵⁾ Idem, ibidem.

⁽²⁶⁾ *Liber secretorum*, o.c., f° 21 v°.

⁽²⁷⁾ Stadsarchief Lier, charters, niet genummerd. Zie bijlage 1.

De goederen van de familie Vander Blaect zullen meermaals ter sprake komen.

2. — Jan van Lichtert (of Lichtervelt of Lichtervels) schenkt voor zijn jaargetijde in Sint-Gummarus te Lier, aan de kerk, aan de H. Geesttafel en aan het kapittel van Lier 3 veertelen rogge erfelijk op een pand te Herenthout. Wouter vander Blaect heeft die gronden in bezit. De 3 veertelen rogge worden in drie gedeeld na de dood van Jans vrouw. Zeven mudden rogge gaan naar de kerk, ?? mudden naar de H. Geesttafel en één naar het kapittel voor het jaargetijde ⁽²⁸⁾.

Deze schenking draagt geen datum, maar zij komt alleszins vóór 1448, datum van het cijnsboek, reeds vermeld, waarin ze genoteerd werd. Wouter vander Blaect zal die goederen afstaan aan zijn zuster vóór 1440, zoals het onrechtstreeks op te maken is uit het volgende document.

3. — Voor schepenen van Antwerpen, « *Peter van Hambroec die men heet vander Bevershuys ende Jan van Rethoven* », verschijnen « *Margriete vander Blaect met Aerde Magermans hoeren wettigen man* ». Zij verkopen aan Eerw. Heer « *Adryane Neve, priester* » (hij is de rentmeester van het kapittel), een jaarlijkse rente van 3 gouden peters op een euzel te Herenthout. Zij houden deze panden vrij van alle onkosten, uitgezonderd « *den gerechten heeren chijs* » van 7 oude groten en een half veertel rogge, op naam van « *Michiele vanden Bolke* ». Geacteerd te Antwerpen de 23^e april 1440 ⁽²⁹⁾.

4. — Deze goederen gaan over in handen van « *Ambrosius van Tongerlo kinderen, daer moeder af was Lijsbeth Moens* ». Immers het cijnsboek van 1512 bepaalt dat « *zekeren goeden gelegen inde prochie van Herenthout, Wouteren Verblaect voertijts toebehoerende van dat Jans Van Lichtervelt der kerken daer op bezette* » een rente opleveren voor het kapittel.

⁽²⁸⁾ Archief St-Gumm. Cijnsboek 1448, n° 25/1, f° 101 v° en Cijnsboek 1448, n° 25/2, f° 35 v°.

⁽²⁹⁾ Oorspronkelijk charter, archief St-Gumm., Doos I. Zie bijlage 2.

Het gaat over « *een stuck lants gelegen inde Breemstrate* » en over « *drie virendeels lants op Emblehems velt...* » ⁽³⁰⁾.

5. — In de oorkonden, die volgen, worden de goederen nog nader omschreven. Immers, op 12 juli 1462 verschijnt voor de schepenen van Herenthout, « *Claus vander haghe, Dielis Deens, Jan Peters, Jan vander Lynden, Jan van Haecht, Wouter vander Rydt ende Art van Tongerlo, scepenen Wouters van Dyelbeke inden dorpe van Herentout* » de heer Adam Deens, « *priester als Rentmeester der heeren Capittelen ende Capellanen te Lyere* ». Hij kocht het goed en de renten op de goederen, achtergelaten door Margriet vander Blaect. Die goederen zijn : 1. « *een half buender lants luttel myn oft meer opt velt gelegen in Ghysbrecht van Helmont erue geheeten is den Heynseman* », 2. « *een vierendeel lants opt luttelvelt gelegen aen Jan Tsyen erue* », 3. « *drie vierendeel erfs oft groende geheeten is die boerstad* », 4. « *half de herberghe metter toebehoerten gelegen inde Plaetse te Herenthout aent veken...* ». De schepenen van Herenthout bevestigen het en hangen aan oorkonde hun zegel ⁽³¹⁾.

6. — De 9de november 1463 verschijnt dezelfde Adam Deens, priester en rentmeester van het Sint-Gummaruskapittel te Lier, voor « *Jan van Tongerlo, meyer Joncvrouwen (Katelijne) van Vriesele vanden nuwen goeden ende Jan Peters meyer Antonys van Quaderebbe vanden nuwen goeden in sinen hof in Herentout ende Jacob Tymmermans ende Peter van Tongerlo gesworen laten inden hof voers.* » Hij bevestigt dat Aard van Tongerlo van hem heeft gekocht « *een eeusel gelegen aen die Blaect te Herentout houdende een buender luttel myn oft meer* » voor een rente van 20 schellingen groten Brabants, jaarlijks te betalen op Kerstavond. Oorkonde werd bezegeld door meiers en laten ⁽³²⁾.

7. — Op 9 november 1463 verschijnt voor dezelfde schepenen van Herenthout als hierboven, de heer Adam Deens, rent-

⁽³⁰⁾ Dboeck vanden Chysen ende Renten toebehoorende der kerken van sinte Gom(m)aer inder stad van lyere, an(n)o 1512. Archief St-Gumm., n° 25/3, f° 18 v°.

⁽³¹⁾ Oorspr. charter, archief St-Gumm., Doos II. Zie bijlage 3.

⁽³²⁾ Oorspr. charter, archief St-Gumm., Doos II. Zie bijlage 4.

meester van het kapittel, die verklaart dat « *Jan van Haecht, anders Westerhoven* » van hem wettelijk heeft gekocht een bunder beemds min een half vierendeel, « *alsoet gelegen is in despensche broec* » tegen 9 schellingen, jaarlijks te betalen op Kerstavond. Gezegeld door meiers en laten van het hof ⁽³³⁾.

Al deze grondverhandelingen, waarbij het laathof van Herenthout en het kapittel van Lier voortdurend betrokken zijn, dateren van tamelijk jonge datum. Toch vervolledigen zij de laconische vermeldingen uit de eerste cijnsrollen. Tot in het begin van de 17de eeuw strekten de grenzen van de parochie van Sint-Gummarus zich zeer ver uit « *englobant dans son ressort le hameau de Wiekevorst* » ⁽³⁴⁾.

Het vage historisch beeld van deze parochie wordt door enkele andere gegevens nog omschreven en verduidelijkt. Zo weten we dat de collatie van de pastorie van deze parochie, genoemd « *media ecclesia* » ⁽³⁵⁾, competeerde aan de hertog van Brabant, zoals het blijkt uit de brief aan de bisschop van Antwerpen van mei 1647 ⁽³⁶⁾. De zelfstandige « *matrix ecclesia* » zal echter weldra één worden met de andere parochie, die van Sint-Pieter te Herenthout, die in het begin van de 13de eeuw werd opgericht op het grondgebied van Herenthout ⁽³⁷⁾. Doch daarnaast komt in 1462 de afscheiding van Wimpel en Wiekevorst van de oude parochie van Sint-Gummarus te Herenthout, om een afzonderlijke parochie te worden, met name Wiekevorst ⁽³⁸⁾.

Een niet gedateerde nota van het einde van de 16de eeuw, « *pro unione parochiarum Sancti Petri et Sancti Gummari in herenthout* » bevestigt inderdaad de vereniging der twee oude parochiën. Zoals te verwachten krijgen we in hetzelfde document ook de omschrijving van de tienden, als volgt :

⁽³³⁾ Oorspr. charter, archief St-Gumm., Doos II. Zie bijlage 5.

⁽³⁴⁾ F. DONNET, *Notice*, o.c., p. 59.

⁽³⁵⁾ *Visitationes 1572*, archief aartsbisdom Mechelen.

⁽³⁶⁾ *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 168.

⁽³⁷⁾ *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 165 en volgende. - *Album Pastorum*, o.c., blz. 139. - Te vergelijken met F. DONNET, o.c., p. 17.

⁽³⁸⁾ *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 166.

« *Dat de grote thinde competerende aen den pastoor van de kleyne kerk in herenthout genoemd de bernems thiende voor desen altydt is verpacht geweest 400 gl. en 40 pont boeter en een lam voor ider van de vier pachters als ze schapen hielen*

dat de kleyene thiende te Wimpel ook gelijk aen de voorgaende gelegen onder wiekvorst als nu volgens bekentenisse van den heer pastoor actueel rendeert 7 pistoelen dus 73 - 18

dat de thinde van oosterhoeven onder herenthout waer van de hellingh compteert het Capittel alhier is te renderen op 100 gl behalven de novalia

dat den heer pastoor van wiekevorst en het Capittel ider jaereljk moeten leveren aen den here pastoor S. Gum. '6 veertelen cooren, dus 12 veertelen à 3 gl is 36 gulden

dat den Heer pastoor S. Gum. nogh competeert over eene rente tot last van de kerke jaar 6 gl. 15 st.

wat den eersten art. aengaet is seker dat de groote thiende genoemd der bernems thiende gelegen onder wiekevorst tusschen dien tijdt en nu merklijk meer moet renderen ter oorsake van de novalia en naderhandt ter oorsake van de opgebroeken heyden sal moeten renderen als ook dat de thinden over al merklijk hooger verpacht worden als wel pleeggh, soo dat daar geen achte te nemen is op het taxaet in voorige tijden gedaen en men vermeynt dat by publyke verpachtinge wel soude komen tusschen de 5 a 6 hondert gl. oft meer.

soo men ook meynt de thinde noort wimpel ook onder wiekvorst bij publike verpachtinge seker... komen tot 100 gl. gecomp... die van het Capittel ook onder... merklijk als vooren...

De thinde te oosterhoven syn hier voorens sonder de actuele en nogh toekomende novalia op 100 gl gelijk aen die van het capittel aldaer Welk waer by dien samen in een massa verpacht warden buyten tweyfel hooger soude komen.

daer by de Novel veertelen kooren te samen met de rente moet gerekent worden op 400 gl. iaers.

Dus soude de revenuen wel komen op 800 gl.

Daer van afgetrokken de lasten der XX soo onder wiekevorst a rato van 71-15 en onder herenthout a rato van 6-13 maekende te samen 78-8

soude blijven 800 — 78-8 = 721-12
buyten en behalven de andere gemelde lasten die men soude moeten onderzoeken als vooreerst hoe en met wiens consent daer op is die saturdaysche misse tot laste van het pastoreel huys.

wat aengaet de obligatie tot reparatie en restauratie moet naer gesien worden oft daer van behoorlijke rekeninge is gedaen en wat al is afgeleydt pas de 20 gl jaers voor de jaerlijksche reparatie

want aengaet de schuere en is niet noodig aengesien de thinde selfs niet ophaelen maer verpachten oft laeten ophaelen.

nopende de 12 veertelen cheyns syn seker begrepen onder dien dat de thinde van oosterhoven maer opgegeven worden a rato van 100 gl. dogh moet onder soeght worden by den rentmeester oft wy van onse thinde ook dergelijke cheyns betaelen aen nazareth en wie die betaelt als ook wie ses veertelen levert aen den heer pastoor S. Gum.

volgens de opgevinge van den heer pastoor S. Gum. waer by syn geheel revenu maer en soude importeren 384 - 15 en soo de lasten der somme 216 - 8 maer en soude overschieten 168 - 7 hij waerlijk alte weynig soude hebben.

maer dat het Capittel in plaets van de 168 - 7 eens presenteerde 350 oft alwaer het 384 - 15 voor competentie mits aen het Capittel af te staen de pastorele thinden altemael met de laesten daer op uytgaende ben van gevoelens dat hy sulke favorabel offer niet en soude accepteren.

en ik meyne dat het Capittel er ook geen schade soude by doen alsoo evenwel ist nu niet eventwel naderhant die parochie S. Gum. eens sal moeten gecorporeert worden in de groote ter oorsake van de inconvenienten die er syn van daer in een selve twee parochiale kerken en pastoors huys schen tegen huys te hebben ende daerover van voorens en van outs is geklaegt soo syne Doorl. Hoogw. van gameren pie memorie ook van intentie was.

Daer en boven volgen de opgevinge voorig gemelt en syn de pastorele revenuen niet genoghsam om ordentelijk een pastoor te onderhouden en soo vervolgens soude de vernietinge van de clyne parochie bestaende in 8 à 9 huysen volgens den

act van separatie de anno 1642 in ses a seven en 50 a 60 communicanten rondom geinclavert door de huysen en communicanten van de groote parochie past vallen in den cas, ... hoe onnoedig die kleyne parochie mitsgaders eenen pastoor daer voor is bleykt ook wel uyt de kleyngheyd des stoel rechten die hy offert te cederen voor een ducaet jaer ergo cura sine iura... » ⁽³⁹⁾.

Vatten we de belangrijkste gegevens uit dit document samen, dan komen we tot enkele verklarende feiten uit de geschiedenis van St.-Gummarusparochie.

Het kapittel van Lier bezat er de tienden van Oosterhoven, genoemd de kleine tienden. De helft daarvan kwam toe « ratione beneficii incorporati » aan de kanunniken, de andere helft aan de pastorij van Herenthout. Uit rekeningen van 1692 af tot 1759 blijkt dat de administratie dezer tienden steeds doorging, ook nog na de oprichting van de nieuwe parochie Wiekevorst. Trouwens het kapittel krijgt daar het bevestigingsrecht, vermits het de moederkerk Sint-Gummarus in bezit had ⁽⁴⁰⁾.

De grote tienden, competerende aan de pastoor van de « kleyne kerk », genoemd de « bernems thiende », zijn eertijds verpacht geweest voor 400 gulden en 40 pond boter en één lam voor elk van de vier pachters, indien ze schapen kweken.

De « kleyne thiende te Wimpel », ook gelegen te Wiekevorst, renderen 7 pistolen, dus 73 - 18.

De tienden « van oesterhoeven onder Herenthout » gaan voor de helft aan het kapittel, zij renderen 100 gulden, zonder de novalia.

De pastoor van Wiekevorst en het kapittel leveren jaarlijks aan de pastoor van Sint-Gummarus (na de scheiding) 6 veertelen rogge, dat is samen 12 veertelen of 36 gulden.

⁽³⁹⁾ Archief St-Gumm., n° 91/1 het 5de stuk. Nota « Pro Unione parochiarum S. petri et S. gum. in herenthout ». Zonder datum, verhaakkeld papieren document van vier beschreven bladzijden.

⁽⁴⁰⁾ Archief St-Gummarus, 6 losse stukken over de « Thienden onder Herenthout », n°s 98/1, 1 (A. 1713); 2 (A. 1757); 3 (A. 1753-1759); 4 (A. 1682); 5 (zonder datum); 6 (A. 1754-55).

Ten laste van de kerk heeft de pastoor van St.-Gummarus nog een jaarlijkse rente van 6 gulden 15 stuivers.

De tienden, volgens berekening in de nota, kunnen echter veel hoger geschat worden, zodat de gezamenlijke revenuen zouden komen op 800 gulden.

Met vermindering van de 20^e penningen, voor Wiekevorst, a rato van 1 gulden 15 stuivers en voor Herenthout a rato van 6 gulden 13 stuivers, zou er een inkomen overblijven van 725 gulden 12 stuivers.

Ook moet er goed rekening gehouden worden met de reparatie- en restauratie-onkosten. Al die berekeningen leiden tot het volgende besluit : « ik meyne dat het Capittel er ook geen schade zoude bij doen » indien nu of later de parochie van St.-Gummarus zou geïncorporeerd worden in de grote parochie, die van St.-Pieter. Er zijn immers heel wat bezwaren aan verbonden dat er in één gebied twee verschillende parochiekerken zijn, en twee pastoorshuizen met schuur. Bovendien kunnen de revenuen nauwelijks volstaan voor het ordentelijk onderhoud van één enkele pastoor.

Schrijver van de nota besluit dan ook uit al het voorgaande dat de « vernietinghe » of afschaffing van de « cleyne parochie », alias de St.-Gummarusparochie, weldra een feit zal zijn. Immers in 1642 bestaat de « cleyne parochie » uit 8 of 9 huizen met amper 50 à 60 communicanten, totaal ingesloten door de huizen van de « grote parochie », alias St.-Pietersparochie. Daaruit blijkt « *hoe onnoedigh die kleyne parochie mitsgaders eenen pastoor daer voor is* ».

F. Donnet schrijft in dit verband : « *Les habitants de cette dernière localité (Wiekevorst), dès 1617, s'adressèrent à l'autorité ecclésiastique pour obtenir leur séparation d'avec Herenthout et l'érection en paroisse avec cimetière de la chapelle Saint-Jean Baptiste, située sur leur territoire. Ils faisaient valoir la grande distance qui les séparait de l'église dont ils étaient éloignés parfois d'une heure et demie...* » (41).

Op 7 april 1642 erkent bisschop Nemius Wiekevorst als een afzonderlijke parochie uit oorzaak van de overstromingen

(41) F. DONNET, *Notice*, o.c., p. 58.

van de Wimp, vooral in de winter. Het belette de inwoners van Wiekevorst ter kerk te komen naar Herenthout. Het begevensrecht zal behoren aan het kapittel van Lier, dat hetzelfde recht bezat op de oorspronkelijke parochiekerk, St.-Gummarus van Herenthout, of « de matrix ecclesia » (42).

Een bevestiging hiervan vinden wij in een nota van Drijmans : *Thiende in Wiekevorst*. Hij schrijft : « *De thiende van Wimpel en Wiekevorst bestaet in de hellicht sonder novalia aldaer, de welcke aenden pastoor eygen syn. Geeft 's jaers in geld circa 455 - 15 - 0. Competeert aen 't capittel bij incorporatie ook van de Capellerye B.M. in herenthout door den bisschop Nemius 1641 7 decembris. Dese parochie is opgericht ten jaere 1642 by separatie van de parochie S. gummar in herenthout by requeste van de inwoonders ter interventie van 't Capittel van Lier de w. reserverende het patronaat hebben bygevoegt dat die thiende noyt sal voor competentie gehouden sijn* » (43).

Zo zal Lier de pastoor aanduiden voor deze parochiën, voor Wiekevorst van 1642 af en voor St.-Gummarus Herenthout tot 1803, wanneer de laatste parochie ophoudt te bestaan en eindelijk dan toch geïncorporeerd wordt door de St.-Pietersparochie (44).

De bevestiging van het begevensrecht van Lier te Wiekevorst vinden wij ook in de « *Littera Collationis pro pastore de Wiekenvorst* ». De heer deken en het kapittel van Lier bevestigen dat zij op de eerw. heer Willem Smits het pastoraat overdragen van de kerk te Wiekevorst. Het pastoraat was opengekomen door het afsterven van de eerw. heer L. L. Laureys. Dekan en kapittel acteren deze beslissing op 19 november 1784; zij laten ze tekenen door de secretaris van het kapittel, Lud. Stalpaert (45).

In verband met de verdere administratie van de tienden onder Herenthout vernemen wij nog enkele naklanken van

(42) F. PRIMS, *Album Pastorum*, o.c., blz. 310. - F. PRIMS, *Het Parochiewezen*, o.c., blz. 155.

(43) DRIJMANS, *Jaarboek VI*, p. 99. In archief St-Gumm.

(44) PRIMS, *Album Pastorum*, o.c., blz. 139.

(45) Archief St-Gumm., n° 105/A.

latere datum. Zo zijn in 1743 weduwe Vrancx en Jan Naets de tiendenaars van het kapittel op zeker stuk land « *genoemt den reep voor soo veel dat elf loopen ofte gewenten van de selve plecke oude thiende zijn* » ⁽⁴⁶⁾.

In 1753 (tot 1759) worden de granen opgehaald en geleverd door J. Mundelaers en J. Jacobs, voor de tienden onder Oosterhoven « *competerende het Capittel van Lier ende den pastor Sti Gummari in Herenthout* » ⁽⁴⁷⁾. De tienden worden berekend in « *voren, boucweyde, haver, terwe* ».

In 1682-'83 is Guill. de Ceulaer de eiser der tienden. Zo vernemen wij uit die losse rekeningen nog enkele realia : *schout, 1688 : Van Tendeloo; Borgemeester, 1688, A. van Duck; Borgemeester, 1685, Jan Verlinden; pastoor, 1688, G. de Ceulair* ⁽⁴⁸⁾.

Met dit alles loopt deze verduidelijking van enkele feiten ten einde. Vatten wij ze samen dan komen wij tot de volgende historische besluiten :

1. De oude parochie van St.-Gummarus omvatte voorheen Herenthout en Wiekevorst. Het begevingrecht ervan hoorde toe aan het kapittel van Lier.

2. Naast deze oude parochie bestond een tweede parochie, die van St.-Pieter.

3. Sinds 1617 doen die van Wiekevorst het verzoek om als een afzonderlijke parochie afgescheiden te worden van St.-Gummarus Herenthout.

4. Die scheiding wordt een feit in 1642. Voor de twee naast elkaar bestaande parochiën hoort het begevingrecht toe aan het Lierse kapittel.

5. In 1803 wordt St.-Gummarusparochie afgeschaft en opgeslorpt door de grote parochie van St.-Pieter. Reeds veel vroeger, waarschijnlijk in de 17de eeuw, werd in die zin een onderzoek gedaan. Het komt er slechts heel wat later van. De oude St.-Gummaruskerk van Herenthout bestaat nog, maar doet thans dienst als tekenschool, nadat ze uit haar vervallen staat weer werd hersteld.

⁽⁴⁶⁾ Archief St-Gumm., n° 98/1, nummer 1.

⁽⁴⁷⁾ Archief St-Gumm., n° 98/1, nummer 3.

⁽⁴⁸⁾ Zie voetnota, nummer 40.

III. PASTOORS EN KOSTERS VAN ST.-GUMMARUS HERENTHOUT EN WIEKVVORST

Doorbladeren wij de « Jaarboeken nopens de Stad en het Capittel van Lier » van de Eerw. Heer *Drijmans* ⁽⁴⁹⁾ en de kerkrekeningen van het kapittelarchief, dan is het ons mogelijk een quasi volledige lijst aan te leggen van pastoors en « custodes » of « matricularii » der twee parochiën. De lijst zal in grote trekken corresponderen met die van zeereerwaarde heer Prims in zijn *Album Pastorum*. Hier en daar is een aanvulling mogelijk geworden. Wij schuiven de nieuwe gegevens tussen die van het *Album Pastorum*, voegen er achteraf de lijst bij van de « custodes » en brengen terzelfdertijd enkele nieuwigheden in verband met de kapelanieën.

Herenthout Sint-Gummarus.

Pastors en onderpastors - kapelanen :

1403 — Joannes de Gavere, pastoor non residens, permittit cum seq. (Prims) ⁽⁵⁰⁾

1403 — Joannes Waghemans (Arch. S. Gudula, Brussel) (Prims).

1440 — Joannes Roveri, uit Leuven (Anal. XXVII, 317) (Prims).

1450 — 1 januari. P. Decanus Joannes Cotereau med. Doctor, D. Joannes Ade vice-decanus, Adrianus Nepotis Canonicus, D. Gerardus Hugonis, Capituli capellaniae sitae ad altare B. Marie in Herenthout f. cujus collatio pertinet ad capitulum institutio vero ad archidiaconum antwerpiensem desistit et confertur *Domini Henrico de Campo* (Drijmans, I, p. 56) ⁽⁵¹⁾.

⁽⁴⁹⁾ *DRIJMANS, Jaer Boeken nopens de Stad en het Capittel van Lier*. Nummer 1 loopt tot 1500, nummer 2 tot 1600, nummer 3 tot 1700, nummer 4 tot 1800. Archief St-Gumm.

⁽⁵⁰⁾ *Album Pastorum*, o.c., blz. 137-139. Wij vermelden eenvoudig « Prims » voor de verwijzingen en nemen Prims' verdere verwijzingen over.

⁽⁵¹⁾ Voor de overname der gegevens uit een der Boeken van Drijmans, verwijzen wij met « Drijmans I » of eventueel II, III, IV.

1506 — 25 Febr. *Dominus Joannes Jacobi* permutat Cap. B. Marie in ecclesia Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, II, p. 19.)

1519 — 19 May. *Vener. Dominus Anthonis de Maio* resignat suam curam Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, II, p. 71.)

1557 — 11 Junii. Capitulum confert capp. Sancti Gummari in Herenthout *Domino Laurentio Godefrido Clisse*, vac. per lib. resignationem *Wilhelmi Suys*. (Drijmans, II, p. 106.)

1556 — 23 Sept. *Reve. Dominus Petrus Conthault* Canonicus confert honesto juveni de Reda Capell. perpetuum B.M.V. in ecclesia Sancti Gummari in Herenthout vac. per obitum *Rev. Dom. Augusto de Tapis*. (Drijmans, II, p. 121.)

1562 — *Guibert. de Tilia* al. Vanderlinden, verus curatus residens (Vis. 1562) (Prims).

1569 — *Dominus Henricus Heerkens* fit cap. et rector S. Gummari in Herenthout. (Drijmans, II, p. 152.)

1569 — 1 Decem. Cura Sancti Gummari in Herenthout vacans per obitum *Domini Guiberti vander Lynden* ante tempus debitum a die predictae suae resignationis confertur *Domino Cornelio Libbosch* presbitero in loco de Kessel quo residenti, sic permutatio fuit nulla. (Drijmans, II, p. 152.)

1572 — Pastor est *dns Henricus heerkens*, resignavit hanc curam quasi quinque annos. Capellania beate maria X lb. Rector est *dns Sebastianus Verhelst*, absens resignavit. (Visitatiness 1572, archief aartsbisdom Mechelen.)

1577 — 30 Julii coram Domino Jacobo Cuypers curato de Bauwel notario publico Dominus Joannes Brabants cap. sancti Martini in S. Gummari illam permutat *R. Dominus Guil. Gielmans* curato de Herenthout pro capel. B. Barbarae in frigido Monte Bruxel. (Drijmans, II, p. 176.) (Prims vermeldt Magister Guil. Gielmans, als pastoor van Sint-Pieter te Herenthout, voor de jaren 1551-1576.) (Album Pastorum, blz. 140.)

1578 — 28 Novembris. *Dominus Gregorius Lievens* per litteram seren. ac Catholici regis hispaniae de dato 6 Octobris subscriptus Postelberge praesentat se ad capel. B.M. in ecclesia Sancti Gummari in Herenthout, cujus possessor fuerat *Dominus Sebastianus van Helft*, quare Domini volentes

obedire ipsum admiserunt salve jure eorum collationis. (Drijmans, II, p. 200.)

1587 — *Cornelius Cruysnick* S.T.L. *Levinus Laurentii* capellanus et curatus S.G.

Gummarus Blokius in Herenthout credo deservitor (Drijmans, II, p. 200.)

1587 — *Henr. Herckens*, absens. (Prims.)

1590 — *Dominus Gummarus Blokius* erat pastor Sancti Gummari in Herenthout (Drijmans, II, p. 207.)

1593 — *Dominus Gum. Blokius* pastor in Herenthout praesentat se ad resid. (Drijmans, II, p. 211.)

1602 — *Antonius Os*, deservitor per aliquos annos. Binabat in Wiekvorst. (Prims.)

1603 — 1587 DD. *Simon de Lacu et Gum. Blokius* Sancti Gummari factus pastor in Herenthout anno 1603. (Drijmans, II, p. 202.)

1603 — 26 September *Dominus Gummarus Bloquius Blokens* fit pastor Sancti Gummari in Herenthout loco *Domini Henrici Heerkens*. (Drijmans, III, p. 297.)

1613 — 20 Decembris *Dominus Arnoldus van der geest* fit cap. B.M. in Herenthout in turno *Domini Egberti Vander Geest*. (Drijmans, III, p. 311.)

1617 - 1641 — *Corn. Zerghers* (Grafscr. 146.) (Prims.)

1637 — 29 Junii incorporatur Capp. B.M. fundata in Herenthout ad opus vicariorum in turno Domini A. Kimps.

8 Julii R. Dominus Lud. Kimps can. per cessionem turni Domini A. Kimps turnarii, confert R. Domino Adriani Kimps canonico Capell. B.M. in Herenthout in parochia Sancti Gummari vacantem per mortem *R. Domini Oegidii Metreni* quondam Canonici Colleg. D. Virginis Trajecti ad mosam. (Drijmans III, p. 357.)

1640 — 28 Aug. *R. Dominus Colen* pastor in Kessel fit pastor Sancti Gummari in Herenthout vac. per obitum *R. Domini Cornelii Zergers* sed. admissus. (Drijmans, III, p. 368.)

1641 — 15 December Dominus Decanus in domo episcopali Lyrae convocate capitulo coram Reverendo Domini et reverendo archidiacono promittit annue in augmentum divini

cultus pro musicis 200 flor. et hoc fundat. Si reverendissimus dominus vult consentire in incorporationem omnium fructuum Capellaniae B. Mariae fundatae in parochiali Sancti Gummari de Herenthoudt quae incorporabatur pro vicariis. (Drijmans, III, p. 370.)

1642 — 12 Aprilis *R.D.J.B. Bernaerts* s.t.b.f. fit pastor Sancti Gummari in Herenthoudt vac. per *obitum Cornelii Sergers* Capitulum petit Dominum archidiaconum oui competit illum inducere in realem possessionem inde 1640. (Drijmans, III, p. 370.)

1642 - 1654 — J.B. Bernhartii (Bernaerts). Verenigt de 2 pastoren van H. (Prims.)

1644 — Rev. Dominus Adrianus Kimps presbiter Canon. per testamentum de dato 3 Jan. 1644 ...legat ...item altari B.M. in Herenthout 50 flor. (Drijmans, III, p. 373.)

1644 — 4 Martii obiit R.D. Adrianus Kimps Canonicus ...18 Martii quidem ex parte nominationis Lovanien. petit capell. B.M. In Herenthoudt ad quod DD. de capitulo respondent illud beneficium ab episcopo antw. ante denominationem esse incorporatum. (Drijmans, III, p. 375.)

1645 — 14 Januarii Solvitur pastori Sancti Gummari in Herenthoudt pro qualibet missa capellaniae B.M. ibidem incorporatae 8 stuf. mense capitulari. (Drijmans, III, p. 376.)

1654 — 10 Jan. *D.J.B. Bernartius* pastor Sancti Gummari in Herenthoudt obtento pastore Sancti Patri in Herenthoudt ab abbate Sancti Auberti et modo in ea parochia installatus petit deservire pro vita sua per modum unionis *ambas parochias*. (Drijmans, III, p. 398.)

1654 — 18 September. *D.J.B. Bernartius* permutavit pastorem Sancti Gummari in Herenthoudt *R.D. Petro de Reumont* quam permutationem capitulum permisit. (Drijmans, III, p. 399.)

1654 - 1656 — *Petrus Rumondt*. Ontving de 2 pastoren. Ruilt met de volgende. (Prims.)

1656 — 21 Junii *Dominus Petrus de Rumond* permutat suam parochiam Sancti Gummari in Herenthoudt *R. Domino Van de Wouwer*. (Drijmans, III, p. 406.)

1656 - 1674 — *J.B. Van de Wouwere*, uit Antw. (Grafchr.

145 : 18 jaeren pastoor.) Van 1674 tot 1683, « pastoratus vacavit » (Bax, Historia universitatis Lov.) Leuven stelde *Petrus Noels* voor aan Lier; rechtsbetwisting. (Prims.)

1673 — 28 Septembris Dr ac *Mr. Dominus Snellaerts* Antw. natus 18 martii 1650 juris utriusque et philosophiae professor insinuat litteras nominationis ex parte facultatis artium. Hellin dans son histoire chronologique de Gand pag. 289 sic habet vigore privilegionum dictae academicae ad ecclesiam de Herenthout sancti Gummari pastor designatur. (Drijmans, III, p. 469.)

1674 — 3 Febr. Rev. *Dominus Jacobus Verlinden* fit pastor in Emblehem, erat *capellanus in Herenthoudt*, qui permutavit cum Rev. *Domino Andrea Lambrechts*. (Drijmans, III, p. 470.)

1674 — 17 Febr. Insinuatur nominatio ex parte facultatis artium vacans per resignationem *Domini Snellaerts* in favorem Rev. *Domini Petri Noels* et *D. Noels* vi nominationis petit et accepit pastorem Sancti Gummari in Herenthout vacantem per *obitum R. Domini Vande Wouwere* (Drijmans, III, p. 471.)

1678 — 23 Martii. Rev. Dominus *Petrus Grimberghs* Capp. B.M. 7 dol. in beginasio permutat cum rev. *Domino Noels* pastore Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, III, p. 478.)

1679 - 1683 — *Petrus Grimberghs* (deservitor ?) (Graf-schrift 145.) (Prims.)

1683 — ... *Dom. Snellaerts* (Antw. 1650), prof. te Leuven. Non residens. (Anal. XXI, 133.) (Prims.)

1683 - 1693 — *Gummarus Verhagen* + Mei 1721. (Prims.)

1693 — 6 Martii *R.D. Gummarus Verhaegen* pastor in Emblehem fit pastor Sancti Gummari in Herenthoudt vac. per *obitum R.D. Peeters*. (Drijmans, III, p. 493.)

1721 — 16 Jan. Obiit Dom. *Gumm. Verhaegen* pastor Sancti Gummari in Herenthoudt. Obiit D. Stobbaerts jul. 30 Aprilis.

— 7 Martii. Dominus Joannes Buycx Sancti Gummari plebanus omnium votis fit pastor in Herenthoudt Sancti Gummari.

— 27 Junii Dominus Buycx gratias agit cap. de sua plebania qui deserviverat 26 annis. (Drijmans, IV, p. 49.)

1721 - 1740 — *Joannes Buycx*. Permutat cum seq. (Graf-schrift 145.) (Prims.)

1729 — 30 April. *Dominus Martinus Heylen* vicepastor Sancti Gummari tum pastor apud sorores nigras fit pastor beginasii Herendaliensis. (Drijmans, IV, p. 61.)

1740 — 13 Julii. D. *Adrianus Verlinden* ex Herenthout possess. benef. B.M. in Meerhout permutavit cum Domino Joanne Buyx pastore Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, IV, p. 134.)

1740 - 1752 — *Adrianus Verlinden*. Permutat cum seq. (Prims.)

1743 — Obiit *Dominus Joannes Buycx* olim plebanus Sancti Gummari in Herenthout ad Sanctum Gummarum sui legavit pauperibus vandalenca 800 flor. distribuendas per Dominum Decanum. (Drijmans, IV, p. 148.)

1752 — 4 Aprilis *Dominus Sjongers* vicepastor hujus ecclesie et possessor cappellanie Sancte Annae in Contich permutavit cum Domino *Verlinden* past. Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, IV, p. 190.)

1752 — *Dominus S'Jongers* pastor Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, IV, p. 174.)

1752 - 1774 of later — *J.B. Sjongens* (Arch. van Reinegom). (Prims.)

1780 — 4 Aug. approbatur permutatio inter *Dominum S'Jongers Joannem Baptist.* Sancti Gummari et *Dominum Cornelium Ferdinandum Verbruggen*, beneficiatum in Bevel. (Drijmans, IV, p. 203.)

1780 - 1803 — *Corn. Verbrugghen* (Antw. 1750). Wordt in 1803 pastoor van de parochie van Herenthout (Sancti Petri). De Sint-Gummarusparochie houdt op te bestaan. (Prims.)

1789 — 30 May introducitur Dominus *Emmanuel Buysen* ex Herenthout quondam vicepastor Sancte Walburgis Antwerpiae loco *R.D. Courtois* litteris patentis de 7 May. (Drijmans, IV, p. 373.)

Matricularii of custodes.

1490 — 22 octobris. Dominus *Joannes Biscoppen* resignat simpliciter matriculariam Sancti Gummari in Herenthout in manibus DD.

— 29 Octobris. Dominus *Henricus Jonchout* fit matricularis Sancti Gummari in Herenthout eodem die *Domino Verkele* resignat matriculariam. (Drijmans, I, p. 115.)

1491 — 29 Aprilis. Dominus *Simon de Roye* fit matricularius Sancti Gummari in Herenthout vacantum per ingressum religionis Domini Henrici Jonchout. Dominus Simon de Roye permutat matriculariam Sancti Gumari in Herenthout Dominus *Gummarus Strypen* cap. Sancti Bartholomei et Hieronimi in capella Sancti Petri. (Drijmans, I, p. 116.)

1506 — 20 Febr. *Walterus Fabri* resignat matriculariam de Herenthout *Martino Fabri*, qui resignat Domino *Henrica Jonchout* per modum permutationis pro Capitul. Sancti Nicolai in Wouda, qui illam pure resignat Dominis de Capituli. (Drijmans, II, p. 17.)

1506 — Dominus *Wilhelmus Boschaerts* fit matricularius in Herenthout. (Drijmans, II, p. 18.)

1508 — 19 Junii. Dominus *Henricus Jonchout* fit matricularius de Kessel et simul de Herenthout per resignationem *Dominorum Alleman* et *Boschaert* qui Dominus *Henricus* fit pastor in Emblehem. (Drijmans, II, p. 25.)

1509 — 8 Junii. Dominus *Sebastianus de Porta*, notarius publicus Cap. Sancti Gummari in Clusa permutat illam Dom. *Joanni Fabri* pro matriculariam in Herenthout.

Quos (sic) matriculariam Dominus *Sebastianus de Porta* Domino *Joanni van Ysendyck* resignat. (Drijmans, II, p. 28.)

1516 — 6 Junii. Dominus *Carolus Michaelis* canonicus fit matricularius Sancti Gummari in Herenthout vac. per demissionem *Nicolai Symonis* qui illam resignat Domino *Dionysio Vyts* presbitero dioec. Leod. (Drijmans, II, p. 54.)

1517 — 18 Junii. Dominus *Petrus Lamberti de Brabantie* fit matricularius Sancti Gummari in Herenthout loco *Dionysii Vyts* presbiteri. (Drijmans, II, p. 58.)

1518 — 7 Junii. Reverendus Dominus *Godefridus Heyckmans* presbiter dioec. Leod. fit matricularius in Sancte Gummaro de Herenthout. (Drijmans, II, p. 60.)

1519 — 23 Mart. Dominus *Joannes Ledrut* clericus torna-
censia dioec. juris utriusque Baccalaureus fit matricularius
in Sancto Gummaro de Herenthout loco Domini *Petri
Lamberti* de Brabantie. (Drijmans, II, p. 64.)

1545 — 2 Octobris. Dominus *Theodoricus* a Fine presbiter
fit matricularius in Herenthout vac. per obitum honr. viri
Domini *Joannis de Hamalia* presbitris dioec. leod. Teste Egidio
Ardennekens rectore chorus et henrico Poppele virgario.
(Drijmans, II, p. 95.)

1556 — 22 Martii. Dominus *Christophorus Thys* fit matri-
cularius in parochiali Sancti Gummari in Herenthout vac. per
lib. resnationem *Laurenti Godefridi*. (Drijmans, II, p. 123.)

— 11 May. Dominus *Daniel De Campo* cap. Sancte Mag-
dalene resignet Dominus *Christ. van Tenderlo* pro matri-
cularia Sancti Gummari in Herenthout. (Drijmans, II, p. 123.)

1563 — Dominus *Gregorius* presbiter Romanus absens fit
matricularius in Herenthout per resignationem Domini
Joannis Bruynseels. (Drijmans, II, p. 139.)

1565 — Rev. Dominus *Joannes vanden bueckenberge* fit
matricularius in Herenthout.

Dominus *Oegidius van Eeck* fit matricularius in Herenthout
per permutationem Domini *Henrici Vandenbueckenberge*.
(Drijmans, II, p. 144.)

1566 — Dominus *Georgius Vermeeren* fit matricularius in
Herenthout per resignationem Domini *Oegidii van Eeck*.
(Drijmans, II, p. 146.)

1568 — Dominus *Adrianus Kegellers* fit matricularius seu
custos in Sancto Gummaro de Herenthout per resignationem
Melchioris van Goirle (30 Mart.) (Drijmans, II, p. 148.)

Verdere gegevens ontbreken.

Wiekevorst St.-Jan Baptist : Pastoors :

1642 - 1670 — *Henricus van der Aa*. † 1670, (Prims, blz.
310-11.)

1670 - 1672 — *Baltasar Meys* S.T.B. (Prims.)

1672 - 1674 — *Nicolaus van Milst*. Ruilde met volgende;
† 1706, pastoor van begijnhof te Breda. (Prims.)

1674 — 7 Febr. Dominus *Nicolaus van Milst* pastor in
Wiekevorst permutat illam Rev. Domino *Frnc. Simons*
Capellane Sancti Antonii et vicepastori hujus ecclesie. Vide
1656 S. Cather. in infirmario. (Drijmans, III, p. 470.)

1674 - 1680 — *Franciscus Simons*. (Prims.)

1680 - 1705 — *Adam Bovrey*. (Prims.)

1704 — 26 Dec. Obiit R.D. *Adamus Berray* pastor in
Wiekevorst. (Drijmans, IV, p. 15.)

— 28 Dec. D. *Joannes Hofmans* elegitur pastor in Wieke-
vorst. (Drijmans, IV, p. 15.)

1705 — Postquam Dominus *Hofmans* pastor postea in
vredenberg tunc in itegem esset electus in pastorem de
Wiekevorst fuit insinuata per notarium denominatio ex parte
facultatis artium in favorem D. *J.B. Goyvaerts* Lira in S.T.B.
qui fuit pastor. (Drijmans, IV, p. 17.)

— 9 Jan. adhuc proesentatoe sunt iterativoe pro Domino
Goyvaerts sed nominatio illa remansit illoesa et integra.
(Drijmans, ibidem.)

1705 - 1733 — *Joannes Baptista Goyvaerts* S.T.L. Gaat
naar Lier-begijnhof en † 28 Oct. 1735. Begraven te Wieke-
vorst. (Prims.)

1733 — 24 Oct. Dominus *J. B. Goyvaerts* S.T.L. permutavit
pastoratum de Wiekevorst Domino *Andr. Vertommen* cum
capell. *B. Margarethae* novae fundatae et s. missae in
beginasio. (Drijmans, IV, p. 134.)

1733 - 1748 — *Adrianus Vertommen*. Ruilt met kapelaan
v. Sichem die volgt. (Reg. episc. II, 30 vº.) (Prims.)

1748 — 18 Novembris. Dominus *Verlinden* pastor in
Wiekevorst. (Drijmans, IV, p. 182.)

1748 - 1765 — *Joannes Baptista Verlinden*. Werd kapelaan
te Klein-Zundert (N.-B.). (Prims.)

1765 — 24 Julii. Factus est Dominus *Lud. Ferd. Lauwereys*
ex Wiekevorst pastor in Wiekevorst per permutationem cum
reverendo Domino *Verlinden* past. Sancti Gummari in Heren-
thout. (Drijmans, IV, p. 190.)

1765 - 1784 — *Lud. Ferdinand Lauwerys*, uit Wiekevorst,
studeerde te Geel; † 7 November 1784. (Prims.)

1775 -- 12 Aug. Wort d'heer Adrianus Franc. Naets ex Wiekevorst ONDERPASTOOR loco Domini Mertens. (Drijmans, IV, p. 270.)

1784 — Dominus *Guillelmus Smits* S.T.B.F. fit pastor vi nominationis ex parto rectoris alma universitatis 19 Novembris 1784 ecclesie parochialis de Wiekevorst per mortem Domini *Laureys* ultimi possessoris. (Drijmans, IV, p. 334.)

Volgens Prims volgen dan nog :

1807 - 1808 — Petrus Franciscus Mols uit Oolen.

1808 - 1815 — Jan Baptist Verwimp uit Morkhoven.

1815 - 1851 — Henricus Luyten.

1851 - 1867 — Joannes Fr. Brems.

1867 - 1887 — Joannes Fr. van Aelst.

1887 - 1904 — Aug. Fr. Verschueren.

1904 - 1926 — Hipp. Ad. De Clerck.

1926 - 1940 — Lud. Edm. Luysterborg.

1940 — Car. Petrus J. Leo Felix.

BIJLAGEN

I

Confirmatio prime foundationis novarum quotidianarum distributionum simul et incorporationis duarum capellaniarum ad opus eorundem utpote unius vicariatus de 4 vicariatus seu capellaniis Sancti Gummari et capellanie sancti Petri in Sacello per episcopum Cameracensem.

Petrus Dei gratia Cameracensis episcopus dilectis nobis in christo decano et capitulo ecclesie collegiate sancti gummari Lijerensis nostre Diocesis quoniam in eo quod est omne salus vera. Cum alias ordinationes per vos conceptas super novis distributionibus communibus quotidianis in quibus capellani recipiunt simplum canonici duplum et decanus tamen quantum duo canonici omnibus interessentibus horis diurnis sive nocturnis in choro principaliter certis modo et forma distribuendis pro quarum novarum distributionum communum perpetuis temporibus persolvendarum augmentationem decanus contulit summa triginta mutorum hereditarii census annuatim perpetuis temporibus persolvendarum. Insuper contulerunt decanus et capitulum in augmentum prefatarum distributionum communum quotidianarum omne emolumentum in futurum perveniens sive in redditibus sive in pecunia numerata ex legatis donationibus causa

mortis vel alias qualitercumque vulgariter pellegelt nominatum et cum hoc contulerunt sexaginta mutones semel in pecunia numerata ad emendum redditus in augmentum novarum distributionum communium quotidianarum una cum vicecuriatum seu capellana quem possidere solebat Dominus Joannes Pistoris, qui eandem capellaniam ad opus prefatum in manus vestras resignavit cui etiam domino Joanni prefatus decanus provisit resignare scholasteriam suam in herentals ad opus suum vel cujuscumque duxerit nominandum prout fecit. Si qui a manus eset epignum it a modicos redditus inter tantos singulis diebus et horis distribuere Igitur pro expedienturi prehabita super hoc matura deliberatione inter vos deliberastis en conclusistis ut omnes et singuli redditus prime capellanie vacantis vel vocature per mortem vel liberam resignationem septem capellaniarum in litteris patentibus super hoc confectis nominatum sigillatis. Illustrissimi principis Domini Anthoni Ducis Brabantie et Limburgie collatoris ratione sui juris patronatus in curis de Kessel, herenthout, gummari, lichtert, emblem et omnibus capellaniis dictorum locorum, quas ut laicus patronus conferre consueverat, in vos decanum et capitulum transtulit et pie pure propter Deum vobis dedit et assignavit Necnon sigillo nunc majori una cum sigillo decani et capituli vestorum sigillatarum et munitarum clarius continetur. Quas quidem litteras autoritate nostras ordinaria durante neutralitate ab initio lamentabilis et pestiferi scismatis et in eisdem contenta approbavimus, ratificavimus et confirmavimus sub data in dictis litteris contenta videlicet penultima Junii anno Domini 1405mo.

Unde visitando nostram dyocesam prout ex pastoralis tenemur officio percepimus in Lyera ibidem visitando, dominica reminiscere decima septa februarii anno Domini 1409, secundum modum et stilum scribendi curia cameracensis aliquos intendentes prefatam ordinationem infringere et ausii temerario contrarie cum omnia facta per ordinarios ubi neutralitas observabatur, sint in quali consilio pijsano per dominum nostrum modernum Alexandrum papam quintum ratificata approbata et confirmata autoritate apostolica Hunc est quod dictam ordinationem dictarum novarum distributionum quotidianarum quam concepistis et incepistes bono (in margine : Ista incorporatio est facta per ordinarium propter scisma et inconfirmata per Alexandrum papam quintum in consilio pisano) zelo in augmentum divini cultus et officii ad laudem et honorem omnipotentis dei et beatissimi gummari patroni vestri non ut predicti redditus possunt sufficere pro quotidianis distributionibus per singulos dies per totum annum modo prelibato distribuendi sed ut inchoatis principis ceteris cedat in exemplum ut et ipsi de suo proprio quicquam in augmentum quotidianarum misericorditer elargiri dignentur Unde sperabitis inchoato negocio divina suffragante clementia et proborum piorumque favorabili suufuli adjutorio, dictas distributiones tempis intervallo et ut quilibet in choro divino inestens officio quicquam

quotidie recipiat ad finem deducere prepositum et optatum quam laudabilem justam et... approbamus de cetero sub pena canonica et inobedientie seu excommunicationis late sententie precipimus et mandamus ne aliquem admittatis in introducatis seu admitti per procuratorem faciatibus seu patiamini in possessionem capellanie seu vicariatus sancti gummarum quam... in ecclesie vestra Dominus Joannes pistoris superius nominatus obtinere solebat, jam dictis distributionibus incorporatum solvitur de capellania capella sancti petri in Lyera, quam Dominus Gummarus Heyden nuper defunctus in prefatis latteris originalibus obtinere consueverat dictis etiam distributionibus nonis quotidianis incorporata Inhibentes nihilominus omnibus presbiteris curatis et capellanis notariis publicis seu clericis nobis subditis sub pena canonica ne de cetero aliquem in possessionem dictarum capellaniarum novis distributionibus quotidianis incorporatarum introducant Quod si secus fecerint... vel secrete et vobis insciis quantocius ad noticiam vestram pervenerit dictos introducetes et introductos auctoritate nostra ordinaria excommunicatos palam et publice in ecclesia vestra per curatum loci denuntiari faciatibus abs.... alterius expectatione mandati, absolutione eorundem nobis reservata Et Quid inde feceritis nobis rescribatis Datum Lijre decima sexta februarii Anno Domini 1409 secundum modum et stilum scribendi curie cameracensis.

(a) *Liber Secretorum*, f° 68r° -68v°, n° 69.
Kerkarchief Sint-Gummarus Lier, n° 105/2.

II

Wy Wouter vander Gouwe ende Jan van dapoele de Jonge Scepenen vanden bijvange van Liere doen cont allen den ghenen die dese letter selen sien ende horen lesen dat voir ons comen siin in properen peroene liisbeth vanden zande ende met heur michiel vanden bolke heur wettige man ende momboere. In deser saken heur metten rechte geleuert Ende hebben bekent ende verliit dat henric ende Jan vanden zande der seluer liisbetten brueders hem bewijst hebben ende ouergegeuen drie mudden roghs erflic In afslane vanden twaelf mudden roghs erflic pachts die die voirs. henric ende Jan der voers. liisbette harer suster sculdigh waren ende siin van haren vaderliken ende moedeliken goedmaken Bouen den beempt geheeten de werft den welken zij der seluer liisbetten haerre suster bewijst hebben ende ouergegeuen voir twee mudde rogh Te wetene is derdalf mudde rogh erflic d'e si hebben op alle henrics goede vander blaect te bouwele ende te herenthout gelegen Ende voert seshalf muddeken rogh erflic op Jans Wagemans goede te bouwele gelegen Ende wes van desen bewijsingen gebrect aende drie mudden rogh voersc. dat hebben henric ende Jan voirs. gelofft te veldoene met allen haren

goeden die hen van Willems wegen vanden zande heure vadere bleuen siin ende van haerer moeder bliuen selen Ende es vorwaarde wart also dat van desen voirs. bewijsen den panden voir die voirs. drie mudden roghs als voirs. is geset quitinge quame dat dan henric ende Jan voirs. dair af tgelt vanden twee mudden roghs erflic ontfaen selen ende liisbeth voirs. ende heur man tgelt vander derden mudde. Ende voir dat gelt van dien twee mudden roghs erflic selen henric ende Jan der voirs. liisbetten haere suster copen of bewijsen op de voirs. goede of op sekere andere pande binnen den echelpoele of binnen bouwele of binnen den byuange van liere gelegen dair de selue liisbeth wel mede verpandt ende bewaert sal siin vanden twee mudden rogh erflic Item is vorwaerde wart sake dat liisbetten voirs. stoot quame vanden voirs. drie mudden roghs of vanden beempte voirs. van Willems wiue vanden zande dat henric ende Jan heur bruedere heur dat oprechten selen Behoudelic of dair andere liede stoet In manieren dat van haeren wegen niet toe en quame dat dat op der voirs. liisbetten verantwoordten staen sal ende te haren laste In orcondscape van desen dingen Ende om bede vanden voirs. partyen Soe hebben wij dese brieu besegelt met onsen segelen dit was gedaen Int jaer ons heren doenman screef duysent viirhondert ende Tweendertich Opden seshienden dach van Octobri.

In dorso : 1432 Verpachting beemd.
Stadsarchief Lier, Charters. Niet genummerd. 29,5 × 14,5;
plica 1, 3; Twee staarten, zegels verloren.

III

Wij Peter van Hambroec die men heet vander Beuersluys ende Jan van Rethouen Scepenen in Antwerpen maken cond dat voer ons quam Magriete vander Blaect met Aerde Magermans hoeren wittigen man ende momboer. Ende bekende dat sy omme een somme gelts die hoer al ende wel is vergouden vercocht heeft wel ende wittelic heren Adryane Neue priester elx jaers erflic drie gouden peters goet ende cusbaer voer datum sbriefts gemunt ende geslage oft de weerde daer voer in anderen goeden gelde jaerliker Renten op een eeusel metten gronde ende met al datter toebehoert houdende omtrent een buynder luttel myn oft meer gelegen te Herenthout tusschen Jans erue van Tongerlooe aen deen side ende Wouters erue van Quaderibbe aen dander side also wy verstonden, welc eeusel metten gronde ende met al datter toe behoert gelyc voers. is de voirs. Magriete vander Blaect metten hoeren voirs. man ende momboer al nu verbonden ende te pande geset heeft ouer de voirs. drie gouden peter sjaers erflijker renten te geldene ende te betalene vande voirs. Magrieten vander Blaect ende van hoeren nacomelingen den voirs. Heren Adriane Neue ende sinen nacomelingen erflic ende eeuwelic duerende

alle jaer te kerssauonde vordane soe geloefde de voirs. Magriete vander Blaect met hoeren voirs. man ende momboer dese voirs. pande te waerne ende te claerne los vrij ende quite van allen anderen voircommer ende calaengien uutgenomen den gerechten heeren chys gedragende omtrent seuen oude grote erflic ende een halue viertele Rogs erflic Michiele vanden Bolke jaerlics daer voer uitgaende. ende anders niet. Ende waert dat sake dat aen dese voirs. pande hier af namaels yet gebrake soe heeft de voirs. Magriete met hoeren voirs. man ende momboer al nu daer toe mede verbonden ende tonderpande geset hoer seluen ende alle hoere andere goide ruerende ende onruerende die sy nu heeft ende namaels vercrigen mach behoudelic den heer sinen rechte sonder argelist. In kennissen van desen brieuen besegelt met onsen segelen gegeuen int jaer ons heeren als men screef MCCCC ende viertich drientwintich dage in Aprille.

In dorso : L. 91. 1440 Drij gouden peeters voir 1 peeter 18 st. Heretout.

Kerkarchief Sint-Gommarus, Lier; Doos I der Charters (1267-1449); 27,3 × 18,4, plica van 2,4 waarop geschreven staat : Hr. Adryaen neve priester.
2 zegels geschonden.

IV

Wy Claus vander haghe, Dielys Deens, Jan Peters, Jan vander Lynden, Jan van Haecht, Wouter vander Rydt ende Art van Tongerlo, Scepenen Wouters van Dyelbeke inden dorpe van Herenthout doen kondt allen lieden dat voer ons quam her Adam Deens, priester als Reynmeester der heeren Capittelen ende Capellanen te Lyere. Ende heeft gekocht metten rechte int tvoer djaer ende na djaer metten rechte op alle die goede die Margarete vander Blaect achtergelaten heeft houende onder Scepenen van Herenthout te weten een half buender lants luttel myn oft meer opt velt gelegen in Ghysbrecht van Helmont erue geheeten is den Heynseman. Ende noch een vierendeel lants opt luttelvelt gelegen aen Jan Tsyen erue ende noch drie vierendeel erfs oft groende geheeten is die boerstad aen deen zyde Peter vander Lynden aen dander zyde belye (?) Leynkens. Ende noch half de herberighe metter toebehoerten gelegen in de Plaetse te Herenthout aent veken ende aen dander zyde vrouwe Magdalene van Vriesele. Als voir toepandt van drie peters erflic die Margriete voirs. vercocht hadde den voergh. heeren met scepenen-brieue van Antwerpen ouermids dat de principale pande niet alse groet en ware beuonden na inhoudt haerer waerscap. Also quam Wouter Deens inden name van meester Ghysbrecht Molenpass ende begheerde de leueringe vanden voirs. pande ouer te hebbene ende

kende Hein Jonghere ende presenteerde her Adam Deens als Reyntmeester voirs. my hanttellinge te doene als was de leueringhe gegeuen inden name van meester Ghysbrecht Molenpas voirs. in alder manieren al oft my de pande geleuert geweest hadden Ende betaelde alle dat Deens recht ende achterstel vanden pande voers. Ende de pande waren Woutren Deens geleuert opten ouden commer voirutgaende te weten den heylegen geest van Herenthout drie veertelen rogs erfelic, Woutren Verblaect drie veertelen rogs erfelic ende een veertel erfelic rogs der kerken van Kessele op die geheel herberge voers. dwelke inde rechte getoent ware ende altyt toepandt bliuende den heeren Capittelen ende Capellanen voers. vanden drie peters erfelyc. In orconden der waerheit ende omme meerder vesticheit wille soe hebben Scepenen voers. onsen propren zegel onses scependoms hier onder aen doen hanghen ter beden van allen partijen voers. alle argelist utgesteken int jaer ons Heren MCCCC ende LXIj opten XII dach mensis Julii.

In dorso : uytwinninge van de cheyse van margareta van der Blaect binnen in Herenthout 1462 L. 20 uytgewonnen 1462.
Kerkarchief Sint-Gommarus, Lier; Doos II der charters (1452-1544). 26,5 × 15,5; plica van 1,7; 1 geschonden zegel.

V

Wy Jan van Tongerlo meyer Joncvrouwen van Vriesele van den nuwen goeden ende Jan Peters meyer Antonys van Quaderebbe vanden nuwen goede in sinen hof in Herenthout ende Jacob Tymmermans ende Peter van Tongerlo gesworen laten inden hof voers. doen kondt allen lieden dat vore ons quam heere Adam Deens priester als reyntmeester der heeren capittelen ende capellanen stsinte Gummaers te Lyere kende ende lyde dat Art van Tongerlo jeghen hem wittelyc gecregghen ende erfelyc gecocht heeft een eeusel gelegen aen die Blaect te Herenthout houdende een buender luttel myn oft meer ende alsoet dair gelegen is aen beyde ziden Art van Tongerlo omme ende vore twijntich scellinge grote brabans erfelyc Reynten alle Kerssauonde verschinende eerffelyc (sic) duerende van jare te jare. Ende dit tvoers. eeusel heeft here Heer Adam Deens ghevarendeert voir allen voer commer ende op allen voircommer voer datum van eenen Antwerpschen brieue der heeren capittelen ende capellaenen voerg. toebehorende heeft wylen voreleden Margareten vander Blaect teweten den datum dair of dusent viirhondert ende veertich opten xxiiij in Aprilis op alsulken voirweerde ende condicie dat Arde van Tongerlo voirs. alle den ouden commer voir datum des briefs van Antwerpen alle jare af sal slaen vanden xx scell. grote voirs. Ende die voers. Art van Tongerlo heeft geset teenen toepande een half eeusel geheeten is den onderpant opten heeren cijs voer

utgaende ende anders niet gelegen aen deen zyde Wouters van Quaderebbe erfgenamen erue aen dander zyde Willem Verblaet is hem geset teenen toepande metten rechte tot behoef der heeren capittelen ende capellanen van sint Gumaers te Lyere. Met deser condicien ende voirveerden waert dat zake dat der heeren capitelen ende capellanen voirgh. gebrake haer xx scell. grote brabans voers. ten dage voergh. van betalene, dat syt dan verhalen doen soudén aen den voers. pant ende aen den toepandt voerg. alsoe die hof te recht houdt. In welc twyntich scell. grote Brabans voirs. heere her Adam Deens ingegoet ende ingevest is tot behoef der heeren capittelen ende capellanen van sinte Gummaers voers. by manissen der meyer voers. ende by wisene onser laten voers. Alsoe verre alst tot hairen manissen stont ende tonsen wisene geen puynten van rechte achtergelate hiertoe behorende. In orconden der waerheit ende om meerder vesticheit wille soe hebben wy meyers metten la'en voers. alle onse propere zegelen hier onder aen doen hangen ter beeden van alien partyen voersch. Ende hier af heeft die voerg. heere her Adam Deens gelooft van sinder heeren wegghen scot ende lod te gildene ins genedich sheeren van brabant bede metten goeden lieden van herenthout die van boven compt na dauenants tgoets voers. alle argelist utgesteken int jaer ons Heeren duysent viirhondert ende LXIII opten iX dach mensus novembris.

In dorso : distributie 1483 heeretout L. 99.

Aert van Tongerle te herentout vanden drie peters ende de briefue. Qu't daer aff en ontfact jaerlycx vi mottoen. Deen helft van iii peeters voirs. ende vanden vi motton voirs. hebben de distributeurs ij mottoen. ende de Capellanen de iiij mottoen.

Kerkarchief St.-Gum. Lier. Doos II der Charters (1452-1455); 27 × 21; plica 2,3; 4 beschadigde zegels.

VI

Wy Jan van Tongerlo meyer Joncvrouwen Katelinen van Vriesele, Jan Peters, meier vanden nuwen goeden in Herenthout ende Jan Peters meyer Antonys van Quaderebbe vanden nuwen goeden in sinen hof in Herenthout ende Jacob Tymmermans ende Peter van Tongerlo ghesworen late inden hof voers. doen condit allen lieden dat voer ons quam here Adam Deens priester als reyntmeester der heeren capittelen ende capellaenen tsinte Gummaers te Lyere kende ende lyde dat Jan van Haecht, anders Westerhouen, jegghen hem wittelyc gecregen ende erffelyc gecocht heeft een buender beemds een half mierendeel mijn ende alsoet gelegen is int despensche broec aen deen zyde Jan van Haecht voers. aen dander zyde Margriete Coninx omme negghen scellingen groete brabans erffelyc reynten

alle kerssauonde verschinende erffelyc duerende van jare te jare. Ende dat voers. buender beemds een half vierendeel myn heeft heere her Adam Deens ghewarendeert voer allen voer commer voer datum van eenen Antwerpschen brieue der Capittelen heeren ende Capellanen voergh. toebehorende heeft wylen voerleden Margrieten vander Blaet te weten den datum dair af dusent vier hondert ende veertich opten XVIII dach in Aprili op alsulken vorwerde ende conditie dat Janne van Haecht voers. alle den ouden commer voir datum des briefs van Antwerpen alle jare af sal slaen vanden negghen scallinge grote brabans voerghK Ende die voers. Jan van Haecht heeft geset teenen gerechten toepande een half buender beems luttel myn oft meer gelegen aent voirs. buender beemds een half vierendeel myn aen deen zyde ende Peter van Tongerlo aen dander zyde welc buender beemds een half vierendeel myn is geset heere her Adam Deens teenen pande. Ende dander halft buender beemds is hem geset teenen toepande metten rechte tot behoef der heeren Capittelen ende Capellanen van sinte Gummaers te Lyere met deser conditie ende vorwerden waert dat sake dat den heeren capittelen ende capellanen voerg. gebrake hair IX scell. grote voers. ten dage voers. van betalene dat syt dan verhalen doen soudén aen den voergh. pande ende aen den topandt voergh. Alsoo die hof te recht houdt in welc negghen scell. grote brabans heere her Adam Deens in gegoet ende ingearft is tot behoef der heeren capittelen ende capellanen van sint Gummaers voergh. bij manissen der meyers voergh. ende by wisene onser late voerscr. Alsoe verre alst tot manissen stont ende tonsen wisene gheen puynten van rechte achter gelaten hier toe behorende. In orconden der waerheit ende om meerder vesticheit soe hebben wij meyers metten laten alle voergh. alle onse propere zegels hier onder doen hangen ter beeden van allen par.ien voerscr. Ende hier af die voirs. heere her Adam Deens gelooft van sijnder heeren wegghen scot ende lod te gildene ons gened. sheeren bede van Brabant metten goeden lieden van herentout die van bouen compt na dauenants tgoets voers. Alle argelist utgesteken int jaer ons Heeren Dusent vierhondert ende LXIIj opten IX dach mensis novembris.

In dorso : L. 98. Jan van Westerhouen in herentout vanden twee peeters. 1463. Nopens een uytwinninge dus niet besonders... daer niet meer en heeft.

Kerkarchief St.-Gummarus Lier. Doos II der Charters (1452-1544); 32 × 20; plica beschadigd, 3 geschonden zegels, 4de zegel verloren.

VORSELAARSE SPROKEN, SAGEN EN OVERLEVERINGEN

door

Z.E.H. JORIS MATHEUSSEN.

Het vonnis is door deze tijd geveld over onze oude hoeven en hun erfgoederen. Geheel het landelijk bedrijfsleven wordt gemoderniseerd en de boerenfamilie is modern geworden. In al onze kempense dorpen en gehuchten zien wij stervende schoonheid. Over enkele tientallen jaren zal de oude Kempen misschien totaal zijn weggevaagd.

Gelukkig dat er nog heemkundige musea bestaan als Taxandria van Turnhout bijvoorbeeld, en het heerlijk openluchtmuseum van Bokrijk in Limburg. Daar zullen de komende geslachten nog kunnen zien hoe eenmaal hun voorvaderen huisden en boerden en welk een schoon kultuurvolk ze waren in een land van sagen en allerhande overleveringen.

Onderhavige bijdrage nu, is bedoeld als een waarschuwing, dat er onverwijld dient overgegaan, met alle beschikbare krachten uit de heemkundige en studerende wereld, om ons verdwijnend volkskultuurgoed vast te leggen en te inventariseren. Mijn gedachten gaan hier vooral naar de oude kempense sagen en vertellingen, sprookjes en spookverhalen, dansliedertjes en rijmgedichten die niet tot de kring van het kerkelijk jaar behoren en nog als kleinodiën verborgen liggen in het oude volksgevoel. Veel werd reeds verzameld, doch lang niet alles. Ik ben erg bang dat het telaar wordt ⁽¹⁾.

(1) Onder leiding van de Nederlandse sprookjesvorser J. B. W. Sinninghe, werd te Breda, einde 1956, de « Nederlandse stichting

Laten wij samen eens naarstig zoeken, bijvoorbeeld naar hetgeen er overblijft van toen wij nog een herdersvolk waren en de schalmei nog klonk over de heide en de schepers hun aloude liederen uitgalmden over de grote vlakte. En dan zijn er de vertelsels van rond de haard! Nu deze gesloopt is, is de vertelkunst — deze wondere gave Gods — ten dode opgeschreven. Laten we de ouderlingen opzoeken die er nog iets van bewaard hebben ⁽²⁾. De haardvertellingen moeten ons bijzonder duurbaar zijn. Daarin heeft ons volk eeuwen geleefd, in beslotenheid en armoede; het heeft onder hunne voogdijschap gestaan, zodat zijn aard, zijn karakter, zijn levenswijze en levensvormen bij de haard zijn ontstaan en in de vertellingen worden uitgedrukt.

voor codificatie van Nederlandse volksverhalen » gevestigd, die zich tot doel stelt een centrale verzameling van overgeleverde verhalen en sagen bijeen te brengen uit Nederland, België, Zuid-Afrika en alle andere gebieden waar Nederlandse sagen nog voortleven.

Aan de universiteiten van Leuven en Gent, waar een leerstoel voor volkskunde bestaat, werd reeds actief aan materiaalverzameling gedaan. Leuven beschikt reeds over 7000 nummers; Gent over 606. (Naar 'n persverslag in Gazet van Antwerpen, 15.XII.1956).

(2) Het is allerm minst onze bedoeling hier een uitgebreide bibliografie bijeen te brengen. We beperken ons door te verwijzen naar K.C. PEETERS, *Eigen Aard*, Antwerpen (1947). Het tweede gedeelte, kapittel II, (blz. 157-204) geeft een overzicht van de vertelschat; 'n beknopte bibliografie volgt blz. 505-506.

Behalve de bekende algemene verzamelingen van A. De COCK, I. TEIRLINCK, Victor De MEYERE, Maurits De MEYER, J.B.W. SINNINGHE en vele andere, beperken we ons tot enkele kempense verzamelbundels.

J. CORNELISSEN & J.B. VERVLiet, *Vlaamsche volksvertelsels en kindersprookjes*, 2e uitg., 3 delen, Brussel, (1930). Zie over Cornelissen's werk in dit verband: J. ERNALSTEEN, *Werken en bijdragen van Cornelissen, in Mengelingen den Heer Cornelissen aangeboden op zijn 75^{en} verjaardag den 23^{en} Juni 1941*, Brecht, 1941, blz. XV; H. HENON, *Kempische volksvertelsels*, Brussel, 1926; Fr. COEKELBERGS, *Sprookjes, legenden, sagen, liederen afgehuisterd te Heyst-op-den-Berg en omstreken*, Antwerpen 1903.

Over Vorselaar schreef reeds: John LEYSEN, *Volksoverleveringen en liederen*, (TAXANDRIA nieuwe reeks I, 1), 1929, blz. 47-63.

U moet daarom de betekenis van de boerenhaard begrijpen en aanvoelen. Gelijk de romeinse « ara » was oorspronkelijk de kempense haard een stookplaats waar de aarde gehard was door het heilig vuur. Eerst lag die vuurhaard buiten vóór de hut, later binnenshuis, liefst in het midden. De walm trok langs een dakopening, het rookgat, naar buiten en berookte onderweg het gebinte van het gebouw. Toen zaten de bewoners rond het haardvuur, het middenpunt van de woning. Later toen de schouw in voege kwam, verplaatste men de haard naar een zijmuur. Maar toch bleef hij, het verzamelpunt, de levensbron van de boerenhuizing. Daar werd 's avonds het werk van de verlopen dag en van de volgende besproken, al het nieuws van de gemeente boven gehaald, het lief en leed dat allen deelden. Zeker is dat de kempense haard een heilige en veilige plaats was. De geesten van het voorgeslacht bleven er thuis. Wanneer eenmaal de Kempen gekerstend is, wordt de haard de verzamelpaats voor levenden en afgestorvenen voor het avondlijk huisgebed. Treffende spreuken vinden wij op de haardbalken, zoals : « God ziet mij ! Hier vloekt men niet ! », en : « Houdt uw haardvier veilig en uw hartvier heilig ! ». In oude tijden verliet niemand een brandende haard zonder er eerst een stuk hout of een vlim in te werpen, als brandoffer. De jonge bruid bracht men stoetsgewijze eerst en vooral naar de nieuw ontstoken haard. Het pasgeboren kind legde men in de bakermat te warmen aan het haardvuur. Langs de haardschouw kon de duivel niet binnen. Hij was bang van het heilig vuur dat de mensen in leven hield.

Wij zouden willen luisteren naar onze oude doelzakspelers en naar de rondreizende volksdichters die op markten en nabij de kerkdeuren rampen en misdrijven kwamen bezingen. Wij zouden insgelijks nog eens willen mee beleven de oude kempense familiefeesten, Kerst- en Paasfeesten, kermis- en bruiloftsvieringen zo vol traditie, saamhorigheid en behaaglijkheid van een levensgezond volk, dat door zijn kristendom daadwerkelijk zijn evenmens liefhad.

Het is bijna vanzelfsprekend dat in ons volksverleden niet alles straalde van pure schoonheid. De Taxanders, lijk elk natuervolk, hadden in de 12de eeuw nog de naam, een volk te zijn van ruwe zeden, gehecht aan een massa bijgelovig-

heden ⁽³⁾. Wie de genechtsrollen van onze heerlijkheden bestudeerde, kan de hardheid der zeden illustreren. Doch we mogen niet overdrijven. Over het algemeen was ons kempens volk zachtmoedig en lijdzaam, goedhartig en trouw.

Mijn vriend en studiemakker, Ernest Claes, waarvan de ziel en de kunst diep wortelen in de oergrond van het kempens stamvolk, heeft onovertroffen geschreven over de verteldrang en de vertelkunst aan de haard. In zijn boek « Jeugd » ⁽⁴⁾, zegt hij over de vertellers uit het land van bos en stilte: « God en duivel, hemel en hel, het absoluut goede en het absoluut slechte, dat wisten ze wel. Maar tussen deze twee uiteinden, meestal toch langs de kant van de duivel, was de wereld van het onzichtbare en toch zeer nabije en menselijke, vreemde gewarigheid van heksen en spoken, kluddes en dwaallichten, weerwolven en kwade hand : daar lag het griezelige, het glibberige, het angstige waarvan men niets wist. En hun geloof daaraan was even onwankelbaar als hun zekerheid dat Sint Michiel of Sint Amandus hen daartegen konden beschermen. Geloof en bijgeloof liepen ten andere in mekaar... ».

Die verteltijd is lang voorbij ! Ik liet een onderzoek instellen bij de meisjes in de school van de Zusters naar de vertellingen van ouders en grootouders tijdens de lange winteravonden. De uitslag ervan sloeg mij met verstomming. De kinderen lazen nog wel, maar ze hoorden thuis nooit meer vertellen. De kultuurschat van de eeuwenoude Vorselaarse vertelsels was hun totaal ontnomen. Zij misten in hun ziel de grote vreugde en onbetaalbare waarde van het oude boerenverhaal en deze verhalen zullen nooit meer in de volksmond terugkeren.

Het is eigenaardig dat de wonderlijke vertelkunst vooral een gave was van een bepaald soort mensen, moeders en grootmoeders daargelaten. De vertellers waren hoofdzakelijk boeren, stalknechten, schepers, wildstropers en toevallige logeergasten als strodekkers, ketellappers, manden- en stoelenvlechters, molenbouwers, ellegoedleurders, peggers en

⁽³⁾ L. van der ESSEN, *De gulden eeuw onzer christianisatie, VIIe-VIIIe eeuw*, Diest, 1943, blz. 83.

⁽⁴⁾ E. CLAES, *Jeugd*, Antwerpen, 1940, blz. 108 e.v.

kalverkruiers. Op het dorp waren het gewoonlijk « boomzitters » in zoele zomeravonden, die koddige of romantische dingen verhaalden alsof zij die zelf beleefd hadden. Die er het woord hadden waren de dorpsambachtslui, die na de dagtaak, tot diep in de nacht geschiedenissen boven haalden « zo oud als de straat » en « van Dezekes tijd », ja zelfs van toen nog « de bomen, de bloemen en de beesten spraken ». Ik herinner mij hoe ik tussen die schijnbaar ruwe kerels met een gouden hart, muisstil zat te luisteren op de boomstammen van de zagers uit onze gemeente, wanneer de bovenman ⁽⁵⁾ vertelde van de geesten in het bos. Heel zijn voorgeslacht had in het bos geleefd, als houthakkers en koolbranders. Die alleen wisten wat er in huisde. Het zat er dikwijls niet pluis, vooral 's nachts en bij stormweer. Maar nu zijn die geesten verdwenen met de bossen en die nog in de hei bleven zitten, zijn er verhuisd toen die in weide werd omgezet.

In onze kinderjaren werd het snoepwinkeltje 's zondags bestormd door de schoolbengels die thuis een cent gekregen hadden om een « mannekenblad » ⁽⁶⁾ te kopen. Daarop stonden bonte verhalen, sprookjes en allerhande dingen afgebeeld met een passende uitleg en rijmpjes. Ook deze kleurrijke druksels zijn voorgoed verdwenen uit de kinderhanden. Ge vindt ze nog alleen in de musea. Al de sprookjesbronnen zijn dus uitgedroogd of vernietigd. Wij kunnen nog alleen de flarden ervan bijeen rapen, maar niet lang meer...

Sta me nu toe, hier een en ander snippertje uit mijn collegecahiers te laten volgen. Eerst het vertelsel van

SIEKE EN SAAKE ⁽⁷⁾.

Sieke en Saake gingen samen dorenbessen plukken. Het werd avond en Sieke had haar korfje vol, maar Saake nog

⁽⁵⁾ Berdzager die boven op de te zagen boom stond. Zijn ploegmaat stond beneden. Zie: J. CORNELISSEN, *Idioticon van het Antwerpsch dialect, Bijvoegsel*, d.I., Turnhout, 1936, blz. 114.

⁽⁶⁾ Em. H. Van HEURCK & G.J. BOEKENOOGEN, *Histoire de l'imagerie populaire flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères*, Bruxelles, 1910.

⁽⁷⁾ Te vergelijken met de vertelling van « Siepen en Sapien » bij: M. De MEYER, *Het vlaamse sprookjesboek*, Antwerpen, 1956, blz. 187.

niet. « We gaan naar huis, » zei Sieke, « ons moeke zal ongerust worden. Kom mee Saake! » Maar Saake zei: « Neen ».

Toen kwam daar een kluppel aan. « Kluppel », vroeg Sieke, « wilt ge die hond eens slaan, want hij wil ons Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei die hond.

Toen kwam daar een kluppel aan. « Kluppel », vroeg Sieke, « wilt ge die hond eens slaan, want hij wil ons Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei die kluppel.

Toen kwam daar een vuur aan. « Vuur », vroeg Saake, « wilt ge die kluppel eens branden, want hij wil de hond niet slaan en de hond wil Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei dat vuur.

Toen kwam daar een water aan. « Water », zei Sieke, « wilt ge 't vuur eens blussen, want het wil de kluppel niet branden en de kluppel wil de hond niet slaan en de hond wil Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei dat water.

Toen kwam daar een os aan. « Os », zei Sieke, « wilt ge 't water eens slabben, want het water wil het vuur niet blussen, het vuur wil de kluppel niet branden, de kluppel wil de hond niet slaan, de hond wil Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei die os.

Toen kwam daar een zeel aan. « Zeel », vroeg Sieke, « wilt ge die os eens binden, want hij wil het water niet slabben, het water wil het vuur niet blussen, het vuur wil de kluppel niet branden, de kluppel wil de hond niet slaan, de hond wil Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei het zeel.

Toen kwam daar een muis aan. « Muis », zei Sieke, « wilt ge het zeel eens knabbelen, want het zeel wil de os niet binden, de os wil het water niet slabben, het water wil het vuur niet blussen, het vuur wil de kluppel niet branden, de kluppel wil de hond niet slaan, de hond wil Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Neen! » zei de muis.

Toen kwam daar een kat aan. « Kat », zei Sieke, « wilt gij de muis eens pakken, want de muis wil het zeel niet knabbelen, het zeel wil de os niet binden, de os wil het water niet slabben, het

water het vuur niet blussen, het vuur de kluppel niet branden, de kluppel de hond niet slaan, de hand Saake niet bijten en Saake wil niet mee naar huis gaan? » — « Ja! » zei de kat. En de kat achter de muis, de muis achter het zeel, het zeel achter de os, de os achter het water, het water achter het vuur, het vuur achter de kluppel, de kluppel achter de hond, de hond achter Saake en Saake wilde wel mee naar huis gaan.

* * *

Het Kempenland is steeds, sedert onheuglijke tijden, een land geweest, dat krioelde van lucht-, water-, aard- en vuurgeesten. Er is wel geen kempens dorp aan te wijzen waar niet de een of andere afgelegenen eenzame streek hun thuis was en de sagen worden gelokaliseerd. In deze buurt vindt men dikwijls nog voorhistorische urnenvelden en paalgrafheuvels ⁽⁸⁾. Zodat men geneigd wordt een zeer oude traditie aan deze spookgeschiedenis toe te kennen.

Nog vóór een halve eeuw zat onze Vorselaarse heide vol saters en dwaallichten die zwervende zielen waren. Meer dan één stroper ontmoette er de brandende scheper en een zwarte hond die vuur spuwde. In het Diepdal, bij het urnenveld van Ouwen gelegen, was ooit een kerk verzonken en lag er een gouden kalf begraven. Als oude heispaaiers mij dat vertelden, zag ik in hun ogen dat ze zulks geloofden. Zij vertelden o.m. dat in vroegere jaren onze Sint-Jorisgilde, (gesticht door ridder Jan van Rotselaer in 1430), rond 23 april drie teerdagen had. De derde dag gingen de gildebroeders en zusters « den draak steken » in de Molenheide. Het was een oud gebruik van een draak te maken, uit wissen gevlochten, opgevuld met hooi en strooi en bekleed met wolvenvellen. Die joeg en sloeg men dan tot op de Drijwinkelberg waar hij

(8) De archeoloog L. Stroobant was de eerste om de aandacht te vestigen op de localisatie van prehistorische grafheuvels en de sagen, die dikwijls geografisch samen vielen. Voor de bibliografie van diens archeologische bijdragen, zie: *oudheid & kunst, Jubileumnummer* 1935, blz. 56-60.

in brand werd gestoken, terwijl de gilde er omheen de zwaard- en vuurdans deed ⁽⁹⁾.

De overlevering verhaalde dat eenmaal in de Molenheide een draak woonde met zijn jongen, onder een hoop schaarhout. De gehuchtenaars zweetten water en bloed van schrik en liepen naar de pastoor om hulp. Die kwam ter plaatse met zijn kruis. De draak schoot woedend uit zijn hol, de priester tegemoet. Maar intussen staken de boeren het schaarhout in brand. Moeder draak hoorde haar jongen huilen, liep terug, sprong in het vuur en verbrandde met haar kroost, terwijl de pastoor drij kruisen maakte over de heide ⁽¹⁰⁾.

De drakensage verhaalde echter nog dat er op de plaats waar eenmaal een echte helse draak verbrand was, nooit één pijltje buntgras heeft willen groeien.

Andere bijzonderheden heb ik in de kronijken van ons dorp niet gevonden over dat draaksteken; wel dat een genechtsrol van 1554 vermeldt: « *dat eenighe broederen ende susteren vanden weledelen here maerschalck Sinte Joris injurieuse woorden hadden geroepen alsdoen sij in de heye den draeck steekten* ».

Het kruis was sedert de kerstening van ons volk, het voornaamste afweermiddel tegen de kwade hand, het kwade oog, en andere kwelgeesten. Daarom stond er een kruis op de kerk en kalkte men een kruis op de hoevegevel boven het keldervensterke opdat de boze geesten niet langs onder zouden binnen sluipen. De boer zegende zijn paard als hij het inspande, de boerin het brood als zij het aansneed. Waar een lijk in huis lag, stond er een kruis tegen de slagvensters en wanneer men er mee kerkewaarts reed, stopte de witte huifkar aan al

(9) K. ter LAAN, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België*, 's Gravenhage, 1949. — Op blz. 77 onder het woord: draak, strijd van St Joris met de —, wordt een draak steken als openluchtspel door St Jorisgilde vermeld dat nog vertoond wordt te Bezel, aan de Maas (Nederland), en sommige punten van overeenkomst bezit met het Vorselaarse verdwenen gebruik.

(10) Te vergelijken met de sage die J. LEYSEN, o.c., blz. 55 vertelt. Een identiek geval wordt aldaar verteld over een grote slag in Zoerlebos.

de kruisbanen en legde men er kruisgewijs twee strobusseltjes neer, en er was geen kristen zonder grafkruis.

Ook vermeldt het kerkarchief van Vorselaar : « *dat drye mael de cruysprocessie uytgaet langs de drye oude velden tot aende vroente, om door de crachte van den heylighen Cruyse onzes Heeren alle boose geesten daeruyt te jaegen voer eenen scoenen oest* ». Zo schreef onze pastoor Joachim Mijs in zijn manuaal van 1587.

In 1827 werd er door boer Verhaert op het Vispikse veld een kruisweg gebouwd, « de veertien kapellekens » genaamd, op een eenzame plaats, waar het veel spookte. Er slierden daar ganse benden witte vrouwen door de lucht. Wie er met de donkerterte durfde voorbij komen werd aangeklampt en in het oor geblazen datum en uur van zijn dood ⁽¹¹⁾ !

Wat waren dat voor plaagwijven ? Wel, dodengeesten die veroordeeld waren om rond te zwerven in de wildernissen tot aan het einde van de wereld ⁽¹²⁾, of heksen die naar het Sabbatfeest vlogen op de Baekenitsheide.

Zo herinner ik mij uit de mond van Bert, de oude ruige scheper van de Nieuwhoef op het Heiken, een verhaal te hebben opgetekend dat met deze sabbats verband houdt. Terwijl Bert zat te breien tegen de eikenkant en zijn schapen op de heide graasden, zat de sukkelaar met een houten been, ganse dagen en seizoenen te piekeren over de geheimen van aarde en hemel. Hij verzamelde in de kap van zijn wollen regenmantel geneeskrachtige heidekruiden tegen duivelse ziekten, die door geen enkel dokter te genezen waren. En hij vertelde ons eens wat hij wist uit de mond van zijn grootvader, die ook scheper was. Het was « echt gebeurd » in « heel oude tijden ». Ja, de herders waren steeds onze beste vertellers. Bert behoorde nog tot de eerste helft van de 19de eeuw en kon mij zeggen wat hij over de sabbatheksen had gehoord.

(11) Zie bij J. LEYSEN, o.c., blz. 53, de vertelling van de vurige spaanders aan zelfde plaats gelocaliseerd.

(12) K. ter LAAN, *Folkloristisch woordenboek...* blz. 472 ; O.A. ERICH & R. BEITL, *Wörterbuch der deutschen Volkskunde*, 2° Aufl., (neu bearbeitet von Rich. BEITL), Stuttgart, 1955, S. 878 : « Weisze Frau ».

Bij sommige stormnachten vierden de Vorselaarse heksen sabbatfeest op de Woeransheide ⁽¹³⁾. Satan in persoon was daar in de gedaante van een grove zwarte vent met horens en bokspoten. Hij koos zelf zijn koningin uit de heksenbende. God werd gelasterd, er werd gevloekt met miljarden. Dan rezen er plots volle tafels met fijne spijsen en dranken uit de grond en een hoop duivelen speelden het bal met trommels en fluiten. Als de zon boven de bossen rees, was alles gedaan. Satan schoot met zijn trawanten en zijn tafels de grond in en de heksen reden op een bezemsteel door de lucht naar huis. Maar dan konden ze veel kwaad doen, want zij hadden duivelenmacht, zelfs konden zij hagelslag en onweer verwekken.

Deze dingen voeren ons terug naar de 16de tot half de 17de eeuw en onze genechtboeken bevatten heksenprocessen die getuigen dat onze mensen dit waarlijk geloofden ⁽¹⁴⁾. Daarom staken onze boeren relikwiën, « heiligdom », en andere krachtige afweermiddelen onder hun dorpels en hingen ze in hun huizen de St.-Antonius- en andere huiszegens op die onder meer ook tegen toverij beschutten. Daarom lieten ze zichzelf, of hun stal, overlezen door de paters ⁽¹⁵⁾.

En nu onze Vorselaarse

WOEDERSAGE.

Er zat eens, — heel lang geleden — in het Peerdsbos een wildeman, een wolfmens, die men de Woeder heette. Want als hij woedend was, deed hij het donderen en bliksemen. Hij kon de wereld onder water zetten en de grond doen daveren.

(13) Vorselaarse plaatsnaam uit de 14de en 15 de eeuw, die in de 17de eeuw « oerans », « oerlanse » of « ooilanse » heide werd geschreven en tegenwoordig kortweg « het heiken » heet.

(14) Dergelijk proces werd beschreven door L. GALESLOOT, *Le procès d'une sorcière au village de Casterlé, 1565-1571*, (MESSAGER DES SCIENCES HISTORIQUES...), 1869, 342.

(15) Het is opvallend hoe bij het overlezen steeds de voorkeur ging naar reguliere priesters. Zie : J. CEUSTERS, *Volksbeewegen voor ziekten van mens en dier*, (Kath. Vl. Hogeschooluitbreid.XLI, 3, n° 392), Antwerpen, 1947, blz. 90.

Zekere dag, door honger gekweld, kwam hij uit zijn berghol om voedsel bij de boeren op te eisen. Maar uit schrik hadden de gehuchtenaars de vlucht genomen en al hun vee en koren mee genomen. Uit wraak deed hij het regenen veertig dagen en veertig nachten lang, zodat heel Vorselaar met Poederlee, Lichtaart, Herentals, Grobbendonk en Pulle verdronken waren. Alleen de hoge Vorselaarse toren stond nog boven water. Dat kon de Woeder niet verkroppen; die ook moest omver. Hij rukte een eiken boom uit, zette er zich schrijlings over heen en vaarde ermee recht naar de kerk. « Ik ben Woeder, baas van de lucht, van de boven- en onderwereld ! » riep hij, en dan was dat een donderslag van belang. Boven, onder het kruis van de toren, uit de twee vaangaten in de peer, staken twee koppen, het spel af te loeren : de pastoor en zijn koster.

« Laat hem komen ! » zei de pastoor. De koster kon zijn gezicht niet houden en riep : « Smerige Woeder !... Ge zijt een rotzak, een hondsvod, een schelm en een moorder ! » De Woeder nam dat fel op zijn krachten en bulderde : « Ik stamp uwen toren omver ! » en roeide naar de kerk toe.

De pastoor lachte en zei : « Koster, geef mij de paaskeers en mijn duvelsboek ! Het is tijd ! » Juist wanneer de Woeder de toren wilde omver stampen, wierp de pastoor hem de paaskeers met de koperen kandelaar op zijn ruige kop en hij was morsdood ! De pastoor bad voort in zijn bezweringsboek terwijl de koster het St-Jansevangelië las en de wateren van de Aa begonnen te zakken en te zakken en de hei werd weer droog. De schepers van de streek stouwdën hun schaapkens weer naar hier, gelijk duizend jaar te voren.

Deze versie heb ik ook nog gehoord van Ivo Broos, een oude zwerver, boerenknecht en klompenmaker uit de vorige eeuw, en dat wel met zulke overtuiging dat iedereen het moest geloven.

* * *

Van de oude toverkunst is ons nog veel overgebleven in de folklore. Zo bijvoorbeeld, de toverfluit en het toverklokje, de toverspreuken en bezweringsformules. Grootmoeder verhaalde van Jaakske met zijn fluitje, een oude kabouter uit de

Molenberg, die de schapen deed dansen, de peerden deed zingen en springen, de vogels deed spreken, enz.

Jantje, een andere kabouter, had een toverklokje. Als hij er 's nachts mee rond ging en rinkelde, werden de bloemen vogels, de voge's hazen en konijnen, de mieren muizen en ratten. En als hij moe in slaap viel tegen de morgen, kwam Sneeuwwitteken en herstelde de orde met haar heilig olielampken te laten branden. Dat toverklokje werd het belleke van St. Donatus en weerde de bliksem af.

Een oude eenzater, die in de buurt van het Zwart Goor een hut gebouwd had, stond in mijn jeugd bekend voor een tovenaer en een behekser. Men heette hem pater Krok. Ieder schuwde hem en niemand durfde zijn nest, door twee wolfs-honden bewaakt, benaderen.

Zekere dag was ik stout genoeg om hem in zijn heksenhol op te zoeken. Het was een zonderling. Hij beweerde inderdaad in verbinding te staan met de geestenwereld en haalde zijn toverkunst uit een oud en vervuild boek, dat hij « den dobbelen Ambrosius » noemde ⁽¹⁶⁾. Ik mocht het niet aanraken. Hij beweerde de venen (?) en bomen te aanbidden. Hij was bevriend met de saters en na zijn dood moest hij terug komen onder de gedaante van een kikvors. Hij heeft mij kiekenvlees doen krijgen met zijn griezelige geschiedenissen van spoken, heksen, dwaallichten, de wandelende jood, de drij maagden, de weerwolf, de ketelaars en de sabbatvierders. En wat dit laatste betreft, mag men zich afvragen of een Vorselaarse plaatsnaam uit de 14de en 15de eeuw : de huidige « Ketelbunders », bij de Couwenberg, niets met het oude volksgeloof te maken heeft. De plaats stond bekend als een verzameloord waar de ketelaars en de duivelvereerders hun geheime vergadering hadden om de geesten op te roepen die de toekomst

(16) In het volksgeloof was de « dubbele Ambrosius » het meest volledige toverboek. Wie hem gelezen had was in staat om alle « kwade perten » uit te voeren. Volgens sommigen was het 'n oud bieboek. Zie : J. CORNELISSEN, *Iets over tooverboeken*, (ONS VOLKSLEVEN, V), 1893, blz. 43 ; J.R.W. SINNINGHE, *Nederlandsche bezweringsformules uit de negentiende en twintigste eeuw*, (VOLKSKUNDE XLVI), 1943, blz. 171.

konden ontsluiëren of de genezing of de dood van een zieke, enz. De ketelaars droegen de offerketels naar de nachtelijke heksenvergadering.

Majorke van Leemput, die bijbelde, beweerde de « Heksenhamer » ⁽¹⁷⁾ of het « Groot Toverboek » te bezitten, waardoor hij de helse geesten en de heksen baas kon. Hij was een oude leurder en had van de geestenwereld veel gezien en gehoord. Dikwijls zat hij tegen de zonnegevel van zijn huis met een oud boek op de knieën, als wij naar de molen om een bakzak reden en vertelde ons over zijn ervaringen en belevenissen met de duistere machten. Dat alles mag U thans belachelijk voorkomen, maar het zijn feiten die we in hun historisch perspectief moeten beschouwen.

* * *

Een halve eeuw geleden waren er veel belezers te Vorselaar en zoveel heksen, zei Fik Cleiren tegen mij, dat ze op de sabbat hand aan hand dansten rond de blijk op het dorp. De oude Rijmenant was straf in het verjagen van heksen en de « kwaai hand ». De gekweldde lijders moesten drie dagen nuchter blijven, terwijl hij, vóór zonsopgang, de sukkelaars kwam aflezen, waarna dezen negen dagen de boete moesten onderhouden, nl. door het lezen van negen maal Onze Vader, Wees gegroet en Glorie zij de Vader.

Jan Kloon verloor van de tandpijn; Trien Vermeulen kon de verstuijing van hand of voet, alsook brandwonden aflezen, en Jan Savoet de hik en de roos. Sus van de Wouwer was een specialist in het aflezen van de beesten die dik stonden of buikkrampen hadden. Hij moest alleen maar weten welk haar

(17) Het bekende « Malleus maleficarum » of « Heksenhamer » uit de 15de eeuw, opgesteld door de inquisitoren Jacob Sprenger en Heinrich Institoris, zal Majorke wel niet bezeten hebben, of althans we niet kunnen lezen hebben. Niettemin is het opmerkelijk dat dit traktaat, dat aan de basis lag van de heksenwaan van de 16de en 17de eeuw, nog in de herinnering leefde. En dat men het bovendien kracht toe schreef om de heksenmacht te breken is niet minder merkwaardig. Zie: J. SPRENGER & H. INSTITORIS, Der Hexenhammer, (Uebersetzung, J.W.R. SCHMIDT), Wien, 1938.

de dieren hadden, en hij leesde ze af op afstand. Pee Pit kon de wind doen draaien en het weer verbeteren in de oogstmaanden. Suske Teut las het wild vier af. De lijder moest eerst negen dagen vasten en het St-Jansevangelië bidden. Bij zonsopgang gebeurde daarna deze drievoudige bezwering met het gezicht naar de zinkende zon :

Wild vier (✚), duvels vier vertrek van hier (✚ en de damp van een brandende gewijde kaars door de zieke doen opsnuiven), keer terug naar de hel van waar gij zijt gekomen, in de naam des Vaders enz... (3 kruiskens maken en vervolgens weer 9 dagen op blote knieën en nuchter, voor zonsopgang het St-Jansevangelië luidop lezen).

Ofschoon de bezweringsformules zowat overal verspreid zijn ⁽¹⁸⁾, en afkomstig zijn uit dezelfde bron : de eeuwenoude traditie, toch kunnen sommige formules merklijk verschillen. Daar in de vorige eeuw de kempense pastoors fel preekten tegen deze superstitie, werden deze bezweringen meer in het geheim aangewend, maar zij dienden nog overal, een zestigtal jaren terug.

Ziehier enkele Vorselaarse formulieren, afkomstig van Tist Cleiren, opkoper van eieren en kiekens, stroperswild en konijnenpels, de oude bakel Joke Teekes, de grafmaker Jefke Schoen, de ketellapper Suske Teut en de zogenaamde Pater Krok, eenzater en tovenaer. Al deze belezers behoren tot de vorige eeuw :

1. Om bloed te stelpen :

a) formulier Tist Cleiren :

Vertrek van hier (✚) gij bloeddüvel die Abels bloed doen vloeien en Isaaks bloed nooit gekregen hebt; vlucht weg tot in de afgrond van de hel (✚) door de krachtige bloeding van Jezus Christus (✚) heilige wonden. Amen.

(18) J.W.R. SINNINGHE, Nederlandsche bezweringsformules uit de negentiende en twintigste eeuw, (VOLKSKUNDE XLV), 1943, blz. 169-189 ; F. Van de VIJVER, Bezweringsformules, (VOLKSKUNDE XLVI), 1944-45, blz. 252, 291-292; M. D. MEYER, Nog bezweringsformules, (ID.), blz. 347-349.

b) formulier Joke Teekes :

Ik zag eens drij maagdekens gaan

uit Cana en Galilea

al over de Molenberg

de wond was erg.

De eerste zei : « ik zal het bloed stelpen ».

De tweede sprak : « Ik zal helpen ».

De derde zei : « Als 't God en Maria behaagt » (drie kruiskens maken en zeven maal Onze Vader en Wees Gegroet ter ere van de 5 wonden van Ons Heer.

2. Tegen het verzweren van wonden :

a) formulier Jefke Schoen :

Heer Jezus (✝) ik bid U door de lans die Uwe gebenedijde zijde doorstoken heeft en waarvan de wond nooit gezworen heeft (✝) laat deze wonde ook nooit zweren maar zuiver genezen. In de Naam des Vaders... (✝)

b) formulier Suske Teut :

Ik bezweer U ijzer en brons, koper en staal en gelijk welk metaal dat van in het begin van de wereld door God en de mens geschapen werd, dat deze wonde door ijzer (of brons enz.) voortgebracht niet zal zweren en de zweerduivel u nooit aanrake (maak een kruis met de rechterduim over de wonde en zeg :) In de Naam des Vaders, enz... Sinte Pieter sta ons bij, eenmaal, tweemaal, driemaal. Amen » (19).

3. Pater Krok kon muizen en ratten uit schuur en stal doen verhuizen naar elders met deze toverwoorden, zijn toverstok zwaaiend :

Ik kwam al van den muizenberg

Ik zag er muis en dwerg

Zij staan in Saters dienst.

Al wat ze doen is voor hem winst.

(19) Fr. M. OLBRECHTS, *Een oud Mechelsch bezweringsformulier, uitgegeven, ingeleid en verklaard*, Gent, 1925. Op blz. 171 over de zogenaamde « wapenzegen ». — Zie ook de bibliografie aldaar.

Mijn zweren

zal ze weren

die muizen en die ratten

en alle zwarte katten.

Vertrek hieruit

duivelse muilt

milliarde nonde

hondekonde

bikela !

En terwijl de tovenaars nog wat kremerslatijn brabbelde moest de boer twee bosterds geleistrooi kruisgewijs ophangen tegen de stal in de schuur (20).

4. Een andere dorpsprofeet van die tijd, Pee Pit, had verscheidene formules om de koorts ter verdrijven. De voornaamste was deze :

De koorts van Ons Heer

deed hem zo zeer ! (✝)

Waar de koorts is ontsteken

is duvelsmerk gebleken (✝)

Maak u weg, hels gespuis

Ik loop genezen naar huis (✝). De koord of het lint dat men om de lenden en omheen een boom geslagen had, werd dan overgesneden en zonder om te zien moest men zich weg maken.

5. Tenslotte nog een bezwering om tandpijn af te lezen, door de Oude Paa medegedeeld :

Dees helse pijn moet wijken

(20) J. CORNELISSEN, *De muizen en ratten in de folklore*, Antwerpen, 1923. De auteur geeft geen enkele nederlandstalige bezwering op. Slechts éne vonden we bij F. van de VIJVER, o.c., blz. 292.

— P.J. CORNELISSEN & J.B. VERVLIEET, *Idioticon van het Antwerpsch dialect*, d.I, Gent, 1899, blz. 280 & 464 ; d. III, Gent, 1903, blz. 1173 : « Bosterd » is een schoof uitgedorsen stro ; geleistro (=gelegstro) is een bussel afgepikt graan dat nog tot een schoof moet gebonden worden. De « stal » is een plaats in de schuur waar het graan getast werd ; zij was van de dorsvloer afgescheiden door een laag muurke.

als wij er over strijken (met de duim een kruisje maken over de zieke tand).

*En door de macht
en kracht*

van dezen doden tand

is de Sater uit uw mond geband! (Met een tand op het kerkhof opgeraapt, moest de lijder een tweede kruisje maken, zijn zere tand ermee aanraken, en na een derde kruis, hem over het hoofd wegwerpen.

* * *

Velen beweerden betoverd te zijn als hun ziekte of ongeval overkwam. Geen miskraam, geen monsterkindjes, geen vallende ziekte, geen stomdoven, lammen of kreupelen, zonder dat men zulks toeschreef aan de kwaadwilligheid der heksen.

Sus van de Wouwer had de kwade hand in de stal. Zijn koeien stonden krak op middernacht alle zaterdagen te dansen en te brullen, dat de hoeve ervan daverde. Zij hielden al hun melk op.

Sus ging op de loer liggen. Plots zag hij een zwarte kater onder de staldeur binnen kruipen. Dàt was de heks! En hij stak ze aan zijn riek en verbrandde ze ogenblikkelijk.

* * *

Ik herinner mij de geschiedenis van

LOEKER, DE WEERWOLF VAN SASSENHOUT.

Daar had een boer, Stijn geheten, zijn geboortevermoord. 's Nachts kwam de geest van de vermoorde terug in de gedaante van een weerwolf. Die brak in de hoeve binnen en kwam om de geest van zijn moordenaar. De boer kroop diep onder het beddegoed en de boerin, van angst verstevend, zei: « Hij is niet thuis. Hij is gevlucht naar het Giels bos ». De weerwolf nam wraak en slokte het kind op dat in de wieg sliep, naast de beddekoets.

De boerin hilde hem achterna en riep: « Hij is wel thuis, maar hij zit verborgen in de schuur! » — « Ik kom morgen terug », zei de weerwolf en trok op.

Nu maakte de boerin al ras een strooien pop met de broek en de kiel aan van haar man, en legde de pop naast haar in het bed. De volgende nacht klopte de weerwolf opnieuw aan de deur. « Duw maar op het klepke met uw poot en de deur zal wel open gaan! » riep de boerin door het venster van het opkamerke.

Loeker kwam binnen, zag de boer liggen, greep hem beet en vluchtte er mee weg, terwijl de echte boer onder het bed verscholen lag. Maar nu had de boerin nog haar kind niet terug. Zij beschuldigde de boer de schuld te zijn van haar ongeluk.

De boer beloofde de weerwolf te zullen verschalken. « Dat kunt ge niet », zei de vrouw, « want hij heeft mijn kind opgeëten ». — « Niet opgeëten, maar ingeslokken », zei de boer en hij verzoon een list om het kind te redden.

Hij sloop tot bij het hol van de slapende weerwolf in de Goorbergen en legde een groot stuk spek voor de ingang neer. Loeker schoot door het gerucht wakker, klampte de boer aan en sleurde hem mee onder de aarde, bij de kabouters, die hem het vel levend afstroopten om er een tentzeil van te maken. Ondertussen had de weerwolf honger gekregen en slokte het spek van de boer op. Doch dat bevatte braakkruid en alles wat de wolf inhad, kwam eruit. Ook het boerenkind, dat luid schreide.

De moeder, ongerust over het lang uitblijven van haar man, kroop naar het hol toe, hoorde haar kind en toen ze het op de zandberg zag zitten liep ze er heen en nam het mee naar huis. De weerwolf riep haar achterna: « Ieder 't zijn; gij uw klein en ik de Stijn! ».

De vrouw liep toen naar de tovenaars om de Stijn terug in zijn vel te steken. « Ik zal het doen » zei de tovenaars, « als ik uw kind krijg. » — « Neen, dat krijgt ge niet », zei de boerin. — « Geef me dan uw ziel? » vroeg de tovenaars. — « Die is van mij niet, maar van God », antwoordde de vrouw, « wat ik niet heb kan ik niet geven. » — « Geef me dan uw hart? » vroeg de tovenaars. — « Ja », zei de boerin. En plots sprong het hart uit haar lijf, als een pad die onder het gras wegwipte. De vrouw was dood en het kind schreide bitter.

Toen kreeg de boer zijn vel terug. Hij sprong uit de pekelkuip, liep naar huis en vond er zijn schreiend kind en zijn dode vrouw. De weerwolf zat onder het bed, pakte Stijn en zijn kind op, stak de hoeve in brand en sleurde zijn buit naar het hol

De vrouw ging in de vlammen op en de bijgesnelde geburen zagen haar met brandende haren in de vuurgloed staan en hoorden haar huilen : « Eeuwig zal mijn hart branden, in deze verbrande stede ! » In het Meetboek van 1658 heette die plaats nog : « Het brandend hart of de verdoemde stede ».

* * *

In de bent van spoken en geesten hoorden ook de dwalende zielen thuis, van overledenen die om een of andere onvervulde belofte of boetpleging, in het hiernamaals geen rust vonden. Ook al was er doorgaans geen boos opzet bij hun verschijningen in het spel, toch was men doodsbang voor hen.

Ik laat nu een Vorselaarse vertelling volgen zoals mijn moeder die verhaalde :

Suske de Pegger was gestorven en begraven. Hij was in zijn leven beestenkoopman geweest, had het niet altijd nauw genomen en had goed zijn brood verdiend. Hij was jonkman gebleven, samenwonend met zijn twee zusters, Jo en Trien, die goed gespaard hadden en dus op een goei wei zaten. Maar Suske was ziek geworden en de dood was er mee gemoeid. Gelukkig dat Suske op tijd berecht was en goed gestorven.

De twee vrouwmensen zaten nu bij late winteravond aan het vuur te paternosteren voor Suske. Het peerke op de schouw brandde flauw. De klok stond. De kat ronkte op Triens' schoot. Alles was rustig. Toen opeens geklopt werd op de slagvensters. De vrouwen sprongen op van het verschieten.

Jo was een mansmeisen geweest en was de kloekste. Ze ging naar de deur : « Wie is er aan ? » vroeg ze. Geen antwoord. Trien kwam naderbij en vroeg het zelfde.

Jo schoof de grendel weg en stak haar hoofd buiten, zag niemand, maakte zich stout, ging het hoeveke rond. Nergens iets of iemand te zien. « Het zullen zothouders geweest zijn ! » zei Trien.

Ze gingen zich terug warmen aan het smeulend vuur. Na de litanie en de vijf vader onzen voor de afgestorven familie, gingen ze slapen. Jo zette de staande klok terug in gang om wat gerucht te hebben in huis. Trien schepte de gloeiende houtas in de doofpot en joeg de kat naar de zolder.

De vrouwen konden niet goed in slaap geraken. Ze herhaalden, de een na de ander, altijd dezelfde vraag : « Wie mag dat toch geweest zijn ?... Echte deugnieten van het gehucht, zeker ? » Na veel weesgegroeten vielen ze dan toch op de duur in slaap.

De volgende avond zaten ze getwee zich weer te warmen aan het vlimmenhout. Het kraakte in de schouw. Ze klapten over de boerenfamilie die uit Zevendonk naar Vorselaar verhuisd was. Het zag er goed volk uit. De kinderen waren pront gekleed en de moeder was proper en een pront mens... Plots weer drij kloppen op de vensterluiken, nog krachtiger dan de vorige keer. Jo schoot buiten... maar zag niemand. Ze hoorde alleen de kanadabomen klateren langs de baan. Trien stond in het deurgat en zag ook niets dan de halve maan in de zwarte lucht. « Jo, pakt ne kluppel in 't houtkot en loopt eens rond de houtmijt en de hooimijt. Misschien zitten de treiters daar ievers achter ! » Jo deed het dadelijk, maar vond geen spoor van deugnieten. Ze had nochtans haar voorzorgen genomen en de werf van voor tot achter opgereven. Jo kwam weer binnen, hijgend, benauwd. Ze moest gaan zitten. Zonder spreken.

« Das nu de tweede keer dat de sloebers ons bang komen maken », zei Trien, die compassie had met haar zuster ; « ik ga morgen vroeg naar de champetter. Hij moet op de loer komen liggen in de schuur ».

« Ja », zuchtte Jo, « want het moet uitscheën met dat getreiter ». Ze zette de kluppel achter de deur gereed. Ze baden de rozenkrans. Een geit begon te bleiten. Korts na datum de tweede. Ze gingen eens in de stal lichten, maar daar was ook niets verdachts. Alleen de haan kraaide; hij was abuus.

Trien was al vroeg op gang naar het dorp. De champetter sliep nog, maar Trien moest hem perfors spreken. In broek en hemd, met de kepi scheef op zijn wilde, witte haardos, luisterde hij. Trien vertelde hem het geval in het lang en het

breed en smeekt nem vanavond in hun schuur te komen zitten, pakkens gereed. Zij zou voor een fles « Kempeneir » zorgen en een beloning in geld achteraf, als hij de sjamfoeter bij de kraag had.

De sjampetter verklaarde zich 't akkoord. Trien schobde terug naar huis met een fles « Kempeneir » onder hare neusdoek. De avond kwam. De champetter loerde af en aan door het schuurgat, dronk zich warm en vocht tegen de vaak op zijn strooibed. Het sloeg twaalf uur op de verre toren. Daar komen de vrouwen buiten gesprongen en roepen: « Champetter, ze kloppen weer! » Me vent schiet uit de schuur met zijn stekker in de vuist, bottert rond huis en stalling, schuur en karkot, hooi- en houtmijten, rent de baan op, klauwt door de elzenkanten, valt in de droogstaande gracht en komt terug bij Jo en Trien lijk een afgetakelde soldaat na de veldslag, met ledige handen.

« Niks! niks... nieverans niks! » stotterde de man van de wet en veegde zijn zweet af. De vrouwen deden hem binnen komen om het geval te bespreken. Er was maar één uitleg mogelijk: het was een heksenspel. Daar moest toverij achter zitten. « En daar weet ik remedie tegen », zei Trien en ze haalde relikwiën uit de schuif van St. Antonius en St. Joris.

« Leg die onder uwen dorpel », zei de champetter en trok op, na nog twee volle borrels « Kempeneir ». De fles was wijd leeg, maar hij wilde niets voor de waakdienst. Als 't nodig was, zou hij nog wel eens terugkeren. Jo stopte hem een zilveren peerdsoog in de hand en de vent zwijmelde gelukkig huiswaarts door de nacht.

Nu duurde het niet lang meer of heel de gebuurte stond overhoop; de zaak lekte uit. De boerinnen kwamen Jo en Trien raad geven en hulp aanbieden. Ze zaten allemaal vol schrik en de volgende avond was eer geen enkel huishouden in 't gehucht waar geen maatregelen werden getroffen. Alles werd sekuur gesloten. Mensen en beesten werden met wijwater besprenkeld en voor het O. L. Vrouwken op de kast, werd een vetkaarske aangestoken bij het paternosteren. Wie er mee lachte, kreeg een saluatie van belang. Ze gingen allemaal slapen, met min of meer schrik. En die nacht gebeurde het.

Terwijl Jo en Trien gewonnen verloren bij het vuur zaten

te « lezen », stond plotseling daar, in een onbeschrijflijk licht, Suske Geenkens, afgeteerd en triestig « in zijn vaan » te zien. Hij zei niets, maar hij schreide en vouwde zijn handen samen. De vrouwen waren meer dood dan levend.

Jo viel op haar knieën en smeekt: « Suske, doe da toch nie meer!... Wij zullen het besterven! » Maar Suske ging niet weg; doch toen de vrouwen luidop begonnen te kermen verdween hij opeens gelijk de bliksem.

Die avond werd er laat gebeld aan de pastorijs. Het oliepitje in de gang was uit. Pastoor Beyens ⁽²¹⁾ was juist naar boven. Hij trok zijn venster open en zag twee vrouwen staan in de maneschijn. Hij vroeg wat er scheelde. Hij hoorde hen snikken. Hij kwam beneden, schoof de grendels weg en liet hen binnen: « Maar Jo en Trien toch, gij doet mij verschieten! » zei het pastoorke. « Vertel mij uw geval zjust gelijk het geweest is! » De vrouwen fluisterden ontreddeerd dat zij de ziel van hun broer gezien hadden, dat hij er heel triestig uitzag en in een lichtkrans stond. Pastoor Beyens luisterde met opengespalte ogen, nam een snuif en zei: « Gaat eens naar Scherpenheuvel. Ge zult dan niets meer zien ». De vrouwen drongen er echter opaan dat de pastoor dadelijk zou meegaan om hun huis te wijden. Hij strubbelde wel wat tegen, maar hij zag genoeg dat er geen lieven heren mee gemoeid was.

Dadelijk als ze thuis kwamen, begon de priester met zijn gebedenboek en wijwater rond te gaan. Trien moest bijlichten met het olielampke en Jo nam het kerkboek van Suske. Daar viel een papierke uit en Jo las, bevend als een riet: « Als ik zal dood zijn, moete gij, meiskens, tien missen laten doen voor mijn afgestorven kalanten die te weinig getrokken hebben voor hun afgekeurde kalveren die pertang niets mankeerden. En veur mijn arme ziel moete nen beeweg doen naar Scherpenheuvel ».

's Anderendaags zagen de burens Jo en Trien, met de zwarte

(21) August Beyens (Vorst 1823 — † Vorselaar 1901) was pastoor te Vorselaar sedert 1874. *Fl. PRIMS, Album pastorum Campinae Antverpiensis*, Antwerpen, 1952, blz. 290.

kabas aan de arm en de klonen op de rug, vertrekken naar Scherpenheuvel, op water en brood, blootvoets. Hun tong stond stijf van het bidden. Suske is nooit meer weergekeerd, maar Jo en Trien hebben de verschijning ook niet lang meer overleefd.

* * *

In de stal- en dwaallichten zagen de oude Kempenaars de geesten van ongedoopte kinderzielen. Uit de vertellingen die over deze lichten de ronde deden, blijkt wel dat zij niet zulke kwade bedoelingen hadden. Niettemin boezemden zij elkeen een grote schrik in. Een schrik die in feite niets anders is geweest dan de belichaming van een oeroude dodenvrees.

John Leysen vertelde, in zijn reeds eerder aangehaalde bijdrage ⁽²²⁾, de ontmoeting die Sis, de molenaarsknecht van de Molenheide, op zekere avond had met een dwaallicht, en de ingebrande hand op de nog tijdig gesloten huisdeur ⁽²³⁾; de belevenis van Ivo Angelus, bij wien een stallicht op het paardenzadel kwam zitten dat zich niet liet verjagen; van het meisje op de Palderaad, dat, wanneer het bij valavond aan de groenselkuil rapen waste, telkens een dwaallicht op de rug kreeg.

Mijn zegsman vertelde er nog bij toen hij van het meisje vertelde, dat, toen het wijwater wierp naar het dwaallicht, dit laatste vooraleer te verdwijnen, met een fijn stemmetje riep : « Ik ben de ziel van een ongedoopt kindeke in de Palderbeek vermoord ! » En hij had zijn verhaal besloten met eraan toe te voegen dat het meisje het bestierf, omdat haar hart een schrik gepakt had, waarvan het niet meer af geraakte.

Ook de vreemde ontmoeting die Pol Kawieter had met de slapende ruiters en het vreemdsoortig vrouwmens dat plots weer langs de schoorsteen verdween zonder één woord te

⁽²²⁾ Blz. 55, 58 & 57.

⁽²³⁾ Die handindruk op de deur was in vele Kempense gemeenten bekend. H. HENOT, *Kempische volksvertelsels*, Antwerpen, 1926, tekende blz. 43 zulk voorval op te Lichtaart; in ONS HEEM X, 1952, blz. 96, wordt verhaald van een verkoolde handindruk te Wiekevorst.

lossen, werd mij verteld. Wat ik ervan optekende stemt nagenoeg overeen met wat Leysen reeds mededeelde ⁽²⁴⁾. Het is dan ook kenschetsend hoe de versie die Leysen gaf en deze die ik zelf optekende, alhoewel zij niet van dezelfde zegslieden afkomstig zijn, essentieel niet van elkaar verschillen. Dit toont mijns inziens voldoende aan dat de vertellers met onkreukbare traditietrouw hun « wetenschap » overleverden.

Ik besluit hier met 'n verhaal over de spokende witte paters, dat nog niet werd opgetekend ⁽²⁵⁾ :

Jan van Sant ging vrijen naar het Vroegeind, op een schone zomeravond. Toen hij over de Hulshoop in het mastbos kwam, zag hij daar twee witte paters staan die hem lelijk bezagen. Jan stond paf; hij werd steen.

De paters kwamen recht op hem af, zagen hem dwars door zijn lijf, schuddekoften en schreden voort naar de Palderaad. Daar zagen ze die twee witte mannen ook. Jan Marissen hoorde zijn vet varken afgrijselijk knorren, stak zijn kop door het opkamervensterke en zag ook die twee bij zijn verkenskot salueren en voortgaan. Hij kreeg de hik van het verscot en kon geen voet meer van plaats. 's Anderdaags lag het varken dood in zijn kot.

* * *

KERST- EN NIEUWJAARSLIEDJES.

1.

Eén is één.

Eén God in Jezus Kristus in het openbaar.

Komt vrienden, laat ons vrolijk zijn met dezen Nieuwejaar !

Twee is twee.

De twee tafelen Mozes; éenen God in Jezus Kristus
in het openbaar.

Komt vrienden, enz.

⁽²⁴⁾ Blz. 57.

⁽²⁵⁾ J. LEYSEN, o.c., blz. 56 vertelt andere ontmoetingen met deze raadselachtige verschijningen.

Drij is drij.
De drij goddelijke Personen, twee tafelen Mozes, één... enz.
Komt vrienden, enz.

Vier is vier.
De vier evangelisten, drij goddelijke Personen, enz. twee... enz.
Komt vrienden, enz.

Vijf is vijf.
De vijf wonden Kristi, de vier evangelisten, drij... enz.
Komt vrienden, enz.

Zes is zes.
De zes kruiken water veranderd in den wijn, de vijf
wonden Kristi, vier... enz.
Komt vrienden, enz.

Zeven is zeven.
De zeven Sacramenten, de zes kruiken water
veranderd in den wijn, vijf... enz.
Komt vrienden, enz.

Acht is acht.
De acht zaligheden, de zeven Sacramenten, de zes... enz.
Komt vrienden, enz.

Negen is negen.
De negen koren der engelen, de acht zaligheden, de zeven... enz.
Komt vrienden, enz.

Tien is tien.
De tien geboden, de negen koren der engelen, de acht... enz.
Komt vrienden, enz.

Elf is elf.
De elfduizend maagden, de tien geboden, de negen... enz.
Komt vrienden, enz.

Twaalf is twaalf.
De twaalfapostelen, de elfduizend maagden, de tien... enz.
Komt vrienden, enz.

2.

We rijen naar rozeblomme,
Geloofd zij 't Kindeke klein !
Wie zal er dat Kindeke kussen
Op zijnen roze mond ?
De dochter van Sint An ! (26)

De hemel is gesloten
Al over duizend jaar.
De hemel zal weer open gaan
Met dezen nieuwejaar.

Wij gingen naar Jeruzalem.
Wat hebben we daar gezien ?
Heer Jezus aan het kruis genageld,
Zijn handen en voeten waren ontdaan.

Wij aten van Deezekes brood;
We dronken er Deezekes wijn.
Waar Deezeken aan tafel zit,
Daar zouden we geren zijn !

3.

- 2 Wij staan hier in de kou
Te schudden en te beven,
Wie zal ons hulpe geven ?
Tzij bier of brandewijn,
Een stuiver zou nog beter zijn.
Al met die heilige dagen
Ons beurzeke wordt zo klein.
Oud jaar, nieuw jaar, ik wens u zalig nieuwejaar ! (27)

(26) K.C. PEETERS, *Het volksche kerstlied in Vlaanderen*, Antwerpen, 1942, blz. 105 & 106. Verschillende varianten. Het Vorselaarse schijnt een minder verhaspelde versie op te leveren. Immers : « ...de dochter van St Jan ! » (blz. 106) heeft geen zin. Daarentegen wordt alles duidelijk met : « ...de dochter van St An ! » Ook de vier laatste versregels hebben hier een doorzichtiger betekenis.

(27) K.C. PEETERS, *idem*, blz. 126.

EEN KEMPISCHE NOODHELPER

door

Jan GORIS

De veeltallige ziekten waartegen onze kempische bevolking van in de vroegste tijden te kampen had, schiepen de godsvrucht tot beschermheiligen. St. JOB is daar de oudste van. De devotie ter zijner ere dagtekent vanaf de 9^e eeuw. Die heilige was tot in de 12^e eeuw de patroon van de parochiekerk van Arendonk. Ondanks hij na dit tijdstip door de Abdij van Postel, die beslag had gelegd op de kerk, naar de tweede plaats was verdrongen, bleef zijn eredienst de daarop volgende eeuwen in volle bloei. Hij bleef de man tot wie men zich richtte om voor allerlei « zweeragiën », gezwollen en uitslag behoed te blijven, en die, eenmaal U waart aangetast, toeriep :

*« al die met sweeren, seer of smert
beladen syt ofte droef van hert
St. Job zal sol van verdultichy
by Jesus onse voorspraeck syt. »*

Boven zijn zijaltaar, het « St. Jobsaltaar », in 1754 nog vernieuwd, prijkte een beeld van de H. Man, afgebeeld zoals in de Schriftuur wordt voorgesteld : gezeten op een mesthoop, half naakt en gans met zweren bedekt.

Het stelselmatig verdwijnen en van onhebbelijke huisvesting en van armzalige dagelijkse inslag, samen met de ontwikkeling van de geneeskunde, waren noodlottig voor St. Job. Een zweerheilige had geen doel meer. Na 1918 veranderde zijn altaar van titularis. Zijn vies, afschuwelijk beeld kwam tegen een zijmuur van de kerk terecht. Daar, van op zijn mesthoop, waar niemand hem nog een blik gunt, zit hij thans te mediteren over die oude, goede tijd...

Toen niemand, behalve pastoor en schout, zijn voorspraak missen kon, en iedereen hem een kaars te branden bracht.

Die oude, goede tijd...

Toen een nieuwe klok, te zijner ere, in de toren werd opgehangen — de St. Jobsklok — met als opschrift :

*Sint Job heyt ick
Den hagel, alle quaet weder verdrieff ick
Den levenden en dooden luy ick
Joes en Jos Plunier
Huenses me funderent 1683.*

Toen het groot drieluik, waarvan het middelstuk, dat zijn beeltenis droeg, geëscorteerd van St. Sebastiaan en St. Joris, de mannen van de hand- en kruisboog, nog boven zijn altaar te pronken hing en naar de kerkezolder nog niet was verhuisd.

Toen op 13-9-1596 koning Philip de « Caerte » bekrachtigde van zijn gilde, de « St. Jobsgilde » door geschiedschrijver Gramay als « koiveniers of Bombardiers van St. Job » beschreven en wier leden vóór zijn altaar hun eed van trouw door de aloude formule aflegden

*« soo waerlijck moet God mij helpen ende den goeden vrint
St. Job ».*

Toen zijn feestdag — 10 mei — nog een driedubbel feest was, met octaaf. Dat zijn naam niet voorkwam in het « calendario romani » hinderde niet. In het Missale van de parochiekerk was een manuscript aangebracht, zwaar beduimd, waarop het « Oratio » voorkwam, speciaal voor de « vir in terra Hus » door het bisdom Luik (waarvan Arendonk destijds afhankelijk was) overgemaakt en dat, als een triomfgebed in Mis en Vespers weerklonk :

« Deus qui ad instructionem posterorum beatum JOB confessorem tuum atque prophetam patientiae virtute in tentationibus decorasti, concede propitius, ut cujus exemplo praesentis vitae incommoda aequanimiter feramus et futura commoda consequi mereamur. Per Dominum... »

Pastoor Valentijns kreeg achterdocht over dit geschreven gebed. Dit laatste echter werd door het bisdom Mechelen goedgekeurd op 27 april 1823, alsmede de tekst van het breviergebed : lectio 4a - 5a en 6a.

Toen op de plechtige hoogmis een luisterrijke ommegang volgde waarin zijn beeld, door al zijn gildebroers omringd, in triomf werd meegedragen.

Toen honderden en honderden zijn reliek kwamen vereren, de « *reliquie van den voorscreven heylighen* », de in 1608 geheten « *St. Jobs-Peis* ».

Toen de begankenis te zijner ere begunstigd was met een volle aflaat. Deze, zowel als de privilege van zijn altaar, moest door de paus, op bepaalde tijdstippen, vernieuwd worden. Deze vernieuwing geschiedde nog in 1748 :

« *ontvangen van Adriaen De Vocht, gewesene kerck-meester, de somme van veirthien schellingen en twee stuyvers voor verschot aen de bode van Roomen tot het vernieuwen van den aflaat van sint Job ende privilege van autae den 29 junaarij 1748.*

Adr. van Breugel,
pastor in Arendonck.

Toen de volkstoeeloop zo groot was dat vele bedevaarders geen onderkomen in het dorp vonden en verplicht waren de nacht onder de blote hemel, in wat stro op de markt, door te brengen. In een manuscript van 13-9-1732 staat vermeld dat, ter oorzake van plaatsgebrek in de kerk, men op het koor mocht gaan neerzitten, doch dat aldaar geen stoelen noch banken mochten geplaatst worden. Zo talrijk waren de bedevaarders gekomen uit de omliggende dorpen en uit de Meyerij. Gramay, in zijn Antverpia Liber primus 1610 bl. 172 tekende op als een heuglijk feit in « *Arendunca Municipium* :

« *Curialis Deiparae et B.IOBO sacra per ducem Henricum Abbae Floreffensi commissa eleganter erat exornata... et preter celebrem 10 may peregrinorum ad D. IOBI aram concursum indulgentiis honoratam sodalidatem domestica cives pietate fovebant.* »

De pastoor, overmand, vroeg « *vremde bichtvaeders teghens den thienden dagh mey, feestdag van Sint Job als wanneer eenen tamelycken grooten toeloop van buyten volck gewoon is te comen besoecken de kercke deser gemeynde om te eeren de reliquie van den voors. heylighen dewelcke van oude tyden seer solemnelijk binnen dese kercke als dan geviert*

wordt en om den vollen aflaat, den welcken alsdan aldaar is te verdienen, binnen dese gemeynte is geweest een groot concurs van volck. (Gemeente-archief 1704.)

Steeds groeide 't aantal bedevaarders aan en op 2 juni 1724 vraagt Eerw. Heer Adrianus Janssens, « *prister ende rector der latynsche scholen binnen dese vryheidt aen den eerw. pater guardiaen der F.F. minderbroeders van den convente van Turnhout... teghens den thienden dagh may wesende den feestdag van den H. Job, patroon van dese parochie kerck... twee p.p. confessarios bovens en behalvens de twee andere minderbroeders... dewelcke, al lang voor de memorie, jaerlyckx gewoon waeren te comen naer dese parochie om benefens de voors. twee stationnarissen te hooren de biechte soo vande vremdelingen als ingesetene, ter oorsaecke het als doen eenighe jaeren gebeurd was dat er sonmiche pelgrims ofte buyten persoonen dewelcke naer dese gemeynte gecomen waeren om den voorgenoemden vollen aflaat te verdienen (mits het gebreck aen bichtvaders) sonder te hebben connen bichten ofte den voors. vollen aflaat verdienen, waren genoodsaecht geweest wederom naer huyse te rug te keeren. De voors. twee nieuwe versochte bichtvaders minderbroeders alsdoen hebben genoten hun logement, cost ende dranck ten woonhuyse van wylen Peeter Ambachts, herbergier in dyen tyde binnen dese gemeynte, tot laste van de kercke, maer dat de voors. twee vroegere stationnarisen offte den predicant ende synen socius altydt hun logement ende tractement hebben genoten ten huyse van den eer. heeren pastoors deser meergenoemde parochie tot den verleden jaere toe 1723.* (Kerkarchief)

De ganse dag door werd er biecht gehoord en de reliek vereerd. Op 17-6-1727 werd er bij de deken een klacht ingediend tegen pastoor De Ram, omdat deze in de late namiddaguren geen biecht meer wilde laten horen voor vreemde bedevaarders. Deze laatste zullen vermoedelijk niet geweten hebben dat vanaf 1600 tot 1732 het de gewoonte was dat, op St. Jobsdag, 's namiddags een eetmaal in d'een of ander herberg aan pastoor, priesters en desservanten werd aangeboden. De dag was al voldoende zwaar geweest. (Gemeentearchief)

Toen er nog geld op zijn altaar werd geworpen. In 1781 bracht de offer 26 gulden op en 14 stuyvers. Kaarsen werden geofferd of vóór zijn beeld ontstoken. Volgens inventaris van de kerkmeubelen van 26-3-1608 (gem. archief) waren er « die rontom St. Jobs aultaer plachen te syn :

- 2 metalen candelaeren
- 1 metalen candelaere
- 2 cronen in metalen candelaer
- 17 metalen pincandelaeren
- 1 St. Jobsbelle sonder clepel.

Toen het kermis was, die dag, St. Jobskermis, een wettige uitgaansdag voor gans het dorp en het « uitgaan » de jonge meisjes niet in opspraak mocht worden gebracht. Uit de mond van nijdigaards klonk wel in de straten :

*Al die naar Sint Job gaan
Die syn maar arme lien
Zij gaan meer om te zuipen
Dan om St. Job te zien.*

Doch daarop werd flink geriposteerd :
*Wij zijn naar St. Job geweest
Met vrienden en met lien
Het was niet om te zuipen
Maar om St. Job te zien.*

Toen in 1694 Sint Marcoen, eveneens zweerheilige van beroep, hem, St. Job, is bijgesprongen. « *Seeckere reliquien van dien heilige syn alsdan door de eerwaardighen heere vicarius generael vant Bisdom van 's Hertogenbosch geapprobeert en binnen dese parochie oock solemnelijck verheft geworden.* »

Toen, wanneer de wettige dagen wanneer op 's pastoors tussenkomst en op de voorspraak van de twee zweerheiligen officieel beroep kon worden gedaan, verlopen waren, de aangestelde van de noodhelpers het druk hadden, het ganse jaar door. Het waren de belezers en gehuchtsprofeten die de zware taak dan voortzetten en voor alle zweeragiën instonden. Hoort, hoe ze de getroffene ter hulp snelden :

*Gij, goeie man Sint Job
Ook hard geraakt van de hand van God*

*Ziet Peer hier voor U staan
Met zweer en schub belaan
Drijft te samen met Sint Marcoen
Den uitslag weg. 'n Beevaart wil hij doen.*

(5 vaderonsen en St. Jansevangelie.)

Niet alleen een vrijwillige, ook een straf- en boetebedevaart was in voege, bij ontrouw aan onderlinge verplichtingen. Zo was in een alimentatie-overeenkomst van 16-8-1457 tussen Gheert Ceelen en Claes Engelen voorzien dat de in-gebrekekomende partij « *sculdich is een beeveert tot synt Joob te gaen* ».

Toen, ja, in die goede ouwe tijd !

Een schuchtig zonneflits, dwars door de kerk, onttrekt de H. Man aan zijn mijmering. In het roosvenster uit gekleurd glas ziet hij zijn afbeelding wel eens terug, en als hij goed toekijkt, ook op een paneel van de predikstoel. Dan schiet hem nog zijn trouwe helper, Sint Marcoen, te binnen, nog meer misdeeld dan hij. Arme vriend, wiens beeld zijn ontbindingsproces in een torenkamertje ligt te voltrekken.

Waar is zijn heil gevaren ! Zijn vroeger kerkelijk feest ! Van driedubbel met octaaf is het op een « afgezette heiligdag » uitgelopen. Het toenmalig « *abstinendo ab operibus servilibus* » waarmede pastoor Valentijns nog uitpakte in 1827, is tot een gewoon werkdag herleid. Zelfs St. Jobskermis hoort tot het verleden.

In de kerk, tegen die zijmuur, op die mesthoop, gunt niemand hem nog een kaarsje, zelfs geen blik. Wie spreekt nog over een zweerheilige in een fatsoenlijk gezelschap ! Vies ! Om er onpasselijk van te worden. Wie zou nog Job willen heten, of Jobijntje ?

In het repertorium van vader, die de kleine bengel op de knie laat paardje rijden komt soms nog een herinnering voor aan de vroegere St. Jobsgangers, die per huifkar ter beevaart reden :

*En we rijden naar St. Job
Op 'n ezel, op 'n ezel
En we rijden naar St. Job
Op 'n ezel zonder kop.*

De oude, onmisbare noodhelper van weleer is een onbekend wezen geworden, wiens vorig bestaan zelfs in twijfel wordt getrokken. Buiten de boer, aan wie St. Job nog herinnert dat het de « bonentijd » is — St. Job de bonenzetter — kan zijn naam nog enkel dienstig zijn voor hoon en spot :

Hij is zo arm als Job

Zit daar niet te kijken als St. Job op z'n mesthoop

Ja, ja, St. Job kent zijn volk !

Een St. Jobstijding !

Een roemloos einde is onze H. Man te beurt gevallen.

Geen spoor meer van die oude, goede tijd... de tijd van « toen ».

JOZEF DE VOGHT

(Broecnem, 18 september 1877 - Meerhout, 17 juli 1956)

door

Dr. A. KEERSMAEKERS.

Wie zich met piëteit buigt over het werk van een dichter, diens leven overschouwt en tracht het wezen te begrijpen en van daaruit het oeuvre, loopt steeds gevaar te overschatten. Maar een dichter heeft het recht, welwillende aandacht van zijn beschouwer te vragen, omdat hij gepoogd heeft zijn innerlijkste uit te spreken met steeds-zoekende nauwkeurigheid. En elk oordeel zal toch ten dele relatief zijn en subjectief, maar het kan anderen aansporen tot een persoonlijk-aandachtiger contact. In deze geest wenste ik in de volgende bladzijden het leven en werk van wijlen pastoor Jozef De Voght te beschouwen.

Jozef De Voght was een geboren Kempenaar, iemand die alleen in de Kempen leven kon. Op 18 september 1877 werd hij te Broechem geboren, het dorp waarnaar hij zo vele jaren terug heeft verlangd, maar dat hij ten slotte toch verzaakt heeft voor Retie, waar hij thans rust.

Het moet een schoon gezin zijn geweest, dat van de smid Frans De Voght en Amelia Naedts. De vader was een levenskrachtige figuur — hij stierf 94 jaar oud in 1946 —, voor wie de zoon altijd bewondering heeft gekoesterd en die hij tekende als een man van gevatte woorden in dat olijke gedicht *Hagelvlaag* ⁽¹⁾. Maar, kreeg ook de jonge Jozef De Voght

⁽¹⁾ *Landsche Liederen*, blz. 117.

van vader de schouders, van moeder kreeg ook hij het hart. Wat heeft hij deze te vroeg gestorvene vereerd ! Zo vele van zijn mooiste gedichten werden door haar beeld geïnspireerd. Tot op het einde van zijn leven bleef hij haar dankbaar kind; nooit is hij uitgezongen over zijn moeder en ontroerend is dat proza-gedicht *Moeder*, het slotstuk van *Broechemsche Brakken* ⁽²⁾.

In die thuis werd het kind opgevoed tot de Maria-devotie, die heel zijn leven zal kenmerken. Daar werd hij ontvankelijk voor de natuur, die hem tot de literatuur zou brengen.

Deze godsdienstige, gevoelige rakker zal verder studeren. In 1890 begint hij zijn humaniora aan het Kempische Kleine Seminarie te Hoogstraten. Hard heeft de Vlaamse buitenjongen daar moeten werken onder het franstalige regime, zijn uitslagen waren verre van schitterend, maar zijn leuze zal hier wel geweest zijn die van zijn latere vriend, Dr. Alfons Fierens : *Labore et Constantia, pro Deo et pro Patria* ⁽³⁾ !

Gedurende de jaren dat De Voght te Hoogstraten verbleef, werden daar de eerste Vlaamse veroveringen geboekt onder de leiding van zijn jongere vrienden Frans Van Cauwelaert en Theodoor Van Tichelen ⁽⁴⁾. Van dat Vlaamse idealisme getuigden de bijdragen, die de jonge De Voght onder schuilnamen leverde aan *De Student*, « dat prachtig opvoedkundig tijdschrift van den onvergetelijken vader Laporta (dat zoo diep in het leven der toenmalige studenten ingreep » ⁽⁵⁾.

Voor zijn persoonlijk leven waren het de uiterst belangrijke jaren van zijn ontwakende roeping. In 1896 ging Jozef De Voght naar Mechelen. Daar werd de studie voortgezet, maar ook het werk van de jonge Vlaamse idealist in *Le*

(2) *Broechemsche Brakken*, blz. 167-169.

(3) Cfr. een artikel van De Voght in FIERENS Dr. A. : *Losse Bladen Geschiedenis*, dl. II, Brussel, 1927 (ongepagineerd).

(4) In *Frans Van Cauwelaert. Vriendenhulde bij zijn zeventigste verjaardag*, Antwerpen, 1950, blz. 23-30, verhaalt De Voght deze gebeurtenissen en geeft hij nog andere reminiscenties aan het Kl. Sem. te Hoogstraten.

(5) VAN HOECK M. : *Jozef De Voght*, in *Hulde-Album E.H. De Voght - E.P. Flerackers 1877-1937*, z.p., z.j., blz. 33.

Student ⁽⁶⁾. Te Mechelen ook maakte hij kennis in 1897 met Emiel Flerackers, die daar een jaar kwam voor hij naar de Jezuïeten overging, in 1898 met Alfons Fierens, en met beiden werd het een vriendschap voor het leven. En ook De Voght leefde mee met de gowwdagen, de studententijdschriften, de voordrachten. Hij begon te publiceren in *Jong Dietschland*. Al deze publicaties hebben echter weinig waarde ; wel klinken de verzen, maar behalve een romantische jeugd-bezieling, soms geweldig, soms week, is er weinig in te waarderen.

Trouwens, in de eerste plaats waren deze jaren de tijd van voorbereiding op het komende priesterschap. Op 6 juni 1903 werd Jozef De Voght dan priester gewijd.

Nu begint het volle leven. Veel heeft deze jonge priester meegekregen : een ijzeren overtuiging, gesmeed door een stoere vader ; een diep-godsdienstig gemoed, zorgvuldig en liefdevol opgevoed door een vereerde moeder ; de gezonde trek van de buitenjongen naar het schone evenwicht van de natuur ; de werkzaamheid van de Kempische mens ; een woordenrijkdom en zeggingskracht, geschoold vooral bij Vondel ; een vurige Vlaams idealisme, aangewakkerd door de omgang met zijn jeugdige vrienden. En met al die rijkdom stelt deze jonge priester zich in dienst van God en volk.

Wachtend op een benoeming trekt De Voght eerst naar het Walenland, waar hij onze Kempische seizoenarbeiders aan het werk ziet en steunt. En dan, in mei 1904, wordt hij onderpastoor in het schone Westerlo, een van de vele « parels der Kempen ».

Met zijn Franciskaanse ziel, die de Heer wil loven in al Zijn schepselen, vindt hij daar weer de natuur van zijn geboortedorp, nog heerlijker en schoner. Daar werkt de priester en daar zingt de dichter.

(6) In deze jaren schreef hij niet alleen een nooit gepubliceerd stuk over *Luther* — waarmee zijn vrienden wel eens lachten ! —, maar ook een lang alexandrijnen-gedicht over *De Boerenkrijg*, waarvan althans enkele delen verschenen in *De Student* (17° Jg. blz. 97-99, 150-152, onder pseudoniem *Adolf*).

Nog voor zijn benoeming had hij ook gedichten geschreven en gepubliceerd, o.a. die imitatie van Gezelles *Hoe zeere vallen ze af : Droeve Dagen* ⁽⁷⁾. De publicaties van gedichten gaat voort in *Dietse Warande en Belfort*, in *Jong Dietschland*, in *Vlaamse Arbeid*, in *De Lelie* en andere tijdschriften, tot de meeste van deze stukken dan in 1911, samen met enkele andere, bijeengebracht worden in die eerste volumieuze bundel — ongeveer 160 blz. gedichten! — met de echt-Westerlose titel : *Lichte Lanen*.

De verscheidenheid in deze bundel is veel groter dan meestal wordt gezegd, zo naar de inhoud als naar de verwoording en de zuiver-verstechnische hoedanigheden.

Natuurlyriek en goedsdienstige lyriek is het, jawel, maar alles is persoonlijk doorleefd door een blijkbaar ontvankelijk temperament, zij het dan ook dat het nog is het temperament van een jong mens met slechts weinig levenservaring. Het zijn de uitspraken van vreugde en dankbaarheid, van smart en berusting, want niet alleen door *Lichte Lanen* heeft de dichter gewandeld, maar ook door *Novemberlanen*. Men moet deze persoonlijke verzuchtingen, kreten soms, maar meer nog de innige vastberadenheid en weemoedige beschouwingen aandachtig-meevoelend beluisteren, en dan zal het niemand verwonderen dat het jonge Kempische geslacht van rond 1910 erdoor werd aangegrepen.

Ook verstechnisch heerst in de bundel grote verscheidenheid, terwijl hij bovendien getuigt van een waarachtige taalbeheersing. Doch hier vooral doen zich de diverse invloeden op de jonge dichter gevoelen. Naar de inhoud moge men herhaaldelijk aan Gezelle herinnerd worden, maar die natuurtaferelen en gebeden, hoezeer ze ook naar de sfeer herinneren aan Gezelle, bewijzen tevens de eigen persoonlijkheid van de jonge dichter Jozef De Voght. « Over die Gezelle-invloed moet eens ernstig gepraat worden », heeft De Voght zelf eens gezegd ⁽⁸⁾, en terecht, want daarmee was zijn dichtwerk

⁽⁷⁾ Verschenen in *Dietsche Warande en Belfort*, 1904, blz. 235-237.

⁽⁸⁾ SOURIE L. : *Jozef De Voght*, Roeselare, 1953, blz. 11-12.

gewoonlijk geklasseerd en meestal ook gedéklasseerd als Gezelle-epigonisme.

Vormelijk heeft hij zeker wat aan Gezelle te danken : een woord, een hups ritme, wellicht ook een uitgesproken voorliefde voor de allitteratie, maar bij De Voght is de alliteratie meestal meer vermoeid, zwaarder, minder vinnig. En dit geldt ook voor de gedachtensfeer. Men zal hier inderdaad herhaaldelijk herinnerd worden aan Gezelle-gedachten en -gevoelens, zelfs de weemoed heeft ook De Voght, maar toch is alles anders : dat genietende natuur-beschouwen en -overdenken is van meet-af zwaarder, er is van bij het begin iets twintigste-eeuws merkbaar, waarbij men denkt aan Van Langendonck en Van de Woestijne. Heeft De Voght met de eerste de tegenstelling droom-werkelijkheid gemeen in sommige gedichten, bij Van de Woestijne heeft de zwaarmoedige uitdrukking in taal hem getroffen.

Ook de lectuur van de Tachtigers heeft meegewerkt aan de stijl van De Voght. Vooral Kloos heeft de jonge dichter beïnvloed : de vele sonnetten in de bundel bewijzen dat in hun opvolgend oktaaf en neergolvend sextet, waarbij de jonge dichter ook met zwier het enjambement weet aan te wenden.

Ongetwijfeld heeft de bundel ook gebreken : er lopen te vlotte verzen tussen, het beeld is wel eens verouderd of een tikje onzuiver, de toch al geringe woord-zwier ontstemt ons soms nog : allemaal gebreken die wijzen op de jeugd-onervarenheid, die aan literatuur doet.

Toch was de bundel een zeer verdienstelijk debuut. Trouwens, de kritiek onthaalde het werk gunstig : niet alleen Dr. J. Grietens vestigde de aandacht van de Vlaamse elite op de ze waardevolle bundel ⁽⁹⁾, maar ook O. Wattez ⁽¹⁰⁾ en zelfs de criticus van *De Vlaamse Gids* ⁽¹¹⁾.

Lichte Lanen was inderdaad een belofte om het persoonlijk accent en het onbetwifelbaar artistiek vermogen van de jonge dichter.

⁽⁹⁾ GRIETENS Dr. J. in *Vlaamse Arbeid*, 1913, blz. 171-180.

⁽¹⁰⁾ Onder schuilnaam Joost in *Het Handelsblad*, 31 mei - 1 Juni 1913.

⁽¹¹⁾ M. S(abbe ?) in *De Vlaamse Gids*, IX Jg., n° 1, jan.-febr. 1913.

Leed zou dat talent doen rijpen. Reeds te Westerlo had hem een zware slag getroffen, die hem *De Eenige Troost*, het slotstuk van *Lichte Lanen*, ingaf, waaruit « de lyrische ontboezeming opklinkt die weent om een leven dat lichamelijk en zedelijk werd gebroken » ⁽¹²⁾. Maar Westerlo zou hij moeten verlaten, de idylle werd onbarmhartig verstoord en in december 1913 kreeg De Voght zijn benoeming als onderpastoor van St. Amands te Antwerpen, waardoor hij uit de stille Kempen, zijn wezenselement, werd overgeplaatst naar de stad. « Steenen, steenen, niks dan steenen, ge moet een uur ver lopen om wat asem te scheppen en ginder — op de buiten — hebt ge Gods groote natuur. Schoon gebouwen ? och kom, vivat de boomen ! Hier staan ze in bewondering voor geschilderde, ginder zwieren we in hun takken, bijten in de vruchten en beluisteren hun muziek » ⁽¹³⁾.

Maar zuiver-dichterlijk waren de laatste Westerlose jaren nog zeer vruchtbaar geweest. De meeste gedichten van de tweede bundel, die pas in 1920 verschijnen zal, ontstonden nog te Westerlo en vele werden in tijdschriften gepubliceerd.

Toen kwam de oorlog alle poëtische en serene bedrijvigheid treffen. Ook dat is voor De Voght een zware beproeving geweest : de stad en de oorlog.

Als priester werkte hij hard in zijn nieuwe parochie. En ook de dichter zweeg niet. In deze oorlogsperiode ontstond het St. Agnes-oratorio, « de vrucht van verveling », zoals De Voght later zelf verklaarde ⁽¹⁴⁾. Het stuk werd geschreven in januari-februari 1915.

In *Lichte Lanen* had De Voght reeds lyrisch-dramatische stukken geschreven ; dit groeide hier uit tot een uitvoerig werk. Uit dezelfde eerste bundel was ook reeds zijn grote verering voor St. Agnes gebleken, en op zijn Rome-reis had hij het graf en de kerk van de heilige bezocht.

⁽¹²⁾ VAN HOECK M. : *E.H. Jozef De Voght*, in *Ons Volk*, VI Jg., n° 17, 24 april 1920, blz. 214.

⁽¹³⁾ *Willewanten*, blz. 220.

⁽¹⁴⁾ E. V(AN) H(EMELDONCK) : *Bij priester-dichter Joz. De Voght*, in *Lenteweelde*, V Jg., n° 11, 17 maart 1929, blz. 129.

Na een gedicht, waarin de reminiscentie aan het eigen bezoek spreekt, volgt het eigenlijke stuk. Het *Voorspel* geeft een algemeen beeld van de strijd tussen heidendom en christendom. Het spel zelf verloopt over vier delen, die voorafgegaan worden en verbonden door enkele mooie verhalende stroofjes. In het *Naspel* zien we het Koor geschaard rond Agnes' lijk, en de apotheose.

De verhalende bindverzen zijn waarlijk schoon. J. Eeckhout gewaagde hierbij van een « Boutense teerhandigheid » ⁽¹⁵⁾. Het spel zelf kent wel verheven passages, maar de versificatie is soms hard en getuigt meer dan eens van overhaasting. Maar in dit stuk treft vooral de Vondeliaanse invloed, niet alleen in citaten, maar in het werk zelf : meer dan eens worden we herinnerd aan *Jephtha*, waardoor b.v. al zeker het slot geïnspireerd werd.

S. Agnes is stichtelijke kunst, waarbij de muziek van de componist Aug. De Coninck de dichtkunst leidde ; een zonnig stuk in harde tijd.

Maar ook de zuiver-lyrische dichter had gedurende de oorlog niet gezwegen. Niet alleen had hij meegewerkt aan sluikbladen, maar ook louter-persoonlijke lyriek had hij geschreven ; deze zou hij later bundelen in *Door Donkere Dagen*, welke gedichtenverzameling evenwel nooit is verschenen ; wel werden losse gedichten ervan gepubliceerd in tijdschriften.

Nog voor het einde van de oorlog verscheen het zeer mooie bundeltje *Kerstliederen* : drie gedichten uit de kersttijd, waaronder dat mooie, kinderlijke *Kerstmis*, getoonzet door Aug. De Coninck, dan *De Herderkens*, later getoonzet door Lod. De Vocht, en *De Koningen* ⁽¹⁶⁾.

⁽¹⁵⁾ Bespreking van het werk in *Dietse Warande en Belfort*, 1920, I, blz. 77.

⁽¹⁶⁾ Deze gedichten werden ook opgenomen in de bundel *Landsche Liederen*. Bij het verschijnen van deze *Kerstliederen* kondigde de drukker aan, dat van dezelfde schrijver zou verschijnen *Kempisch Binnenhuisje* ; dit werkje verscheen evenwel nooit, maar zijn titel bewijst weer dat het hart van deze onderpastoor der Antwerpse grootstad in de Kempen was gebleven.

Onmiddellijk na de oorlog begon de dichter weer mee te werken aan de vele opnieuw-ontwakende tijdschriften; veelal is het patriottisch dichtwerk, zoals er in de jaren 1919-1920 heel wat verscheen en dat sindsdien zijn waarde verloor.

In 1920 dan verscheen De Voghts tweede gedichtenbundel : *Landsche Liederen*. Reeds werd aangestipt, dat de meeste gedichten hiervan voor de oorlog en zelfs nog te Westerlo geschreven werden. Het eerste deel — de eigenlijke *Landsche Liederen* — zijn Kempische natuurgedichten en godsdienstige overwegingen. Met het tweede deel — *Walenliederen* — schonk De Voght aan de Kempische Walenmannen wat R. De Clercq aan de Westvlaamse Fransmans had gegeven; echte liederen zijn deze volkse, schilderende en vertellende gedichten, soms schalks en speels, soms innig en lief, steeds vroom en vlot. Al heeft hij daarin ook De Clercq nagevolgd en een enkele keer Fleerackers, ze zijn door en door Kempisch en hiermede bewees De Voght weer eens zijn liefde voor en zijn meeleven met zijn mensen van Westerlo.

Alhoewel de titel van het derde deel — *Losse Liederen* — op een zekere « losheid » wijst, toch zijn de gedichten gerangschikt : van de vreugde naar de treurnis, van de serene rust en het lieve geluk, die op de buiten uit alles spreken, die opklinken uit lente en zomer, naar de kille moeheid en de lome onrust van de herfst en de winter, van allerzielentijd en van... de stad.

Het laatste deel heet : *Stille Liederen*. In deze cyclus van 22 sonnetten, daterend van 1914, heeft de dichter zijn verering voor zijn moeder uitgesproken. Deze sonnettenkrans is een verrijking van onze letterkunde, want mooie, zeer mooie staan ertussen, al voelt men nog wel de invloed van Kloos.

In de bundel *Landsche Liederen* voelt men reeds van bij het eerste vers de evolutie : vaart en sierlijkheid kenmerken deze verzen. Die soepelheid was al merkbaar in de verhalende stroofjes van *S. Agnes*. Inderdaad, nu heeft de dichter De Voght zijn eigen uitdrukkingsvorm gevonden : slechts uiterst zelden worden we aan de oude invloeden herinnerd, en dan nog in de oudste gedichten van de bundel. Het is verstild, verdroomd natuur-beleven geworden, waaronder het persoonlijk gevoelen en de persoonlijke gemoedstemming schuilt.

En die stille persoonlijkheid is gericht naar God. Ook De Voght is een waarachtig priester-dichter. En hij bleef een kind van de Kempen. « Wat Guido Gezelle voor West-Vlaanderen deed, deed Jozef De Voght, al was het dan ook op een eenvoudiger wijze, voor de Antwerpse Kempen : hij luisterde haar geluid... af en ving haar atmosfeer op in haast ieder gedicht », schreef de dichter P.G. Buckinx⁽¹⁷⁾ over de bundel *Verloren op de Heide*. Dit geldt reeds voor vele gedichten van *Landsche Liederen*.

Wel oordeelde K. Elebaers, dat de bekoring van deze gedichten lag « in de stille rust, tastbaar verspreid over al deze verzenreeksen »⁽¹⁸⁾, maar overigens ging het verschijnen van deze bundel haast ongemerkt voorbij. Heeft deze wel koele ontvangst de dichter afgeschrikt ? Wellicht, want, al publiceerde hij nog af en toe losse gedichten, lang zal het duren eer er een nieuwe bundel verschijnt.

De Voght had ondertussen evenwel nog een ander literair werkterrein gekozen : dat van het proza.

Reeds sedert 1911 had hij prozastukjes gepubliceerd in tijdschriften ; dat zijn de verhalen, die later gebundeld zullen worden in *Het Rijk der Liefde* en in *Broechemsche Brakken*, twee verzamelingen die reeds in 1923 « ter uitgave gereed » lagen, doch pas ongeveer 20 jaar later zouden verschijnen.

Het eerste stuk, dat afzonderlijk gepubliceerd werd, heette *Op zoek naar een levensregel*⁽¹⁹⁾, de tekst van een conferentie, zoals De Voght er in die jaren vele heeft gegeven en waarin zijn aangeboren redenaarstalent ook nu nog duidelijk te bespeuren is.

In 1925 kwam van de pers *Naar het Licht*, eveneens de neerslag van toespraken. De Voght bundelde hierin drie liturgische beschouwingen over Kerstmis, Lichtmis en Pasen. Hier spreekt de priester, die zich buigt voor de mysteriën van zijn geloof en deze overweegt, terwijl hij daarbij diepe gods-

(17) In *Het Nieuws van den Dag*, 24 september 1952, geciteerd door SOURIE L. : a. w., blz. 9.

(18) In *Dietsche Warande en Belfort*, 1920, blz. 500-501.

(19) Antwerpen, 1919 ; later opgenomen in *Naar het Licht*, blz. 83-118.

dienstzin weet te verweven met folkloristische beschouwingen.

Gelijkaardig literair proza heeft De Voght ook geschreven in *Het Rijk der Liefde* ⁽²⁰⁾: vijf schetsen, waarin telkens de strijd van de Haat tegen de Liefde wordt verhaald, van de duivel tegen Christus. Wat de lezer hierbij treft, zijn de weidse natuurtaferelen en verrassende beelden en ook, ondanks kleine taalslordigheden soms, de welluidende stijl: het is verzorgd literair proza, waarmede De Voght zijn priester-ideaal — Vrede aan de mensen door de Liefde — verkondigde.

Met beide vooraf-besproken prozawerken diende hij dat ideaal en zijn volk. Maar hij zou nog meer doen. Ook in de journalistiek zou hij zijn apostolaat voortzetten. Toen in 1923 L. Drijvers overleden was, werd De Voght door de *Gazet van Antwerpen* aangezocht om de zondagse artikelenreeks voort te zetten. « Ik aanvaardde en begon mijn eerste artikelen in de betoogtrant van mijn voorganger », vertelde pastoor De Voght. « Maar zekere keer waagde ik het er een artikel in verteltrant tussen te schuiven. En weldra bleek dat de lezers hieraan duizend keer meer hadden dan aan een geschreven sermoentje. Meteen was voor mij de te volgen weg aangeduid » ⁽²¹⁾.

Jaren lang schreef hij nu artikelen, waaruit hij eerst de bundel *Willevanten* (1927) samenstelde en later, toen hij Pycke had gefingeerd als verteller, verzamelde hij een tweede reeks onder de titel *Pycke* (1932). De onderwerpen zijn zeer verscheiden: gebeurtenissen in het kerkelijk jaar; altijd-geestelijk-actuele problemen zoals mis-horen, waarzeggerij, kinderzegen, schoolkeuze, missie, kinema en tal van andere feitjes; alle echter getuigen van de godsdienstige overtuiging en zijn fierheid daarop. En het was een goede vondst van de

⁽²⁰⁾ Alhoewel pas verschenen in 1938, waren de meeste stukken hiervan reeds in 1922 gepubliceerd.

⁽²¹⁾ In *Ons Volk*, 1947, blz. 783. — De Vocht stond evenwel niet alleen voor het werk: Kan. A. van den Dries en pastoor M. Van Hoeck schreven ook artikelen en deze verschenen steeds onder de gezamenlijke schuilnaam *De Kempe*.

schrijver, die telkens weerkerende verhalen met mekaar te verbinden door een hoofdpersoon, Pycke, die inderdaad spreekt als een boek » ⁽²²⁾. *Pycke* is wel eens een roman genoemd; dit is het echter helemaal niet, het vormt geen samenhangend verhaal, er loopt geen bestendig-merkbare draad doorheen, alleen zijn de stukken zo ongeveer gerangschikt tussen Pyckes huwelijk en dood.

Verdiensten hebben beide werkjes zeker: de verdiensten van vlotheid, gevatheid, van een waarachtig verteltrant, dat put uit een rijke, volkse taal, maar de stukjes zijn meestal klassieke gevallen, lichtjes-romantisch-ontroerend en wat te dik in de verf. « 't Is geestige ernst, behendige paradoxie, originele virtuositeit, duidelijke waarheid bovenal » ⁽²³⁾, zo karakteriseerde De Voght *Proke Plebs* van Flerackers; hetzelfde geldt voor zijn eigen bundels, zij het dan dat de virtuositeit minder spetterend was. De Voght volgde hierin de verteltrant van zijn vriend Flerackers, de verteltrant van Pierre l'Ermite, zoals ook zijn vriend Th. Van Tichelen, wiens werk hij na 1945 zou voortzetten in *De Boer*.

Toen *Pycke* verscheen, was De Voght reeds enkele jaren pastoor te Retie: op 1 april 1928 was hij daar ingehaald en gehuldigd als zoon en dichter van de Kempen. Sindsdien leefde hij daar weer volop tussen zijn Kempische mensen en boeren. Indien De Voght daar al niet de volste en mooiste jaren van zijn leven heeft doorgebracht, dan toch zeker de rijpste en de rijkste. Hier inderdaad is hij helemaal opgebloeid, én als dichter én als prozaïst én zelfs als literatuurkenner.

Bij allen, die ooit zijn parochianen mochten zijn, heeft pastoor De Voght een onuitwisbare indruk nagelaten: die onweerstaanbare predikant met het energieke gebaar, die minnelijke pastoor, steeds in de weer voor de missies, voor zijn bonden, maar vooral steeds bereid voor zijn zieken en ouden en beproefden. Daarin zag hij blijkbaar zijn voornaam-

⁽²²⁾ *Pycke*, blz. 60.

⁽²³⁾ P. Em. Flerackers s.j., in *Boekengids*, XV Jg., n° 5, mei 1937, blz. 163.

ste priester-taak en niet zomaar toevallig zal hij jaren later, wanneer hij Retie reeds heeft verlaten, juist dat als schoonste karaktertrek meegeven aan de apostel Joannes, aan St. Odrada en St. Dimfna ; wat hij zegde van Joannes :

De kranke en trieste ligt hem nader
aan 't hart dan anderen ⁽²⁴⁾,
gold evenzeer voor pastoor De Voght zelf.

Te Retie ontstonden de meeste van zijn *CXXV Beeldkens voor mijn volk* ⁽²⁵⁾, die reeds sedert 1937 werden verwacht. Wie de geschiedenis van enkele dier gedichten kent, zal begrijpen dat De Voght zelf eens getuigde : « Persoonlijk heb ik het gelegenheidsgedicht steeds bij voorkeur beoefend omdat het steeds ontstond aan innerlijke drang en een uiting was van de werkelijkheid » ⁽²⁶⁾.

Men moet zich wel wachten in deze gedichten louter maakwerk te zien op aanvraag ; De Voght was een zeer gevoelig mens, gevoelig voor de vreugde en het leed van anderen, het greep hem aan, hij verwerkte het innerlijk en dan ontstond zijn gedicht, het welde op en de dichter schreef. In zovele herkent men de waarachtige kunstenaar. Maar pastoor De Voght zelf was gerijpt, had geleden en om hulp gesmeekt. Vooral treffend zijn de vele in-memoriamgedichten, waarvoor men waarlijk de geschiedenis van de betreurden niet hoeft te kennen : ze spreekt uit het gedicht, maar met een algemeen-menselijke betekenis. Bij geboorte en vroege dood, bij eerste en plechtige Communie, bij priesterwijding of huwelijk, bij afsterven op elke leeftijd heeft de pastoor steeds meegeleefd. Daarvan zijn deze *Beeldkens* treffende en vaak ontroerende getuigen. Deze bundel besloot de priester, die steeds voor ogen had het doodshoofd op zijn werktafel, met dat pakkende *Afscheid*, waarin hij zijn hunker naar de eeuwigheid uitsprak.

Bleef pastoor De Voght met deze gedichten binnen zijn

⁽²⁴⁾ *De zevende Blijdschap van Maria*, blz. 28.

⁽²⁵⁾ 1^e uitg. : *C Beeldkens*, 1942 ; 2e uitg. : *CXXV Beeldkens*, 1944.

⁽²⁶⁾ In *Het Nieuws van den Dag*, 24-25 augustus 1941.

parochie, ook daarbuiten bleef hij zijn Vlaamse volk als priester-dichter dienen.

In 1909 waren Lod. De Vocht en Aug. Cuppens begonnen met de *Jaarkrans van Geestelijke Liederen rond den Haard*. Slechts 2 van de 4 delen waren bij de dood van Cuppens verschenen. Pas in 1934 en 1935 kwamen de laatste twee : *Zomertijd* en *Herfsttijd*, waarvan de tekst verzorgd was door pastoor De Voght. Hoe dikwijls is er niet geschreven over de samenwerking tussen deze twee naamgenoten-op-één-letter-na !

In zijn gedichten nu werkte pastoor De Voght verder in de geest van Cuppens, alhoewel zijn verzen minder spontaan klinken. De poëzie staat in dienst van de muziek, biddend of verhalend of beide samen ; alhoewel deze gedichten slechts zelden als gedichten mooi zijn, toch getuigen alle van ritmisch kunnen en van taalbeheersing.

Hetzelfde geldt voor de bundel *Retraite-liederen* (1936), ontstaan in samenwerking met de toondichter Remi Ghesquière.

Dat De Voght ware liederen kon dichten, blijkt wel uit de lijst van componisten, die zijn gedichten hebben getoonzet : Flor Peeters, Lode Van Dessel, Raf Belmans, Em. Delin, Dalschaert, F. Swinnen en zovele anderen.

Te Retie kwam ook klaar het flink overzicht *Maria in de Middelnederlandsche Poëzie* ⁽²⁷⁾. Hiermede bewees Jozef De Voght weer eens zijn grote verering voor Onze Lieve Vrouw. De bedoeling van de schrijver was, in alle eenvoud uit onze letterkunde op te halen niet alles, « maar toch voldoende om ons volk te laten inzien welk aandeel Maria verkreeg in onze poëzie, en welke plaats zij in het hart onzer vaders veroverd had » ⁽²⁸⁾. Het is geen academisch betoog, alle wetenschappelijk vertoon is ver, het heeft zelfs geen wetenschappelijk uitzicht, maar degelijke en jarenlange studie ligt eraan ten grondslag. Het is een waardevol werk, alleen reeds om de mooie bloemlezing, met poëtisch aanvoelen samengesteld.

⁽²⁷⁾ Eerst voor drie vierden verschenen in *Tongerloo's Tijdschrift*, 1939-1940, in 1941 gepubliceerd in boekvorm.

⁽²⁸⁾ *Maria in de Middelnederlandsche Poëzie*, blz. 12.

Toen, in 1937, de twee vrienden De Voght en Fleerackers door de Kempische Schrijvers waarlijk luisterrijk gevierd werden ⁽²⁹⁾, lagen nog verschillende werken van De Voght klaar ; dat waren ze eigenlijk al in 1923, en De Voght moet wel met een zwaar hart tot enige publicatie zijn overgegaan : steeds heeft hij er zo weigerachtig tegenover gestaan. Nog in 1929 had hij gezegd : « Eerst mijn ' Broechemsche Brakken ', voor de driekwart af en ik hoop wel dat de mensen ze in 1929 onder de ogen zullen krijgen » ⁽³⁰⁾.

Maar eindelijk dan, in 1945, verschenen inderdaad die *Broechemsche Brakken*. Hiervan waren weliswaar reeds sedert 1919 tot 1925 verschillende stukken gepubliceerd, maar tot aan de definitieve uitgave heeft de schrijver eraan gewerkt. Ondertussen was De Voght de 70 genaderd en als oudgeworden Broechemse rakker bundelt hij zijn herinneringen aan het geboortedorp : acht verhalen van jeugdgedenkenissen, dorpstypen, een historische schets, een grootse fantasie en ten slotte een prozagedicht voor zijn *Moeder*. Hier is De Voght op zijn best als literair verteller ; het zijn mooie schetsen, die niet meer de soms toch hinderlijke woordenweelde dragen van *Het Rijk der Liefde* en evenmin getekend zijn met de wat te gemakkelijke journalisten-vlotheid van *Willewanten* en *Pycke*, al vindt men soms toch nog sporen van het eerste en al bewijzen sommige passages, dat beide laatste werkjes evenzeer ontstaan waren uit eigen beleven en uit eigen wezen.

Toen kwam het afscheid van Retie : op 1 juli 1946 ging de grijze pastoor op rust naar een ander prachtig Kempisch dorp, als rector van de Zusters Kanunnikessen van het H. Graf te Meerhout. Maar Retie vergat hij niet, hoezeer hij zich daar, in die heerlijke omgeving en bij zovele goede vrienden, thuis voelde. Nu kon hij eens echt gaan werken ! Dat heeft rector De Voght dan ook gedaan.

Zijn eerste werk gold Retie : daar moest O. L. Vrouw van Werbeek worden gevierd — het was in 1947 haar derde eeuwfeest — en als afscheid aan de parochie had pastoor De

⁽²⁹⁾ Cfr. het te dier gelegenheid uitgegeven *Hulde-Album*.

⁽³⁰⁾ In *Lenteweelde*, 17 maart 1929, blz. 129.

Voght zijn sobere *Legende van O.L.V. ter Sneeuw te Retie-Werbeek* gepubliceerd. Maar voor diezelfde parochie en voor diezelfde Lieve Vrouw vooral schreef hij zijn eerste waarachtig en beste toneelspel te Meerhout : *De zevende Blijdschap van Maria* ⁽³¹⁾. *S. Agnes* was een verre vooroefening geweest ; zijn massaspel *Het Kempenland* (1938), waarin hij de Kempische werkman in zijn werk, spel, gezin en geloof verheerlijkte, eveneens. De stof van het nieuwe spel had hem reeds bekoord bij de voorstudie van *Maria in de Middelnederlandsche Poëzie* en nu herschiep hij het oude spel. Het werd een mooie herschepping, die het oude stuk terug bij het volk bracht, zij het dan misschien ook dat er heel wat van het typisch-naïef-middeleeuwse verloren ging. Af en toe hoort men een nagalm van Vondel, maar overigens sluit de dichter nauw aan bij zijn middeleeuwse voorganger, zowel naar de gang van het verhaal als naar de gesproken inhoud. Toch is er in de bouw heel wat persoonlijk werk, terwijl in de verantwoording het persoonlijk element nog groter is : zeer dikwijls besnoeit De Voght, dan weer werkt hij breder uit, maar steeds herdicht hij het gegevene in moderne trant.

Zo was De Voght toneelspeldichter geworden. Nog herhaaldelijk zou men een beroep doen op hem en met waarachtige apostolaatsgeest schreef hij nog enkele spelen om zijn Kempische medemensen te wijzen op het hoge en schone, op hun eigen godsdienstig patrimonium.

Reeds in 1947 was hem een *S. Odradaspel* gevraagd, dat in 1949 werd opgevoerd te Balen ⁽³²⁾. Het is een gedramatiseerd levensverhaal van deze Kempische heilige, waarin De Voght wel enkele dramatische elementen heeft verwerkt,

⁽³¹⁾ Uitgegeven in 1948. Het spel werd door de provincie Antwerpen bekroond en in de heerlijke augustusdagen 1947 door zijn oud-parochianen onder de regie van Ast Fonteyne opgevoerd. Deze opvoeringen, waarbij ruim 170 spelers waren betrokken, waren triomfen, zowel te Retie in 1947 als te Turnhout, waar het in 1953 opnieuw op de planken kwam.

⁽³²⁾ Dit spel werd niet gepubliceerd ; een getypt exemplaar berust o.a. in het Archief en Museum voor Vlaams Cultuurleven te Antwerpen.

maar het verhaal bood blijkbaar toch te weinig toneelmatigs ; vooral de laatste twee bedrijven zijn zwak. Geschreven in vlotte vijfvoetige jambaen, heeft dit literair toneel het gebrek van zoveel literaire drama's : tekort aan dramatische actie, dat niet vergoed wordt door de zegging van het fraaie woord. Maar het bood wel de mogelijkheid tot machtige enscenering, die door de regisseur Ast Fonteyne ruim werd benut.

Hetzelfde geldt voor zijn volgende *St. Dimfna Spel*, dat in 1950 te Geel werd opgevoerd. Hierin deed de dichter een grootse greep, maar het stuk is niet onweerstaanbaar-aangrijpend uitgewerkt. De intrige is overvol en goed bedacht, veel beter dan in het *S. Odradaspel*, maar de uitwerking overtuigt ook hier niet ; het is verheven, groots, literair toneel.

Een geboren dramaturg was Jozef De Voght niet, maar... hij diende zijn volk en zuiver-literaire kwaliteiten kan men ook aan zijn toneelwerk niet onzeggen.

De aanvragen bleven komen en bovendien had de dichter nog zijn eigen plannen. « In 1951 opvoering te Kontich van het opnluchtspel 'Sinte Reinilde' van Zeereerwaarde Heer J. De Voght », stond op het programma van het *St. Dimfna Spel*. Maar de dichter bedankte. Graag had hij nog een *S. Agnes-spel* geschreven en inderdaad begon de dichter eraan, maar zijn ziekte heeft hem belet het af te werken. Nog andere toneelplannen had de grijze priester : « Meerhout heeft een schoon markt. En... veel devotie tot O. L. V. van Smarten. Een VII weeën spel kon daar gowenst worden »⁽³³⁾. Doch ook dit moest bij een plan blijven.

Plannen heeft Jozef De Voght zijn hele leven gekoesterd. Ook als lyrisch dichter : herhaaldelijk immers had hij gedacht en gesproken van een nieuwe verzenbundel. Zelfs titels als « Een late Lente »⁽³⁴⁾ stonden reeds vast. Maar het duurde...

In 1951 verscheen eindelijk de bundel *Verloren op de Heide*, een bloemlezing uit zijn verzen geschreven tussen 1919 en 1950, waarvan enkele reeds sedert 1919 waren gepubliceerd, maar waarvan andere toch klaarblijkelijk dagtekenen uit zijn

⁽³³⁾ Uit een brief van 5.X.51 aan Prof. Ast Fonteyne, mij welwillend ter inzage gezonden, waarvoor mijn hartelijke dank.

⁽³⁴⁾ Cfr. *Ons Volk*, XXX Jg., n° 38, 21 september 1947, blz. 783.

latere levensperiode. Hierin heeft De Voght zijn diepste en schone wezen uitgesproken, et is zijn literair testament. Maar het is ook zijn schoonste bundel.

De natuur blijft zijn eerste inspiratie-wereld, onmisbaar voor zijn diepste wezen. Naar de versvorm heeft De Voght hier zijn eigen ritme gevonden : rustig en verstild, wat vermoeid — in *Landsche Liederen* was het meestal korter en ook vinniger —, het is als een ademgang, breed en hoog opgolvend om rustig uit te deinen. Ook de allitteraties regelen dit vermoeide ritme en de beeldspraak — de bundel is één machtig beeld ! — is zo verstild-persoonlijk geworden. Elk beeld spreekt van berusting, van de hang naar het overzijdse land, van vertrouwdeheid met de doodsgedachte : sedert lang inderdaad had deze dichter in zijn verzen een voortdurend gesprek gevoerd met God en met « Broeder Dood ». Klanken deze tonen ook al op uit de vroegere bundels, nu is het aangrijpend geworden. Zoals bij Gezelle is bij deze priester-dichter het bidden tot dichten geworden en elk gedicht een gebed.

Of hier nog invloeden te bespeuren zijn ? — Ja, alleen nog van... Vondel, in dat machtige vers *Hoe komt het, God*⁽³⁵⁾, waarin de naklank galmt van de *Lucifer*-rei *Wie is het*, maar waarin De Voght zo treffend en in-persoonlijk weer zijn godsdienstige ziel en haar eeuwigheidsverlangen heeft uitgedrukt.

Ook in het tweede deel : *Seizoenen*, horen we die eeuwigheidshunker opklinken. Maar hier is de dichter toch meer gebonden aan de tijd ; het is een gang door de levensseizoenen, want het begint met twee priesterwijdingsgedichten, terwijl het verklinkt in drie herinneringen aan zijn moeder, zijn ouders. Maar hierin staat ook dat heerlijk-naïeve *In 't Stalleke*⁽³⁶⁾ ; tot in zijn laatste bundel hebben Kerstmis, de herderkens, de driekoningen een onweerstaanbare aantrekking op zijn dichterlijk gemoed uitgeoefend.

Stille Stonden — het laatste deel — zijn twaalf korte stukjes, zijn « kleengedichtjes », ook haast alle behorend tot het beste ; ook hieruit klinkt zijn godsverlangen op, zoals uit dit eindvers van zijn dichterlijk testament :

⁽³⁵⁾ *Verloren op de Heide*, blz. 20.

⁽³⁶⁾ *Verloren op de Heide*, blz. 67-68.

O mocht ik, die zo zwak me vond
 bij 't nijverste pogen, toch één stond
 met ziel en zinnen
 mijn God beminnen
 zoveel mijn hart beminnen kan,
 en dan
 diezelfde stonde sterven.
 Maria, wil me die gena verwerven. (37)

Deze bundel behoort waarlijk tot het patrimonium van onze Nederlandse letteren ; hierin heeft de Kempen, hoezeer De Voght ook haar kind is, de enge eigen grenzen overschreden. « Als het werk maar wezenlijk schoon is, als de uitdrukking eener oprecht ontroerde ziel oog en oor zóó te streelen weet dat, langs die voldane zintuigen om, hart en geest een hogere vreugd er aan beleven mogen, kan het heelemaal niet schelen tot welke school de kunstenaar behoort die het schonk » (38), dat schreef De Voght over de poëzie van August Van Cauwelaert. Het is evenzeer waar voor zijn eigen werk.

In hetzelfde jaar 1951 schreef De Voght ook een kort essay over *Jozef Simons*. Met piëteit, kritische zin, liefde en strijdbaarheid is het geschreven. Tal van uitspraken, door De Voght over zijn vriend en diens werk geveld, kunnen gelden als — onbewuste — karakterisering van zijn eigen werk, die de talenten welke hij meekreeg, met christelijke dienstbaarheid gebruiken wilde en benuttigd heeft ten goede van zijn volk » (39).

Pastoor De Voghts laatste publicatie zou daarvan nog eens het bewijs zijn. De titel luidt : *Wenkende Verten*, een verzameling van reeds gepubliceerde missiegedichten. De dichter zelf overschatte de letterkundige waarde hiervan niet ; ook deze gedichten — meestal gelegenheidsstukken — schonk hij met een goedwillig hart om de missiegedachte, waarvoor hij zozeer ijverde, te verspreiden (40).

(37) *Verloren op de Heide*, blz. 94.

(38) *August Van Cauwelaert*, in *Boekengids*, V Jg., n° 7. blz. 193.

(39) *Jozef Simons*, blz. 26.

(40) Onverpoosd werkte hij mee aan het missietijdschrift *De Missiebetjes*, waarvoor hij zelfs een jongensroman schreef.

Nog steeds had de oude priester vele plannen, sommige reeds sedert jaren gekoesterd : *Door Donkere Dagen*, *De Dagen*, *Kempische Koppen* bleven ofwel slechts ten dele gepubliceerd, soms zelfs ongeschreven (41). Nog in 1952 sprak hij van « nog vijf jaarkens werken » (42), maar in hetzelfde jaar trof hem een beroerte. Reeds lang hunkerde zijn geest naar de eeuwigheid, nu werd de bede verhoord : « Houw alle touw en teugels door » (43). De laatste jaren leefde pastoor De Voght met de geest in de eeuwigheid. Aandoenlijk was het, hem te bezoeken nadat hij zijn bibliotheek had weggeschonken ; daar zat dan de zwaargetroffene, zielsblij om het bezoek, en de lege boekenrekken gaapten rond hem ; alleen in een hoekje stond nog zijn *Gezelle*-uitgave... « Naar het lichaam werden me geen beproevingen gespaard, doch ik vertrouw er op dat Ons Heer, indien Hij het goed vindt, zal gedogen, dat ook mijn verdere levensloop dienstbaar moge zijn voor mijn volk. Ik sta volop in de herfst en de titel van mijn missie-bundel « *Wenkende Verten* » verklaart wellicht het sublieme woord van meester *Gezelle* uit « *Ego Flos* » : « zo Gij mij, schepselken, in 't leven wilt gedogen ; zo in Uw eeuwig licht me Gij laat binnengaan » » (44).

Daartoe werd Pastoor Jozef De Voght dan, nóg zo onverwacht, uitgenodigd op 17 juli 1956. Een vruchtbaar en schoon leven was afgesloten, het leven van een mens, die steeds en vooral priester was geweest, die prozaïst en dramaturg werd meest uit apostolaat, maar die dichter was geboren...

Een dubbel aspect vertoont het leven en het ganse werk van Jozef De Voght : enerzijds de snaakse, olijke, volkse gevatheid van *Willewanten*, het best nog geïncarneerd in *Pycke*, ook nog ten dele in de schoolherinneringen uit *Broechemsche Brakken*, waar de snaaksheid evenwel reeds getemperd wordt door de herdenkens-sfeer ; en anderzijds de

(41) Opsporingen naar de tekst van De Voght bleven zonder positief resultaat.

(42) Artikel van C.J.S. in *Gazet van Antwerpen*, 16 sept. 1952.

(43) *Verloren op de Heide*, blz. 20.

(44) SOURIE L. : *a. w.*, blz. 16.

ernstige, weemoedige, wel sereen-berustende maar toch hunkerende onvoldaanheid, die uit zijn verzen spreekt en evenzeer uit zijn literair proza.

Dit dubbel aspect vindt zijn oorsprong in het wezen zelf van de mens Jozef De Voght : die voor zijn omgeving wel de man was van een diep-gegrond levensoptimisme en zelfs van sprankelende levensblijheid, maar die tevens een christen was van een grote, haast stoicijnse levensverstorvenheid ; ja, juist in deze levensverstorvenheid, deze christelijke opvatting van het aardse tranendal, lag mede de diepere grond van zijn heerlijk levensoptimisme, dat geloofde in Gods vaderlijke goedeheid en daarom ook in de schoonheid van het christelijk-geleefde leven.

Deze levensverstorvenheid en hunkering typeren hem als een romantische ziel, zoals zijn natuur-aanvoelen zijn romantisch wezen evenzeer verraaft. Jozef De Voght was inderdaad een dichter van de moderne romantiek, die weliswaar steeds in de traditioneel-klassieke vormen — met weinig vrijheid — heeft geschreven, maar die in deze vormen een schone gestalte heeft gegeven aan zijn innige, natuur-vererende en God-dienende dromen. Zo duidelijk heeft hij zichzelf getekend in dit overschouwen van zijn levensweg :

Wat was mijn kindsheid ? Droom van verre paradijzen.
Mijn jeugd ? Een tere blik op 't uurwerk van den tijd.
Mijn argeloze liefde ? Een roos wier blaren rijzen
zodra een hand ze ontwijdt.

.....

Mag niets dan hier voldoen ? Geen vreugd een ziel verzaden ?
Schiets zelfs den grootste een kreet van onmacht naar de keel ?
Wordt steeds door wat het wint elk smachtend hart verraden ?
Welk doel is dan ons deel ?

.....

Hij reikte me de hand ; en naar ik op zijn gangen
Hem nasloop door de heesters waaraan, flard na flard,
mijn pijnlijk scheurende gedachten bleven hangen,
sloeg rustiger mijn hart.

Ontbloot van alles liet ik Hem mijn wil en wezen...
Toen rees een groeiend licht, dat mijn versteld gemoed
steeds klaarder de ijdelheid van menig ding liet lezen,
en vaster ging mijn voet ⁽⁴⁵⁾.

Zo is Jozef De Voght, nadat hij zijn volk begiftigd had met een literair waardevol testament, met vaste voet de eeuwigheid te gemoet getreden.

BIBLIOGRAFIE

A. Gepubliceerde gedichten en prozastukken.

1. In de tijdschriften en dagbladen :

De Student.
Jong Antwerpen.
Jong Dietsland.
Dietsche Warande en Belfort.
De Lelie.
Vlaamsche Arbeid.
Van Onzen Tijd.
Ons Volk ontwaakt.
Onze Jeugd in drang.
Averbode's Weekblad.
De Beiaard.
Hooger Leven.
De Pelgrim.
Boekengids.
Onze Jeugd.
Komaan.
Gazet van Antwerpen.
De Missiebijtjes.

2. In de bundels :

Gedenkboek 1838-1937 Lodewijk De Koninck, H.O.K., 6^e Jaar, 1938, II.
Huldegarve E.P. Prof. Dr J. Van Mierlo, S.J., z.p., 1939.
Hulde Album E.H. De Voght - E.P. Flerackers 1877-1937, z.p., z.j.
FIERENS Dr. A. : *Losse Bladen Geschiedenis*, dl. II, Brussel, 1927.
Frans Van Cauwelaert. Vriendenhulde bij zijn zeventigste verjaardag. Antwerpen, 1950.
MATHE Dr. A. : *De Lieve Heimat*, z.p. z.j.
E.P. ALFONS : *Maria in de Nederlandse Poëzie*, Kortrijk, 1942.

(45) *Verloren op de Heide*, blz. 9-14, uit het gedicht *De Weg*.

3. Publicaties in boekvorm :

- Lichte Lanen.* Leuven, 1911.
S. Agnes. Muziek van Aug. De Coninck. Antwerpen, 1915.
Kerstliedekens. Plaatjes van Edw. Pellens. Antwerpen, 1918.
Landsche Liederen. Platen van Edw. Pellens. Antwerpen, z.j. (1920).
Op zoek naar een Levensregel. Antwerpen, 1919.
Naar het Licht. Antwerpen, z.j. (1925).
Willewanten. Z.j., 1927.
Pycke. Averbode, 1932.
Jaarkrans III-IV. Muziek Lod. De Vocht. 1934-1935.
Retraite-Liederen. Muziek R. Ghesquière. 1936.
Het Rijk der Liefde. Turnhout, 1938.
Het Kempenland. Z.p., z.j. (1938).
Maria in de Middelnederlandsche Poëzie. Tongerlo, 1941.
C Beeldekens voor mijn Volk. Z.p., z.j. (1942).
CXXV Beeldekens voor mijn Volk. Z.p., z.j. (1944).
Broechemse Brakken. Leuven, 1945.
Legende van O.L.V. ter Sneeuw te Retie-Werbeek. Z.p., z.j. (1946).
De zevende Blijdschap van Maria. Brugge, 1948.
St Dimfna Spel. Geel, z.j. (1950).
Verloren op de Heide. Oud-Turnhout, z.j. (1951).
Jozef Simons. Averbode, z.j. (1951).
Wenkende Verten. Averbode, z.j. (1953).

B. Niet-gepubliceerde Werken :

- Kempisch Binnenhuisje.*
Door donkere Dagen.
De Dagen.
St. Odrada Spel.
Kempische Koppen (?).

† LEVEN EN WERK VAN † LODEWIJK LIEKENS

door

RENAAT LAMBRECHTS

In de rij van Kempisch-Brabantse geschiedschrijvers neemt Lodewijk Liekens een eervolle, niet onbelangrijke plaats in. Het is met piëteit en verering dat wij deze gegevens over onze diepbetreurde vriend vergaard hebben, om aldus aan zijn nagedachtenis dit hulde-ruikertje vast te hechten.

Zijn reuzenarbeid weze hier een korte wijl onder de schijnwerper genomen. Mogen Heist en Aarschot het niet vergeten dat Liekens hun opnieuw een verleden heeft geschonken, dat voor hen bedolven lag onder stoffige papieren, een verleden waarop zij met fierheid mogen terugblikken, en dat hij hun stambewustzijn, hun besef aan eigen waarde heeft wakker geroepen. Die verdienste komt uitsluitend en alleen aan Liekens toe.

Op 15 februari 1867, te Pijpelheide onder Busschot, werd hij geboren als zoon van Philip Liekens en Elisabeth Van Herck. Toen hij tien jaar oud was, kwamen zijn ouders naar Heist wonen in de Statiestraat, waar vader Liekens een meelhandel begon. Tot zijn 14 jaar ging Louis naar de gemeenteschool op de Berg bij meesters Kocké en Simons. Bij zijn makkertjes stond hij bekend als een boeiend verteller; er werd zelfs haagschool gehouden op het Bergbos om naar hem te luisteren. «Toen ik nog een kleine jongen was, vertelde Louis mij zelf, was ik al met geschiedenis bezig. Ik fantaseerde zo maar wat en dan meende ik dat het ook geschiedenis was!»

Als jongeling moest hij vader helpen in de handel en met de meelkar rijden. Zijn lichaamskracht wekte verbazing; eens droeg hij een vracht van 200 kg. bloem naar de meelzolder. Hij mocht de tekenschool te Lier bezoeken, waar hij eerste prijzen behaalde, o.m. in 1884. In 1885 was hij aanwezig op de stichting van de fanfare « Moed en Volharding » en bleef daarvan meer dan 70 jaren trouw lid.

Op 23-jarige ouderdom zegde Louis: « Vader, ik zou nog gaarne studeren » — « Doe wat ge wilt als het mij niets kost » zei vader. Dus ging hij in '90, '91 en '92 de lessen volgen in schilderkunst aan de Leuvense Academie. In Aarschot huurde hij een kamerken, want te Leuven waren de kwartieren raar en kostelijk. In 1889 waren van hem 3 gedichten verschenen in het Jaarboek van het Davidsfonds en een paar in het weekblaadje « Allemansvriend » uitgegeven bij Fr. Van Herck te Boisschot. In 1890 te Aarschot gaf hij gedurende een jaar het strijdblad « De Vlaamsche Standaard » uit, waarvoor hij gefeliciteerd werd door Guido Gezelle.

In 1892 huwde hij te Aarschot met Maria Van Steen en kwam nog hetzelfde jaar te Heist wonen op den Berg. Eens vroeg hij aan de toenmalige gemeentesecretaris om de « oude papieren » te mogen zien, want Heiste's verleden boeide hem zeer. De secretaris antwoordde bits dat er geen waren. Wat later zag Louis ze door de gemeentewerkluik naar de Statie voeren, vanwaar ze verstuurd werden naar het Staatsarchief te Brussel.

In 1895 trok hij naar Mechelen, werkte er drie maanden als huisschilder, maar dat ging hem niet af. Hij probeerde het met de fotografie en het portret-tekenen waarin hij grote vaardigheid bezat; in 1896 opende hij dan een kleine boekenwinkel. Tussendoor ging hij vlijtig de documenten over Heist lezen en afschrijven op het Mechelse archief.

De archivist Hermans, die de tegenwerking te Heist vernam, zette Liekens aan een aanvraag tot het Heistse Gemeentebestuur te richten om de archieven te Brussel te gaan afschrijven. Die vraag werd goedgekeurd zonder commentaar, en een paar malen ontving Liekens een toelage van 100 fr., wat telkens volstond voor 100 verplaatsingen naar Brussel.

Dank zij zijn hardnekkig doorzettingsvermogen en onafgebroken concentratie slaagde de eenvoudige volksjongen die Liekens was, er op min dan vier jaar tijd in zijn eerste deel van de Geschiedenis van Heist klaar te maken. In 1897 verscheen dan te Mechelen bij L. Godenne « Het Ressort van Mechelen of de Geschiedenis der Gemeente Heist-op-den-Berg, Hallar, Boisschot en Gestel », 396 blz. in 8°. Weinig tijds daarna kwam Liekens zich terug in zijn geliefd Heist vestigen (Berg, A 10) en begon er weldra een kleine drukkerij.

In 1897 kreeg het tijdschrift « Ons Volksleven » 9e Jg. van hem twee bijdragen: « Beschrijving van het Ressort van Mechelen », blz. 10, en « De Parochiekerk van Heist-op-den-Berg » blz. 59. In 1898-99 verscheen als mengelwerk in « De Aankondiger » te Heist, het geschiedkundig verhaal « De Binders van de Pijpelheide » dat door Philimond Caluwaert, Frans Coeckelberghs en L. Liekens, in samenwerking geschreven was. Een herdruk verscheen te Heist bij de Gebr. Laumans in 1950, 141 blz. in klein 4°. In 1900 gaf Liekens zelf een brochure uit: « Beschrijving van de Kerk en het Wonderdadig Beeld van O. L. Vrouw van Hallaar », 16 blz. in 12°.

Vanaf 1900 tot dec. 1913 drukte Liekens ook het weekblad « Onse Swane » waarin hij talrijke mengelwerken en artikels schreef, alle met geschiedkundige documentatie. De voor naamste zijn:

1900: Schuerman. Taferelen uit het leven van een Vagebond. (Herdrukt in De Aankondiger 1952).

1903: De Binders van de Pijpelheide. Uitsluitend naar de archieven bewerkt door Liekens alleen. Herdrukt in De Aankondiger, 1938.

1904: De Rooversbende van 't Zoerselbosch. Enkele overdrukken verspreid in brochurevorm, 48 blz.

1913: Het Geheim van Riemen. - Historische roman. Bijvoegsel in 12°, 108 blz., maar bleef onafgewerkt.

Vanaf Juni 1903 gaf Liekens ook een maandschrift in 4° uit over Geschiedenis en Oudheidkunde: « Netegouw en Demerdal ». Het bleef slechts één jaar in leven. De bijzon-

derste studies en documenten welke Liekens daarin liet verschijnen, zijn :

De Aloude Graven van Aarschot. — Oorsprong der Stad Aarschot. — Hulshout : Pastoors en pastorijs. — Hof ter Borch te Itegem. — « Remarcabele Voorvallen ofte Geschiedenissen 1785-1809 » naar een handschrift uit Berlaar. (Overdrukken, 32 blz.) — « Geschiedenis der Gemeente Bevel ». Er bestaan overdrukken van de « Geschiedenis van Kruiskensberg onder Bevel » (1904, 15 blz. in 4°).

In 1904 gaf Liekens nog een geschiedkundige brochure uit over Wiekevorst, welke we tot heden nog niet konden ontdekken (1).

Toen Heist in 1905 de 75^e verjaring van 's lands onafhankelijkheid vierde, stelde Liekens een herdenkingsbrochure op, getiteld « Heist in feest » (46 blz. in 8°) met een verslag van de feestelijkheden en historische nota's over het aandeel der gemeente in de omwenteling van 1830. Hij was ook de samensteller der historische groepen en praalwagens in de optocht en maakte zich bij latere gelegenheden voor zulk werk onmisbaar (o.m. in 1919, 1921, 1926, 1930, 1932).

Toen de eerste oorlog uitbrak, nam Liekens de wijk naar Holland en vestigde zich te Rotterdam. Hij verzamelde een massa documentatie over de wereldkrijg, schreef een boek « De Gruwelen van Aarschot » (onuitgegeven) en een ander in dicht en proza. « Dit is het Sagenboek van Koning Albert ende Elisabeth, de Koninginne ». Op last van Minister Carton de Wiart werd het hs. naar Le Hâvre verzonden om als propagandaboek voor België gedrukt en verspreid te worden in het buitenland. De Hollandse postboot « Prins Hendrik » die het manuscript vervoerde, werd door Duitse onderzeeërs aangehouden en naar Zeebrugge opgeleid. Na de wapenstilstand vonden de geallieerden het Sagenboek in Duitsland terug. In 1919 kwam het terug in bezit van de schrijver; maar het had toen reeds van zijn belang verloren.

Het tweede deel van « Het Ressort van Mechelen » nl. de

(1) In de verzameling van de Wetenschappelijke Stadsbibliotheek « Taxandria » is een exemplaar ervan aanwezig.

kroniek van Heist-op-den-Berg, was reeds vóór de oorlog grotendeels uit de persen van de drukker Godenne van Mechelen gekomen. Liekens voleindigde dan zijn werk en gaf het uit te Heist in 1921 (280 blz. in 8°). Vijf jaar later verscheen het eerste deel van zijn omvangrijke en gedocumenteerde « Geschiedenis van Aarschot » (Heist-op-den-Berg, 1926, 176 blz., in 8°). De vier overblijvende delen bleven onuitgegeven.

In « Oudheid en Kunst » 1934, nr 3, pp. 75-79, werd van hem een artikel gepubliceerd over « De Molen van 't Halderhofken ».

Tussen 1938 en 1953 verschenen van hem ongeveer 20 korte bijdragen in het weekblad « Ons Nieuws » van Heist-Goor.

« Eigen Schoon en de Brabander » vroeg en verkreeg van hem een artikel over « Allodiaal Goed te Aarschot », XXIe Jg., 1938, blz. 359-364.

In 1940 nam het « Tijdschrift voor Geschiedenis van Folklore der provincie Antwerpen » een artikel op van Liekens, over « Sint-Huibrechtzak in de molens van de Bisdommen Antwerpen en Mechelen » (3^e Jg., n° 6, 6 blz.).

In 1942 gaf Liekens in kleine oplage twee studies uit ter aanvulling van zijn werken over Heist en Aarschot. Het eerste, « Heista » (58 blz. in 12°), waarin hij met vernuftig doorzicht de Germaanse nederzetting en de Franse kolonisatie te Heist belicht door verklaring en associatie van de toponymen, is samen met de twee delen van « Het Ressort van Mechelen » onmisbaar voor wie zich over Heiste's verleden wil neerbuigen.

Voor Aarschot deed Liekens hetzelfde met zijn « Arscota » (Heist 1942, 105 blz. in 12°). Reeds in 1934 had hij de aandacht getrokken op de ligging van een Romeins kamp te Rillaar, welke ontdekking grote weerklank vond in de pers. Liekens had het kamp gevonden door het bestuderen van de plaatsnamen en oude kaarten van Rillaar.

In Sept. en Oct. 1945 leverde Liekens, een korte folkloristische bijdrage en andere over J. A. Laumans, Heists Beeldhouwer, aan het Aarschotse weekblad « Vorst en Volk »

Dan ontstond de Heemkundige Kring van Heist-op-den-Berg, waarvan hij onmiddellijk een der eerste en ijverigste leden werd. Op een groot deel van de vergaderingen vergastte hij zijn toehoorders op belangwekkende voordrachten, over plaatsnaamkunde of historische mengelingen. In het «Zwaantje» jaarboek van die vereniging, liet hij, in elk van de vier verschenen deeltjes, een fragment verschijnen van zijn studie «Wat de wegen van het Heistse Heem ons veropenbaarden». In het Zwaantje 1951 plaatste hij bovendien «Hulshout en zijn Heren»; in 't Zwaantje 1953 «De Beeldhouwer J.A. Laumans» en «Besmettelijke ziekte te Heist in 1676»; in het Zwaantje 1954: «Luitenant-generaal Proost». Voor het volgend jaarboek ligt nog een artikel van hem gereed over «De Kapel der Drij Maagdekens».

Behalve de reeds genoemde onuitgegeven werken kennen we van Liekens nog in handschrift twee studies «Heista de Heidse» en «Heista de Heerlijke»; evenals zijn album en chronologische lijst van de Heren en de Voogden van Heist van de 10^e eeuw tot het einde van het oude regime, zoveel mogelijk geïllustreerd met de portretten en de wapenschilden.

Heel wat valt er nog te zeggen over Liekens als mens en als kunstenaar. Gemakkelijk heeft hij het niet gehad in zijn leven. Hij had een kroostrijk gezin: dertien kinderen, waarvan er nog vijf overblijven. De strijd om het dagelijks brood vormde hem tot een stille werker. Dat hij zijn tijd niet verbeuzelde, bewijzen zijn twee boekdelen over Heist en de vijf delen over Aarschot, plus zijn menigvuldige andere geschriften. In 1897 bekwam hij een nederige betrekking als leraar aan de pas gestichte tekenschool te Heist. Op eigen initiatief richtte hij er een klas in voor schilder- en boetseerkunst. In 1937 werd hij bestuurder van de tekenschool; in 1953 ging hij op rust na 56 jaren ingespannen leraarschap. Vanaf omstreeks 1922 tot bij zijn overlijden was hij tevens gemeentelijke archivaris van Heist. Tot in het begin van de laatste oorlog maakte hij ook deel uit van de Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Folklore.

Als beeldhouwer ontwierp hij in 1898 het gedenkteken van de Boerenkrijg te Westerlo; in 1905 het monument ter

ere van de Heistse vrijwilligers in 1830; in 1926 de gedenkplaat ingemetseld in het geboortehuis van de Heistse beeldhouwer J.A. Laumans, dit als gevolg van een voordracht over Laumans door Liekens gehouden op het 2^e Kempisch Congres te Brecht; in 1927 de monumenten voor de Heistse gesneuvelden en de gedeporteerden in de oorlog 14-18; in 1943 het Van Gansen-gedenkteken te Westerlo. In het museum te Herentals berust een plaasteren medaillon met een Van Gansenkop, door Liekens geboetseerd. Het fraaie Van Gansenportret dat zo vaak gereproduceerd werd, is door Liekens getekend. (Zie, «Ons Heem» 1948, nr 2, blz. 61; en «Gedenkboek Van Gansen» Antwerpen 1942). Tijdens zijn laatste levensmaanden heeft hij, zoveel zijn afnemende krachten het toelieten, gebeiteld aan een stenen borstbeeld van Generaal Proost, maar mocht het werk niet meer voleindigen.

Ook als letterkundige was Liekens wel begaafd. Hij was een geboren dichter. Sommige van zijn verzen werden door toondichters op muziek gezet en rond 1900 uitgegeven bij Fr. Laumans te Heist. Zijn eerste gedichten heb ik hoger aangehaald; het beste wat ik van hem gelezen heb, is een onuitgegeven, aangrijpend gedicht over de val van Antwerpen in 1918, dat in een bloemlezing zeker niet zou misstaan. Hij stond bekend als een geestig man; de snedige zetten, waarmee hij den toehoorder kon onthutsen, verraadden zijn groot vernuft.

Omzeggens altijd heeft Liekens alleen gestaan en had hij te strijden met onbegrip en tegenwerking (zowel te Aarschot als te Heist) om toegang tot de archieven te verkrijgen. Desondanks heeft hij in stilte doorgearbeid en op eigen initiatief het grootste deel van zijn studies in het licht gezonden. Mild en onbaatzuchtig heeft hij ons de rijke vruchten van zijn opzoekingen geschonken. Op 12 April 1956 verliet hij ons voor altijd, op 16 April werd hij ten grave geleid, in allen eenvoud, precies zoals hij heel zijn leven nederig en eenvoudig werker was geweest.

Heist heeft aan Liekens een van zijn verdienstelijkste figuren verloren. Heist kan hem nooit dankbaar genoeg blijven.

We mogen zeggen dat Liekens, door het oproepen van vroegere grootheid en schoonheid, de impuls van het progressisme in onze harten heeft gelegd. Door te leren van waar we komen, weten we nu beter waar we naar toe moeten gaan. Hij wordt beslist niet vergeten, o neen, zijn werken zullen de herinnering genoegzaam levendig houden. Niettemin ware het onze innige wens dat Heist door een uiterlijk, materieel teken blijk zou geven van zijn erkentelijkheid en gehechtheid aan Liekens' nagedachtenis. Niemand heeft dat meer verdiend dan hij.

Heist, 10 Mei 1956.

NOTA : Deze bio-bibliografie maakt geen aanspraak op volledigheid. Ik heb gebruik gemaakt van mondelinge inlichtingen door wijlen L.L. verschaft, van drukwerken uit mijn verzameling en van een bondige levensschets met foto in « Oudheid en Kunst » 1935, blz. 35-36, (zonder auteur, maar werd opgesteld door de h. J. Eernalsteen, uit Brecht).

† FRANZ JOOSTEN

door

RAYMOND PEETERS

Op 28 september 1956 overleed alhier onze stadsgenoot Frans Karel Jan Joosten, die, als auteur van 'n aantal succesrijke toneelspelen, in de kringen van het liefhebberstoneel een uitstekende faam had verworven.

Geboren op 20 maart 1897, kreeg hij zijn eerste vorming in de stadsschool die in de volksmond, naar haar befaamde bestuurder, als de « Jacobse school » bekend stond. Zijn middelbare studiën voltooide hij aan de Rijks Middelbare School. Reeds vroeg voelde de jongeman in zich de drang rijpen om de paden van de litteratuur te betreden. Hij mocht de steun en aanmoediging genieten van één zijn leraars, René Adriaensen, die zich ook reeds als dichter had doen kennen door zijn bijdragen in « Groot-Nederland », « Dietsche Warande en Belfort », « De Vlaamse Gids ».

Joosten's eerste pennevruchten verschenen vanaf 1916 regelmatig onder het « Letterhoekje » van het lokale weekblad « De Kempenaar » : gedichten, sprookjes, gelegenheidsverzen, stemmingsstukjes in dicht en proza, die hij met « Frans » of « Franz » ondertekende.

Uit dezelfde tijd dateerde ook zijn debuut in het liefhebbers-toneel. Deze kunst van de dynamische plastiek gekoppeld aan de cultus van het schone woord, had hem spoedig geheel en al in haar ban. In de toneelafdeling van « Turnhout-Sport » zette hij de eerste stappen van een verbazende toneelbedrijvigheid als speler, regisseur en auteur. Zijn gevoelig en artistiek temperament, zijn literaire aanleg, brachten hem er weldra

— alreeds in 1918 — toe, zelf aan het schrijven te gaan van, voorlopig nog, toneelschetsen van bescheiden omvang.

Bij het bezettingsleger in Duitsland, en later in V.O.S., « Wezentroost », turnkring « Kracht en Zwier », « Vriendenkring », « Catharina Beersmanskring » en andere verenigingen, werd hij de voortreffelijke acteur die uit eigen ervaring het liehebberstoneel, met zijn noden en noodwendigheden, leerde kennen. Met deze wetenschap gewapend, werd hij de rijpe auteur die, vanaf 1933, ook bekendheid verwierf buiten de nauwe kring van de lokale sfeer.

Typerend voor de eenvoud van zijn karakter is wel dat, zo goed als al zijn werk, onder pseudoniem werd gepubliceerd. Zijn bijzonderste pennevruchten gingen allen de wereld in onder de schuilnaam : F. J. Kemp.

Als een bewijs voor zijn artistieke aanleg mag hier terloops ook wel gewezen worden op één van zijn liefhebberijen die hij pretentieloos en louter uit eigen genot beoefende : de teken- en boetseerkunst. Van zijn tekenwerk zagen we enkele, niet onaardige achterbuurtjes met goed getroffen atmosfeer en enkele landschapjes met de fijnheid van 'n drog-naald-ets.

In de programma-brochure die in 1953 door « Vriendenkring » werd uitgegeven ter gelegenheid van het vijf-en-dertigjarig toneeljubileum van Franz Joosten, en dat uitgroeide tot een echt « Album Amicorum », werd van verschillende zijden zijn toneel-activiteit belicht ⁽¹⁾.

UITGEGEVEN TONELSPELEN

Zij verschenen alle op één na, bij het toneelfonds van J. Janssens te Antwerpen.

Het deftige dorp. Spel van logen en klets in 3 bedrijven. 1933. — Beleefde in het eerste jaar van uitgave reeds meer dan 100 opvoeringen. Thans is dit stuk reeds aan zijn vijfde uitgave.

Drie eenakters : 1) *Pas getrouwd.* Komedie-blijspel in één bedrijf.

(1) *De Koninklijke toneelvereniging Vriendenkring... aan haar Ere-artistieke leider Franz Joosten bij zijn vijf-en-dertigjarig toneeljubileum.* 21.IV.1953. Turnhout, Van der Poorten, 1953. 60 ongenummerde pagina's.

2) *Janske's vader.* Een simpel spel in één bedrijf. 3) *Het sas.* Novelette in één bedrijf. Met voorwoord van Theo Op de Beeck. 1934.

Professor Bos. Toneelspel in drie bedrijven. 1935.

Geheime machten. Tragi-comedie in 5 taferelen. [1936].

Baas Bart. Dramatisch spel in drie bedrijven. 1939. — Tweede uitgave in 1948.

Bruus Bol & Co. Blijspel in drie bedrijven. Met portret van de auteur door Herman Diels. Sint-Niklaas, Scheerder & Van Kerckhove. [1944].

De vreemde gast. Romanesk spel in drie bedrijven. 1948.

De tractor. Drama in drie bedrijven. 1955.

UITGEGEVEN VERHALEND WERK

Janske. Een verhaal voor groote en kleine mensen. Met illustratie door Georges Van Raemdonck. Turnhout, H. Proost & Co. [1947 ?].

ONUITGEGEVEN TONELSPELEN

Alle werken zijn door lokale gezelschappen opgevoerd.

Blindertje. Spel in één bedrijf. 1918.

Haar broer. Toneelschets in één bedrijf. 1918.

Vrede op aarde. Dramatisch spel in één bedrijf. 1919.

Losse vlerken. Tendenz-spel in drie bedrijven. 1920/21.

Schrokkers. Eenakter. 1921.

Pas toch op, Loeki !... Toneelspel in drie bedrijven. 1952.

Rusthuis Sint-Bavo. 'n Sensatie in drie bedrijven. 1953.

De brug omhoog. Sensatie in drie bedrijven. [1954].

Het mes erin. Toneelspel in één bedrijf. [1955].

Misdadige jeugd. Toneelspel in drie bedrijven en een voorspel. [1956].

ONUITGEGEVEN VERTALINGEN UIT HET DUTS

De stroom. Vrij bewerkt naar het Duits van Max HALBE. [±1925-1930].

Huwelijkstribulatie's. Een drieluik : 1) *Vertwijfeling* ; 2) *De sluier opgelicht* ; 3) *Om het boek.* Uit het Duits van Alfred DRESSLER. (Oorspronkelijke titel : *Komödie der Ehe*. 1) *Der Zögernde* (Komödie).. 2. *Die Lüftung des Schleiers* (Komödie). 3) *Das Buch ist Schuld* (Eine Diskussion)).

VERTALINGEN IN HET DUTS

Door Alfred DRESSLER werden een drietal toneelspelen van Kemp in het Duits overgezet.

NOG ONUITGEGEVEN

Glockenschlag Mitternacht. Schauspiel in drei Akten. Hamburg, Richard Bars, 1957. (Oorspronkelijke titel : *De vreemde gast*).

Der Traktor. Drama in drei Aufzüge. 1956.
Professor Busch. Schauspiel in drei Aufzügen. 1957.

*

* *

Bij de naastbestaanden worden, met piëteit, een indrukwekkend aantal foto's, dagbladknipsels, programma's, handschriften, plaketten, enz. bewaard, die zowel getuigen voor zijn grote werklust, als voor het succes van zijn creatie's, ook in Nederland. Franz Joosten heeft veel geschreven. Veel daarvan is wellicht voor altijd verloren. Legio zijn de gelegenhedsgedichten, clubliederen, communiegedachtenissen die hij ten gerieve van vrienden dichtte en waarin hij steeds de banaliteit van het genre wist te ontgaan. Uit zijn journalistiek werk onthouden we met voorliefde zijn sportverslagen uit de dertiger jaren in het weekblad « De Kempenaar », die vaak in hun soort, echte meesterstukjes waren.

AFSCHEID AAN DE BOMEN VAN DE ANTWERPSE STEENWEG

door

RAYMOND PEETERS

Geen enkel vreemdeling die, vanuit het Westen, onze stad naderde, ontkwam aan de majestatische indruk die de stoere rij eikebomen langsheen de Antwerpse steenweg, één met het weelderig landschap links en rechts, op hem maakte. Toen, enkele jaren geleden, Stijn Streuvels een verkenningstocht door de Kempen maakte, was dit gedeelte van de Antwerpse baan, van Vosselaar tot Turnhout, met zijn breed uitstaand gewelf van levend groen, voor hem het mooiste wat hij op zijn Kempense tocht had ontmoet.

In de zomermaanden nu van het jaar onzes Heren 1956, werden ruim 120 eiken van dit heerlijk natuurmonument meedogenloos geveld, van aan de Prinsenstraat tot aan de ontworpen ringlaan op de Antwerpse steenweg. Onder de slachtoffers waren ook de pracht-eiken die ruim honderdvijftig jaar de wacht hadden opgetrokken aan de rand van Turnhouts voornaamste verkeersbaan. Dat zij daar geplant werden was een onderdeel geweest van Napoleon's opzet voor een strategische weg vanuit Rijsel over Antwerpen en Turnhout naar Wezel.

Het heeft geen zin hier de schuldige te willen zoeken van deze misdadige schennis van ons Kempisch schoon. De naamloze vennootschap die administratie heet, is trouwens leep en ruim genoeg om de duistere geest te verbergen die deze aanslag, eindelijk, tot een « goed » einde bracht. Want het was niet de eerste maal, dat men de hand naar deze bomen

heeft uitgestoken. In de eerste maanden van de bevrijding liepen zij reeds gevaar, zagezegd voor de behoeften van de oorlogsvoering.

Men heeft allerlei redenen aangehaald om dit vandalisme goed te praten. De bomen waren « kaprijp », heette het, en hun handelswaarde op z'n hoogst. En men weet nu, sedert de verkoopdag, alles af van die handelswaarde !

Omwillen van het verkeer, werd er nog gezegd. Bomen zijn gevaarlijk ! Mogelijk. Maar dan toch omzeggens uitsluitend voor onvoorzichtige of dronken weggebruikers. De autostrade heeft geen bomen; maar zij heeft wel haar slachtoffers.

Bomen zijn vuil, zeiden weer andere, die pal onder de eeuwenoude bomen waren gaan wonen. De zulken hebben nooit oog gehad voor de weergaloze heerlijkheid van 'n levende boom in elk van de vier seizoenen. Voor hen is Gods natuurschepping 'n loutere tijdverspilling geweest.

Het lelijke, de ziellose steenhopen van de thans onttakelde huizenrijen, de stalen galgen van 't geëlectriceerd spoor... dat wordt ons nog alleen gegund.

Deze schennis kon gebeuren in een tijd die de mond vol had over urbanisatie en groene ruimte. Die organismen in het leven riep als « Stedebouw » en « Monumenten en Landschappen », om te waken tegen elke poging tot verlelijking van onze woonplaatsen en landschappen.

Doch klaarblijkelijk bestaan er machten, die buiten en boven deze organismen, zich om geen enkele esthetische waarde bekommeren.

'n Vreemdeling zonder naam bepaalt en regeert ons stadschoon, waaraan men te Turnhout toch al geen overvloed heeft.

Maar treft ook de Kempenaar geen schuld ? Slechts enkelen hebben een, overigens nutteloos, protest laten horen. Velen bleven tenemaal onverschillig en anderen beseften pas het verlies toen de ramp niet meer te herstellen was. Nog al te veel rekent de Kempenaar met klinkende munt en beseft nog niet dat de schoonheid een waarde bezit die van hogere orde is dan geld. Schoon wonen is tegenwoordig een maatschappelijke, een sociale eis.

Waarom toch houden de Kempenaars zo weinig van bomen ?

« TAXANDRIA »

Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige kring der Antwerpse Kempen

Bestuur

Voorzitter: Ant. van den Hove d'Ertsenryck, Ondervoorzitter
der Rechtbank van Eerste Aanleg, Grimstedestraat, 40,
Turnhout.

Onder-Voorzitter : A. Claes, Inspecteur L.O., Oude Vaartstraat,
24, Turnhout.

Stedelijke Afgevaardigde : Lode Peeters, Schepen-Volksvertegenwoordiger, Kon. Astridlaan 5, Turnhout.

Secretaris : E.H. J. Nuyts, Aalmoezenier der Gevangenis,
de Merodelei, 189, Turnhout.

Penningmeester: Fr. De Vel, Advokaat, de Merodelei, 117,
Turnhout.

Bestuursleden : (in alphabetische orde)

Fr. Boone, Sociaal Assistent, Herentalsstraat, 28,
Turnhout.

Jean Caron, Beheerder, Grote Markt 50, Turnhout.

Baron R. de Borrekens, Burgemeester, Kasteel Vosselaar.

G. De Geeter, Ingenieur-Bestuurder Stads Openbare
Werken, Guldensporenlei, 14, Turnhout.

Adr. Glénisson, Burgemeester, Meerle.

Em. Van Hemeldonck, Hoofdinspecteur-Letterkundige,
Vosselaar.

Conservator van het Museum : R. Peeters. Stadsarchivaris,
Otterstraat, 3, Turnhout.

Ieder bestuurslid rekent het zich tot een aangename
plicht om belangstellenden alle gewenste inlichtingen te verschaffen.

Postchecknummer 412831 van Kon. Geschied- en Oudheidkundige Kring «Taxandria», p/adr. Adv. Fr. De Vel, de Merodelei, 117, Turnhout.

INHOUD

	Blz.
<i>Dr. MILO KOYEN</i> - Tongerlo en de heerlijkheid van Ravels-Eel	3-20
<i>RAYMOND PEETERS</i> - Kempense Zoengedingen en Straffbedevaarten tot aan de vooravond van de Beeldenstorm	21-105
<i>Drs FRANS VERBIEST</i> - Het Lierse kapittel van St Gummarus en zijn bezittingen te Herenthout	106-139
<i>Z. E. H. JORIS MATHEUSSEN</i> - Vorselaarse sproken, sagen en overleveringen	140-165
<i>JAN GORIS</i> - Een kempische noodhelper	166-172
<i>Dr. AUG. KEERSMAEKERS</i> - Jozef De Voght	173-194
<i>RENAAT LAMBRECHTS</i> - † Leven en werk van Lodewijk Liekens	195-202
<i>RAYM. PEETERS</i> - † Franz Joosten. Afscheid aan de bomen van de Antwerpse steenweg	203-206 207-208